

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Ба ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 811.222.8'373.46 - 111'373.46+611-018 (81.411.5-3 - 432.1-3+ 52.3)

НАБИЗОДА АЗИЗА АБДУНАБӢ

**ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИВУ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ГИСТОЛОГИЯ
ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси

6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ

Рохбари илмӣ:

доктори илмҳои филологӣ

Каримзода Шухрат Бозор

Душанбе – 2026

МУНДАРИЧА

САРСУХАН	3-12
БОБИ 1. ВИЖАГИҲОИ ИЛМИВУ ЗАБОНИИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ТАҲҚИҚОТИ МУОСИР	12-73
1.1. Мафҳум, вазифа ва аломатҳои фарқкунандаи истилоҳот.....	12-35
1.2. Асосҳои назариявӣ ва методологии бунёд ва таҳқиқи истилоҳот	35-56
1.3. Хусусиятҳои истилоҳоти гистология дар равзани забоншиносии муқоисавӣ	56-71
Хулосаи боби якум.....	71-73
БОБИ 2. ҶАНБАҲОИ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ГИСТОЛОГИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ	74-127
2.1. Полисемия ва синонимия ҳамчун падидаҳои маъноӣ дар истилоҳоти гистология... ..	71-94
2.2. Вижагиҳои омонимия ва таъсири он ба фаҳмиши дурусти истилоҳоти гистология... ..	94-109
2.3. Зоҳиршавии зидмаъноӣ ва роҳҳои баёни он дар истилоҳоти гистологӣ	109-124
Хулосаи боби дуюм.....	124-127
БОБИ 3. ҶАНБАҲОИ СОҲТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ГИСТОЛОГИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ	128 -160
3.1. Тасниф ва хусусиятҳои таркибии истилоҳоти гистология	125-147
3.2. Нақш ва хусусиятҳои истифодаи ихтисорот дар истилоҳоти гистология	147-160
Хулосаи боби сеюм	160-163
ХУЛОСА	164-168
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО.	169
РӮЙҲАТИ АДАБИЁТ	169-182
ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	183-184

МУҚАДДИМА

Диссертатсия ба таҳлили сохториву маъноии истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст.

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар замони муосир таҳқиқ ва омузиши луғоту истилоҳоти соҳаҳои махсус ба яке аз самтҳои муҳимми забоншиносии амалӣ ва назариявӣ табдил ёфтааст. Дар ин радиф, вожаву истилоҳоти тиббӣ мавқеи марказӣ касб намуда, мавриди таваҷҷуҳи доимии муҳаққиқон қарор гирифтааст. **Гистология** ҳамчун илм дар бораи бофтаҳои бадан ва сохтори микроскопии онҳо, дар ташхис, муолиҷа ва фаҳмиши равандҳои биологӣ ва патологӣ нақши муҳимро мебозад.

Истилоҳоти мансуби гистология ҳамчун ҷузъи муҳимми вожагони махсуси илми тибб, воситаи аслии тавсиф, тасниф ва мубодилаи иттилоот байни мутахассисон махсуб меёбад. Дар шароити равобити илмӣ ва академии байналмилалӣ, ки зери таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ қарор доранд, истифодаи истилоҳоти дақиқ дар соҳаи тибб ва биология муҳим мегардад. Мутаассифона, мавҷудияти тафовути луғавӣ, маъноӣ ва сохторӣ байни истилоҳоти тиббии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонад дар фаҳмиши дақиқи мафҳумҳо ва таълимоти илмӣ монеа ба вучуд орад.

Ҳамзамон, таҳқику муқоисаи ҷанбаҳои сохторӣ ва маъноии истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ на танҳо як амали зарурӣ, балки пажӯҳиши муҳим ва мубрам ба ҳисоб меравад. Ин таҳқиқот имконият фароҳам меорад, ки хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии истилоҳоти гистология дар ду забони муқоисашаванда муайян гарданд ва тарзи ташаккул, мутобиқшавӣ ва истифодабарии онҳо мушаххас карда шавад. Дар ин қор диққати асосӣ ба сохтори истилоҳҳои гистологӣ, шакли дастурӣ ва мазмуни маъноии онҳо равона шудааст. Барои нутқи илмӣ дақиқии чунин воҳидҳои истилоҳӣ аҳамияти махсус дорад, зеро қорбурди нодурусти истилоҳ метавонад маънои баёнро тағйир дода, боиси иштибоҳ дар ташхис, табобат ё муоширати касбӣ гардад.

Таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти тиббӣ на танҳо барои забоншиносон

аҳаммияти бузург дорад, балки имкон медиҳад, ки мутобиқати истилоҳот байни забонҳои гуногун дақиқтар муайян карда шуда, ҳамдигарфаҳмии мутахассисоне, ки дар муҳити гуногуни забонӣ фаъолият мекунанд, осон гардад.

Таҳқиқоти истилоҳоти гистологӣ имконият медиҳад, ки тарзи ташаккули истилоҳот, маъноҳои ифодаи онҳо ва роҳҳои устувор гардидани онҳо дар низоми забонҳои гуногун амиқтар мавриди омузиш қарор гиранд. Натиҷаҳои чунин таҳлил метавонанд ҳангоми таҳияи луғатҳои соҳавӣ, маводди таълимӣ ва ҳамзамон, барои тавсифи дақиқтари мафҳумҳои дар соҳаи гистология татбиқшаванда муфид бошад.

Ин гуна таҳқиқот, пеш аз ҳама, барои раванди таълим ва нутқи касбӣ аҳаммияти бевоситаи амалӣ дорад. Дар соҳаи тиб истилоҳ бояд барои ҳама – табиб, муҳаққиқ, омӯзгор ва донишҷӯ фаҳмо бошад. Ҳар қадар истилоҳи соҳавӣ дақиқтар истифода шавад, ҳамон қадар эҳтимоли иштибоҳ, тафсири нодуруст ё фаҳмиши духӯра дар матнҳои илмӣ ва тиббӣ камтар мегардад.

Бо вучуди ин, истилоҳоти гистология дар доираи таҳқиқоти соҳавӣ ва муқоисавӣ мавриди омузиш ва таҳлили мукамал қарор нагирифтааст.

Таҳқиқот дар ин самт имконият медиҳад, ки тафовутҳои сохторӣ ва маъноии истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил карда шаванд; принципҳои ташаккули истилоҳоти илмӣ дар забони тоҷикӣ мушаххас карда шаванд; тартиби луғатҳо, дастурамалҳо ва маводди таълимӣ беҳтар гардад; фаҳми мафҳумҳои гистология дар манбаъҳои байналхалқӣ таъмин карда шавад.

Қанбаи дигари мубрамияти диссертатсияи мазкур дар иқтибосшавии вожаву истилоҳоти гистология аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ мебошад. Дар шароити муосир норасоии луғатҳои махсус ва кам будани маводди мукаммали соҳавӣ дар забони тоҷикӣ, зарурати таҳқиқ дар самти таҳлили муқоисавӣ ва танзими истилоҳоти гистология ба миён меояд.

Истилоҳоти гистологӣ дар низоми таҳсилоти тиббӣ, таҳқиқоти илмӣ ва муоширати мутахассисон мавқеи устувор пайдо кардааст. Ин истилоҳот

инчунин ҳангоми мубодилаи дониш ва таҷриба миёни намоёндагони забонҳо ва мактабҳои гуногуни илмӣ васеъ корбаст мешаванд.

Ҳамин тавр, таҳқиқи мазкур ба талаботи илмии муосири тоҷик ҷавобгӯ буда, ҳам барои забоншиносии муқоисавӣ ва ҳам барои рушди минбаъдаи истилоҳоти тиббӣ арзиши амалӣ ва назариявӣ дорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Мавзуи таҳлили сохториву семантикии истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то имрӯз ба таври мукамал мавриди омузиш қарор нагирифтааст. Гарчанде дар забоншиносии тоҷик ва хориҷӣ таҳқиқоти гуногун оид ба истилоҳшиносӣ ва луғатҳои соҳавӣ, аз ҷумла, дар самти тиб анҷом ёфтаанд, истилоҳоти гистология ҳамчун зернизомии мустақил ва махсус камтар таҳлил гардидааст.

Ба масъалаҳои умумии истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии муосир миқдори зиёди таҳқиқоти илмӣ бахшида шудааст. Таҳқиқи хусусиёти асосии сохторӣ ва маъноии истилоҳот, роҳҳо ва воситаҳои бунёди истилоҳи нав, банизомдарории истилоҳоти нав, умуман ҷанбаҳои назариявии истилоҳот масъалаҳои асосӣ дар доираи таҳқиқоти забоншиносӣ мавриди омузиш ва баррасӣ қарор гирифтанд. Масъалаҳои мазкур аз тарафи чунин муаллифон, ба монанди Э. Вюстер, В.В. Виноградов, Д.С. Лотте, А.А. Реформатский, Ю.С. Степанов, И.В. Арнолд, Т.Л. Канделаки, Е.С. Кубрякова, О.Д. Митрофанова, М.В. Никитин, А.В. Суперанская, Ю.Д. Апресян, В.М. Лейчик, В.П. Даниленко, А.М. Кузнетсов, Б.Н. Головин, К.Я. Авербух, С.Н. Чистюхина, Б. Друганова ва дигарон мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Масъалаҳои истилоҳот дар забони тоҷикӣ дар таҳқиқоти Н. Шаропов, М. Шукуров, Д. Хоҷаев, С. Сулаймонов, С. Назарзода, Ш.И. Ҳайтова, А.И. Юсупов, М.Б. Султонов, Т.К. Ҷураев ва дигарон мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Яке аз самтҳои муҳимми таҳқиқот дар забоншиносии муосир омузиши истилоҳоти соҳавӣ ва муқоисаи байнизабонии онҳо мебошад. Бо рушди илм ва ҳамкориҳои байналмилалӣ зарурати таъмини фаҳмиши дақиқ ва интиқоли возеҳи мафҳумҳо миёни забонҳои гуногун афзудааст.

Таҳқиқи истилоҳоти соҳавӣ ва муқоисаи байнизабонии истилоҳот яке аз самтҳои афзалиятнок ва рушдкунандаи забоншиносии тоҷик дар се даҳсолаи охир ба ҳисоб меравад. Ин самт оид ба зарурати рушди забони илм ва мутобиқ кардани он ба талаботи ҷаҳони муосир, бахусус бо дарназардошти ҳамкориҳои илмӣ, омузишӣ ва тарҷумаи фаннӣ ба миён омадааст. Дар ин самт метавон рисолаҳои П. Ҷамшедов, М.М. Бекмуродов, Ҳ.А. Саидов, М.Н. Азимова, С.С. Ҷоматов, Р.Н. Аслитдинова, Ш.Б. Каримов, С.Р. Шукурова, М.М. Диловаров, Г.З. Маҳмадбекова ва дигаронро махсусан қайд намуд.

Дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти тиббӣ дар заминаи маводди забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ якчанд рисолаҳои илмӣ таълиф шудаанд ва дар ин радиф метавон аз таълифоти Д.А. Хайдарова “Хусусиятҳои терминологияи тиббӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” [2007], Ҷ.Х. Асоев “Таҳлили сохториву маъноии истилоҳоти анатомия (остеология) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” [2023], М.Д. Каримова “Таҳлили семантикӣ ва вожасозии истилоҳоти махсуси акушерӣ ва гинекологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” [2024] ва дигарон ном бурд.

Аммо таҳлилу муқоисаи истилоҳоти гистология дар заминаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ба имрӯз мавриди омузиш ва таҳлили мукамал қарор нагирифтааст.

Муқоисаи истилоҳоти гистологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имкон медиҳад, ки сохтор, маъно ва хусусиятҳои қорбурди ин истилоҳот равшантар муайян карда шаванд. Ин барои ба низом даровардани истилоҳоти илмӣ, омода намудани маводди таълимӣ ва илмӣ ва ҳамзамон барои таҳкими робитаи дақиқтар байни мутахассисони ватанӣ ва хориҷӣ аҳамияти калон дорад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар партави муқаррароти “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омузиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 августи соли 2019, таҳти №438 тасдиқ шудааст, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (аз 05.10.2009, №553),

“Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020–2030 (аз 28.11.2020, №647), “Барномаи рушди забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012–2016” (аз 30.06.2012, 335), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва аломатҳои китобатии забони тоҷикӣ” (аз 30.06.2021, №268) иҷро гардидааст.

Мавзӯи кори диссертационӣ бо мавзӯҳои кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон робитаи бевосита дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Дар тавсифи умумии таҳқиқ самтҳои асосии диссертатсия муайян гардида, ҳадаф, вазифаҳо, объект ва мавзӯи таҳқиқ, асосҳои назариявӣ методологияи он, навиҳои илмӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии натиҷаҳо, инчунин дигар ҷанбаҳои муҳими таҳқиқоти анҷомёфта муайян ва шарҳ дода мешаванд.

Таҳқиқи мазкур ба омӯзиши ҳамаҷонибаи таҳлили сохториву маъноии истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда, масъалаҳои назариявӣ ва амалии маъруфияти афзояндаи омӯзиш ва таҳлили воҳидҳои сохторӣ, семантикӣ ва лексикӣ вожаву истилоҳотро дар забонҳои муқоисашаванда фаро мегирад. Дар раванди таҳқиқ вижагиҳои илмиву забонии истилоҳот, ҷанбаҳои маъноии истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ҷанбаҳои сохтории истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Дар диссертатсия дастовардҳои забоншиносии муосир ва воситаҳои таҳқиқи муқоисавӣ, инчунин масъалаҳои вобаста ба таҳлили сохториву маъноии истилоҳоти гистология дар забонҳои муқоисашаванда мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар ҷараёни таҳқиқ объект ва мавзӯи таҳлил муайян гардида, марҳилаҳои асосии омӯзиши он, заминаҳои назариявӣ, усулҳои таҳлил ва натиҷаҳои бадастомада ҷамъбаст шудаанд. Натиҷаҳои бадастомада барои дарки амиқи истилоҳоти гистология дар забонҳои муқоисашаванда аҳамияти муҳим доранд.

Дар диссертатсия, инчунин, масъалаҳои марбут ба аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳо, мутобиқати он бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии муҳаққиқ, тасвиби натиҷаҳо, интишорот аз рӯйи мавзуи таҳқиқ ва сохтори умумии қор мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқи мазкур таҳлили муқоисавии хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии ташаккул ва истифодаи истилоҳоти соҳаи гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Таҳқиқ ба муайян намудани вижагиҳои грамматикӣ, семантикӣ ва этимологии истилоҳоти гистология нигаронида шудааст ва ҳамзамон дар он равандҳои бунёди истилоҳот ва мутобиқнамоии онҳо ба меъёрҳои забонӣ таҳлил карда мешавад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Дар амалӣ намудани мақсади таҳқиқ ҳалли **вазифаҳои зерин** ба роҳ монда шудааст:

- дар асоси донишҳои назариявӣ мушаххас намудани мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои истилоҳ, роҳҳо ва воситаҳои бунёди он, ки барои аксарияти забонҳо хусусияти ягона дорад;
- баррасӣ ва таҳлили ҷанбаҳои назариявии омӯзиши истилоҳот, роҳҳои сохтани истилоҳ дар забоншиносии муосир;
- омӯзиш ва таҳлили хусусиятҳои истилоҳоти гистология ва ҷанбаҳои фарқкунандаи онҳо дар забоншиносии муосир;
- омӯзиш ва таҳлили падидаи сермаъноӣ (полисемия) ва муродифот (синонимия) дар истилоҳоти гистология ва муқоисаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- омӯзиш ва таҳлили зухури ҳамгунӣ (омонимия)-и истилоҳоти гистология ва муқоисаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- омӯзиши роҳҳо ва воситаҳои ифодаи мутақозид (антонимия) дар истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- омӯзиш ва таҳлили роҳҳо ва воситаҳои ташаккули истилоҳоти сода, сохта, мураккаб ва таркибии гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- омӯзиш ва баррасии роҳҳои ташаккули аббревиатураи истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Объекти таҳқиқот: таҳқиқи истилоҳоти самти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад, ки дар онҳо равандҳои ташаккул, истифода ва мутобиқсозии истилоҳоти гистологӣ инъикос меёбанд.

Мавзӯ (предмет)-и таҳқиқот хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии истилоҳоти соҳаи гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ буда, таҳлили раванди ташаккул, тарҷума ва мутобиқнамоии онҳо баррасӣ гардидааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асоси назариявии таҳқиқоти мазкурро дастовардҳои забоншиносии муосир дар самти омӯзиши забоншиносии муқоисавӣ, таҳлили сохториву маъноии истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳанд. Дар раванди таҳқиқ ба назарияҳо ва андешаҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, ки масъалаҳои пайдоиш, ташаккул, вазифаҳои сохторӣ ва маъноии истилоҳотро мавриди омӯзиш қарор додаанд, таъяс карда шудааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқро қорҳои илмӣ чунин муаллифон, ба монанди В.В. Виноградов, А.В. Суперанская, М.Д. Степанова, А.А. Реформатский, М. Қосимова, В.Д. Даниленко, П. Чамшедов, Ӳ. Мачидов, С. Сулаймонов, Д. Ӳоҷаев, С. Назарзода, М.Б. Султонов, Ӳ.А. Саидов, Ш.И. Ӳайтова, С.С. Чоматов, Ш.Б. Каримов, Ф. Турсунов ва дигар забоншиносони машҳур ташкил медиҳанд.

Маводди назарияви ва амалии таҳқиқ барои муайян намудани хусусиятҳои сохториву маъноии истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Навгони илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки:

- бори наҳуст таҳлили муқоисавии истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо дарназардошти хусусиятҳои сохторӣ, маъноӣ ва муқоисавии он ба таври мукамал мавриди таҳқиқ қарор мегирад.

- бори наҳуст роҳҳо ва воситаҳои ташаккули истилоҳоти сода, сохта, мураккаб ва таркибии гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди омӯзиш ва баррасии мукамал қарор дода шудааст;

- бори наҳуст масъалаи роҳҳои ташаккули аббревиатураи истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ ва муайян карда шудааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Тасдиқ карда шуд, ки истилоҳ воҳиди муҳимми забонӣ буда, дар соҳаҳои мухталиф барои ифодаи маъноӣ мушаххас ва махсус истифода мешавад.

2. Исбот карда шуд, ки таҳқиқи истилоҳ аз мушаххас намудани маъно, сохти грамматикӣ ва махсусияти истифодаи истилоҳ дар матни муайян иборат аст. Муайян карда шуд, ки методологияи таҳқиқи истилоҳ бояд бо истифода аз қоидаҳои систематикӣ ва мантиқии забоншиносӣ амалӣ гардад, то ки истилоҳи нав ба таври муассир сохта ва истифода шавад.

3. Собит карда шуд, ки зухури падидаҳои сермаъноӣ ва муродифот ҳамчун падидаҳои маъноӣ дар истилоҳоти гистология масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад ва дар нуқоти илмӣ ва тиббӣ ин метавонад ба нофаҳмӣ ва нодурустии мафҳум оварда расонад.

4. Муқаррар карда шуд, ки истифодаи дурусти ихтисорот барои сарфа кардани матн, нигоҳ доштани равоии он ва афзоиши самаранокии робитаи илмӣ мусоидат мекунад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои таҳқиқот ба омӯзиши истилоҳот саҳми муайян мегузоранд. Раванди таснифоти истилоҳот метавонад заминаи таҳқиқоти минбаъда ҳам барои истилоҳоти гистология ва ҳам барои системаҳои дигари истилоҳотӣ гардад. Инчунин, аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар таъсири омилҳои забоншиносӣ ба ташаккул ва рушди истилоҳоти гистология дар асоси муқоисаи ин истилоҳот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ зоҳир мегардад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар маъруфияти афзояндаи омӯзиш ва таҳлили воҳидҳои сохторӣ, семантикӣ ва лексикӣ вожаву истилоҳот зоҳир мегардад. Натиҷаҳо ва тавсияҳои таҳқиқотро метавон дар таълими забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, инчунин дар тартиб додани луғатҳои дузабона истифода бурд. Натиҷаҳои ниҳонии таҳқиқотро метавон ҳамчун заминаи илмӣ ва амалӣ барои омӯзиши луғат ва истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин дар тартиб додан ва навиштани китобҳои дарсӣ оид ба лексикология ва услубшиносӣ

истифода намуд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ бо истифодаи заминаи васеи назариявӣ ва маводди фаровони таҳлилӣ, мувофиқати усулҳои интиҳобшудаи таҳқиқ ба мақсад ва вазифаҳои гузошташуда, инчунин бо таҳлили ҳамаҷонибаи маводди забонии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таъмин мегардад. Маводди таҳлилшуда ва натиҷаҳои бадастомада имконият медиҳанд, ки хулосаҳои пешниҳодшуда аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва бо далелҳои мушаххаси забони тасдиқ карда шаванд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи “Таҳлили сохториву маъноии истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ ба талаботи шиносномаи 6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ мутобиқат мекунад:

2.1. Омузиши хусусиятҳои сохтори ва маъноии забонҳо, новобаста аз намуди робитаи 15 генетикии байни онҳо;

3.1. Омузиш ва тавсифи забон тавассути муқоисаи маъноии он бо забон / забонҳои дигар барои муайян кардани хусусиятҳои фарқкунандаи он;

5.1. Таҳқиқи шабоҳат ва тафовути байни забонҳо дар асоси хусусиятҳои умумӣ ва муҳимтарини забон, новобаста аз робитаи генетикии забонҳои мавриди таҳқиқ.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар ҷанбаҳои зерин зоҳир мегардад:

- масъалаҳои мухталифи таҳқиқи истилоҳ ва низоми истилоҳотиро омухта, дастгоҳи мафҳумии масъалаи мазкурро таҳлил намудааст;
- дар асоси таҳлили матнҳо роҳҳои дурусти истифодаи истилоҳоти гистологияро дар шакли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ муайян намудааст;
- ҷанбаҳои сохториву маъноии истилоҳоти гистологияро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муқоиса намудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия.

Диссертатсия дар кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети

филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода шуда, мазмун ва муҳтавои он дар шакли мақола ва маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалии сатҳи байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ нашр ва ироа гардидааст (аз ҷумла, конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Тибби муосир ва таҳсилоти муосир”. – Данғара, 2021; конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами тибби муосир: мушкилот ва роҳҳои ҳалли он”. – Данғара, 2022; конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Ташаккул ва рушди забоншиносии муосири рус дар шароити ҷаҳонишавӣ: дастовард, ташкилот ва дурнамо”. – Душанбе, 2024 ва ғ.).

Диссертатсияи мазкур дар ҷаласаи кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суратҷаласаи №7 аз 27.01.2026) мавриди муҳокима қарор гирифта, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Маводҳо ва нуктаҳои асосии таҳқиқи диссертатсионӣ дар конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявии илмӣ-амалии Тоҷикистон (солҳои 2018–2025) ва ҳамчунин дар 9 мақолаи ҷопшудаи муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ, аз ҷумла, 4 мақолаи банашррасида дар маҷаллаҳои тақризшавандаи шомили феҳристи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос гардидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқ, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, рӯйхати адабиёти истифодашуда ва интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 184 саҳифаи ҷопиро ташкил медиҳад.

БОБИ 1. ВИЖАГИҲОИ ИЛМИВУ ЗАБОНИИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ТАҲҚИҚОТИ МУОСИР

1.1. Мафҳум, вазифа ва аломатҳои фарқкунандаи истилоҳот

Муқаддима ба тавсифи истилоҳот дар забоншиносии муосир имконияти дарк ва омузиши забони махсус ва хусусиятҳои онро таъмин менамояд. Истилоҳот меҳвари мундариҷавии забони махсус ба ҳисоб рафта, иттилооти асосии пурмазмунро интиқол медиҳанд. Дар натиҷаи рушди донишҳои илмӣ-техникӣ зиёда аз 90% калимаҳои нав, ки дар забонҳои гуногун пайдо мешаванд, калимаҳои махсус ба ҳисоб мераванд. “Талабот ба истилоҳ нисбат ба калимаҳои умумиистеъмоли зиёдтар аст. Афзоиши миқдори истилоҳ дар як қатор илмҳо аз афзоиши миқдори калимаҳои умумиистеъмоли баланд буда, дар як қатор илмҳо миқдори истилоҳ аз миқдори калимаҳои муқаррарӣ зиёдтаранд” [74, с. 16].

Ҳамин тариқ, истилоҳ дар илм мавқеи муҳим дошта, барандаи маълумоти мушаххас мебошад ва дар фаҳмишу даркнамоии падида ва ҳодисаҳои хоси соҳаи муайян кӯмак менамояд. Азбаски истилоҳ дар тамоми соҳаҳои илм истифода мешавад, он аз тарафи намоёндагони илмҳои мухталиф мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода шудааст. Дар натиҷа дар забоншиносии муосир метавон миқдори зиёди таҳқиқи истилоҳро мушоҳида намуд. Лекин ба миқдори зиёди таҳқиқ ва омузиши ин масъала нигоҳ накарда, дар байни олимони то ба имрӯз ақидаи ягона оид ба як қатор масъалаҳои калидӣ ташақкул наёфтааст. Илова бар ин, бо бунёд намудани истилоҳи нав, ки дар баъзе ҳолатҳо ба талаботи забонии калимасозӣ мувофиқ нестанд, масъалаҳои навро дар доираи забоншиносӣ ба миён меоранд, ки омузиш ва таҳқиқро талаб менамоянд.

Барои баррасии моҳияти забоншиносии истилоҳ ва истилоҳшиносӣ зарур аст, ки як қатор мафҳумҳо, ба монанди “истилоҳ”, “истилоҳот”, “низомии истилоҳотӣ” мавриди таснифоти илмӣ қарор дода шаванд.

Таҳлили адабиёти илмии забоншиносӣ нишон медиҳад, ки дар доираҳои илмӣ таъриф ва таснифоти ягонаи умумиэтирофгардидаи мафҳумҳои

зикргардида вучуд надоранд. Забоншиносон ва олимон дар асоси баррасии чанбаҳои алоҳидаи истилоҳ таснифоти худро пешниҳод намудаанд, аз ин хотир, дар забоншиносии муосир миқдори зиёди таснифоти мафҳумҳои зикргардида пешниҳод шудаанд. Дар доираи забоншиносии тоҷик масъалаҳои мухталифи истилоҳ аз тарафи Н. Шаропов [138], М. Шукуров [144], С. Назарзода [100], М.Х. Султон [123] мавриди омузиши амиқи илмӣ қарор дода шудаанд.

Агар аз як тараф, миқдори зиёди таснифот барои дарки моҳият ва хусусиятҳои истилоҳ кӯмак намоянд, аз тарафи дигар, боиси мураккаб гардидани дарки он гардида, дар ин самт як қатор мушкилотро пеш меоранд.

Забоншиноси рус А.В. Суперанская мавҷудияти миқдори зиёди таснифоти мухталифи мафҳуми “истилоҳ”-ро чунин шарҳ додааст: “намояндагони соҳаҳои мухталиф бо ҳамон чанбаи мафҳум ва тасаввуроти махсус оид ба он диққат медиҳанд, ки дорои ҳаҷми мазмуну мундариҷаи муайян буда, дар ин замина тасниф карда мешавад” [124, с. 11]. Яъне, истилоҳ дар соҳаи алоҳида мувофиқи хусусиятҳои маъноӣ тасниф карда мешавад. Муаллифон дар таснифоти худ ба ҷабҳаҳои мухталифи истилоҳ муроҷиат намудаанд, ки боиси ба миён омадани таснифоти мухталиф гардидааст.

Дар Энциклопедияи шуравӣ қайд карда шудааст, ки “истилоҳ (аз решаи латинии *terminus* – сарҳад, ҳудуд) калима ё ибораест, ки мафҳумро ифода мекунад ва муносибати онро бо дигар мафҳум ё ибораҳои дохилисоҳавӣ муайян мекунад. Он барои муайян кардани хосиятҳои ашё, падида ва равандҳо барои соҳаи мазкур хидмат мекунад ва метавонад танҳо дар доираи истилоҳоти муайян вучуд дошта бошанд. Истилоҳот бояд якраңг, муназзам, аз ҷиҳати услубӣ бетараф бошанд ва ба матн ҳамчун калимаҳои забони муштарак иртибот надошта бошанд” [16, с. 28]. Таҳлили ин тасниф нишон медиҳад, ки истилоҳ ин калима ё иборае мебошад, ки мафҳуми муайянро дар соҳаи алоҳида ифода менамояд.

Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” истилоҳ ҳамчун “калима ё иборае, ки дар ҳавзаи амалкарди ягон соҳаи илму фан маъноӣ мушаххасро ифода мекунад”, тасниф карда шудааст [133, с. 561].

Чунин мешуморем, ки барои ошкор намудани моҳият ва хусусиятҳои мафҳуми “истилоҳ” ба таври мушаххас як қатор таснифоти дигарро, ки аз тарафи олимони гуногун пешниҳод карда шудаанд, баррасӣ намоем. Истилоҳ ин калима ё ибора аст, ки:

- дорои соҳаи махсуси истифодабарӣ ва номгузории мафҳуми махсус буда, таснифотро талаб менамояд [48, с. 75].

- аз ҷиҳати маъноӣ якранг ва бо истилоҳи дигар дар доираи як соҳаи истилоҳотӣ алоқаманд буда, бо истифодаи ягонаи он дар ин соҳа тавсиф карда мешавад [10, с. 331].

- дар асоси алоқаҳои тобей ташаккул ёфтааст, дорои маъноӣ касбӣ буда, мафҳуми касбиро ифода мекунад, ки дар раванди омузиши доираи муайяни ашё ва муносибати байни онҳо истифода мегардад [30, с. 75].

Забоншиноси тоҷик П. Нурув чунин таснифи мафҳуми “истилоҳ”-ро пешниҳод намудааст: “Истилоҳ чунин калима, ибора ё пайвасти калимаҳо мебошад, ки ҳар яке онҳо фақат як мафҳумро ифода менамояд ва дар доираи фанни мазкур ва ё ин ки дар доираи гурӯҳи фанҳои мазкур дорои як маъно мебошанд” [106, с. 44].

Аксарияти таснифоти мафҳуми “истилоҳ” дар эътирофи “афзалияти низомии истилоҳотӣ ва дуҷуминдараҷа будани унсурҳои он асос ёфтаанд (истилоҳ танҳо дар сурате мавҷуд аст, ки унсури ин низом бошад)” [1, с. 38]. Чунин мешуморем, ки ба таснифи истилоҳ ворид кардани чунин нишондиҳанда, ки истилоҳ мафҳуми соҳаи муайяни фаъолияти касбии инсон мебошад, зарур аст. Чунин нишондиҳанда дар тамоми таснифоти мафҳуми “истилоҳ” мушоҳида карда мешавад. Истилоҳ, пеш аз ҳама, калима ё иборае ба ҳисоб меравад, ки он хусусияти касбиву илмӣ дорад ва ҳамчун воҳиди забони махсус амал менамояд.

Забоншиноси рус А.А. Реформатский мафҳуми “истилоҳ”-ро ҳамчун “калимаҳои махсус, ки бо таъиноти махсуси худ маҳдуд мебошанд ва калимаҳо, ки дорои маъно буда, барои ифодаи дақиқи мафҳум ва номи ашё истифода мешаванд, тасниф намудааст” [128, с. 133].

Нуқтаи назари монандро М.М. Глушко пешниҳод намудааст, ки мувофиқи ақидаи ӯ, “истилоҳ – ин калима ва ибора аст, ки барои ифодаи мафҳум ва ашё истифода гардида, бо шаҳодати мавҷудияти таснифоти ҷиддӣ ва дақиқ, дорои сарҳадоти саҳеҳи семантикӣ мебошад ва аз ин хотир, дар доираи низоми муайян дорои як маънои алоҳида мебошад” [27, с. 33].

Тибқи гуфтаи Г.О. Винокур, “истилоҳот калимаҳои махсус нестанд, балки танҳо калимаҳои махсус мебошанд, ки вазифаи махсус доранд... Ҳар як калима, новобаста аз он, ки ночиз аст, метавонад ҳамчун истилоҳ амал намояд” [38, с. 297].

Муҳаққиқи тоҷик С. Назарзода чунин қайд намудааст, ки “истилоҳ ҳамчун калима ё иборае дар ҳавзаи амалкарди илми муайян маънои хосе дорад ва мафҳуми мушаххасро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳи як соҳа метавонад дар соҳаи дигар маънои истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи одӣ ва маъмул истифода шавад” [102, с. 26].

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки истилоҳ ин калима ва ибораест, ки маънои муайянро ифода намуда, хоси соҳаи муайян ба ҳисоб меравад. Яъне, ин калима ё ибора метавонад дар соҳаи алоҳида ҳамчун истилоҳ баромад намуда, дар таркиби луғавии умумиистеъмоли ҳамчун калимаи муқаррарӣ баромад намояд.

Тамоми таснифот ва муайянкуниҳои мафҳуми “истилоҳ”-ро дар адабиёти илмӣ забоншиносӣ метавон шартан ба ду гурӯҳи алоҳида ҷудо намуд. Ба гурӯҳи якум таснифоти ҳамон олимоне ворид карда мешаванд, ки мувофиқи ақидаи онҳо, истилоҳ ин калима ва ибораҳои махсус дар таркиби луғавии забон мебошад. Дар асоси таснифоти гурӯҳи дуюм, ақидае ҷой дода шудааст, ки истилоҳ ин калимаҳои махсус мебошанд, ки дорои вазифаи махсус мебошанд.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили таснифоти мухталифи мафҳуми “истилоҳ” метавон чунин муайяннамоии онро пешниҳод намуд: истилоҳ ин воҳиди луғавии забон аст, ки барои мақсадҳои махсус истифода гардида, мафҳумҳои умумии назарияи алоҳидаи соҳаи махсуси донишҳо ё фаъолиятро ифода менамояд.

Чунин мешуморем, ки дар таснифоти мазкур хусусиятҳои хоси истилоҳ қайд карда шудаанд: истилоҳ дорои тамоми аломатҳои маъноӣ ва расмӣ калима аст; истилоҳот, маҳз, дар забони мақсадҳои махсус, на дар луғатҳои умумӣ ин ё он забон амал менамоянд; барои ба даст овардани мақсадҳои махсус истилоҳот ҳамчун воситаи ифодаи мафҳумҳои махсус хизмат менамоянд; истилоҳ унсури низомии истилоҳотӣ ба ҳисоб меравад, ки бо он назарияҳои таҷассумкунандаи соҳаҳои махсус ифода карда мешаванд.

Таҳлили сарчашмаҳои назариявӣ нишон медиҳад, ки то ба имрӯз мутахассисони истилоҳшинос дар қоркарди таснифоти ягонаи мафҳуми “истилоҳ” ба як мувофиқа наомадаанд. Ҳалқаи нисбатан заиф дар истилоҳшиносӣ то ба имрӯз “ошкор намудани хусусиятҳои истилоҳ боқӣ мемонад, зеро истилоҳ на танҳо падидаи серчанба, балки объекти ҷуриштилофи таҳқиқ ба ҳисоб меравад” [5, с. 10].

Ба ғуногунии таснифи мафҳуми “истилоҳ” нигоҳ накарда, қайд намудан зарур аст, ки дар асоси чунин таснифот моҳияти мантиқиву лингвистии истилоҳ ҳамчун воҳиди забонӣ, ки мафҳуми махсусро номгузорӣ намудааст, муайян карда мешавад. Дар таснифи мафҳуми “истилоҳ” аломатҳои мухталифи он чудо карда мешаванд: мустақкам намудани натиҷаи маърифат; ягонагии унсури тарафи беруна – сатҳи лексика; номинативӣ барои номгузории дақиқи мафҳумҳои махсус; рамзи забонӣ, ки мафҳуми махсусро ифода менамояд ва мавқеи онро дар низомии мафҳумҳои мувофиқ таҷассум мекунад; рамзи забонӣ, ки мафҳуми махсусро ифода намуда, дорои таснифот мебошад; рамзи забонӣ, ки дониши илмиро қайд намуда, инчунин барандаи маълумот нисбати худ ҳамчун воҳиди забони табиӣ мебошад.

Л.М. Алексеева, як қатор таснифоти “истилоҳ”-ро таҳлил намуда, “назарияи истилоҳро ҳамчун “аломати рамзигардонидашуда” пешниҳод мекунад, ки дар он се аломати асосии истилоҳро ҷудо намудааст: “истилоҳ – ин рамзи забонӣ; истилоҳ нисбат ба рамзи забони табиӣ дуҷуминдараҷа аст; истилоҳ конвенционалӣ аст” [5, с. 42].

Як қатор муаллифон дар таснифоти истилоҳ ба воқеияти нави истилоҳотшиносӣ, ба монанди “забон барои мақсадҳои махсус” ва “метазабони илм” муроҷиат менамоянд. Гурӯҳи дигар ба дастгоҳи когнитивии истилоҳшиносӣ таъя менамоянд, иддаи дигар ба хазинаи анъанавии мафҳуми аломатӣ, ба монанди калима, ибора ва мафҳуми махсус рӯй меоранд.

Таҳлили таҳқиқот оид ба истилоҳшиносӣ нишон медиҳад, ки мафҳуми “истилоҳ” дар нашрияҳои монографӣ ва лексикӣ ба таври ғуногун муайян карда шудааст: калима, калимаи махсус, рамзи ҳавасмандкунандаи маҷмӯи калимавӣ, рамзи забонӣ, мафҳуми махсус, маҷмӯи калимаҳо, объекти махсус, вазифа, воҳиди лексикӣ ва ғайраҳо.

Инчунин, ба қатори назарияҳои алтернативӣ метавон нуқтаи назари А.В. Суперанская ва пайравони ӯро ворид намуд. Онҳо дар фаҳмиши моҳияти истилоҳ, дар баъзе масъалаҳо мавқеи тарафдорони муносибати дескриптивиро ишғол намуда, чунин мешуморанд, ки “истилоҳот қисми мустақили луғати забони миллиро ташкил намуда, дорои ҷанбаҳои ками умумӣ бо забони адабӣ мебошанд, онҳо бо қонуниятҳои худ, ки бо меъёрҳои забони адабӣ мувофиқ нестанд, қисми алоҳидаро ташкил менамоянд. Маънои истилоҳи алоҳида танҳо дар системаи мафҳумҳо ошкор карда мешавад” [124, с. 64].

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки масъалаи таснифоти “истилоҳ” дар доираи назарияҳои мавҷуда, масъалаи баҳснок боқӣ мондааст, коркарди таснифоти мухталифи он идома дорад ва то ба имрӯз таснифоти ягонаи мафҳуми мазкур пешниҳод нагардидааст.

Таснифоти мухталифи истилоҳ боиси пайдо гардидани як навъ мухолифат дар байни муҳаққиқон гардидааст. Мухолифат дар муносибатҳои таснифоти истилоҳ олимони водор намуд, ки ҷанбаҳои нисбатан махсуси

мафҳуми мазкурро чудо намојанд. Ҳамин тариқ, дар баробари таснифоти ташаккулёфтаи истилоҳ зарур аст, ки хусусиятҳои асосии он чудо карда шаванд. Масалан, С.В. Гринев “чунин хусусиятҳои хоси истилоҳро чудо менамояд: махсусияти истифодабарӣ, шомилияти он ба соҳаи махсуси донишҳо; дақиқии мундариҷавии истилоҳ; мавҷудияти таснифот; мустақилии нисбӣ аз матн; бетарафии услубӣ; якмаъногӣ” [36, с. 208].

Забоншиноси тоҷик П. Нурув чунин хусусиятҳои истилоҳро шарҳ додааст:

- номи мушаххас дар соҳаи мушаххаси тахассусӣ (илму техника, ҳарбӣ, тичорат, тиб ва ғайра);
- дар асоси қоидаҳои калимасозии забон сохта шудааст;
- калимаи махсуси интиҳобӣ аз забони адабӣ, ки дар забони илм ба таври сунъӣ мазмуни муайяни илмӣ дода шудааст;
- дар соҳаҳои илмӣ барои ифодаи мафҳумҳои алоҳида истифода мешавад;
- ба низоми истилоҳоти соҳаи муайян дохил буда, танҳо дар доираи он вазифаҳои истилоҳии худро иҷро менамояд;
- дар соҳаҳои мухталиф дорои таърифи муайяни худ мебошад [106, с. 46].

Дар шароити имрӯза, бе дониستاني луғатҳои махсус наметавон ҳеҷ як соҳаи илмро омӯхт ва рушди минбаъдаи онҳоро таъмин намуд. Рушди босуръати илм ба инкишоф ва тағйирёбии низомҳои истилоҳотии мавҷуда оварда мерасонад, ки масъалаҳои зиёдро тавлид менамояд ва ҳалли онҳо аҳаммияти ҷиддии амалиро доро мебошанд. Ҳамин тариқ, зарурати ба низом ва стандарти муайян даровардани истилоҳот ва инчунин, мувофиқ намудани раванди тарҷумаи истилоҳ аз як забон ба забони дигар пайдо мешавад.

Истилоҳот ҳамеша тағйир меёбанд, на танҳо истилоҳоти нав пайдо мешаванд, балки истилоҳоти кӯҳна таҷдид мегарданд ё аз доираи истилоҳот хориҷ карда мешаванд. Дар ҳар як марҳилаи алоҳида истилоҳот ба ягонагӣ кӯшиш менамояд. Бе ягонагӣ байни олимон якдигарфаҳмӣ пайдо намешавад, бе якдигарфаҳмӣ байни олимон рушди илм зери шубҳа гузошта мешавад. Аз

ҳамин хотир, аҳаммияти истилоҳот барои ҳар як илм ва барои ҳар як соҳа муҳим аст.

Бунёди босуръати соҳаҳои нав талаботи онҳоро ба истилоҳоти хуб ба миён меорад, ки ба пайдоиши стихиявии истилоҳот оварда мерасонад. Дар ҳолати “туфони истилоҳотӣ” назди мутахассисон масъалаи ҷиддии танзими истилоҳот гузошта мешавад. Дар чунин ҳолат, чунин ҷабҳаи муҳим, ба монанди меъёрият аввалиндарача мегардад. Истилоҳот, дар забонҳои махсус мавқеи марказиро ишғол намуда, “дорои мустақилияти муайяни ташаккул ва инкишоф мебошад. Маҳз аз ҳамин хусусият мустақилияти нишондиҳандаҳои забонии баҳогузори истилоҳ, махсусан баҳогузори меъёрии он бармеояд” [74, с. 142].

Дар ҳар як ҷабҳаи соҳаи донишҳо низоми муайяни истилоҳот амал менамояд, аз ин хотир, донишгари истилоҳот ҳам барои ҷабҳаи амалӣ ва ҳам дар доираҳои илмӣ муҳим ва зарурӣ ҳисобида мешавад. Дар хотир бояд дошт, ки дар ҳар як забони рушдкарда ҳазорҳо истилоҳот ва низоми истилоҳотӣ амал менамоянд. Аз ин рӯ, баррасии якчанд таснифоти мафҳуми “истилоҳот” ва “низоми истилоҳот” зарур аст, ки ба фаҳмиши дақиқи онҳо ва ошкор намудани фарқи байни онҳо кӯмак менамояд.

Истилоҳот низоми донишҳои объективиро оид ба ҷаҳон таҷассум менамояд, ки омилҳои муҳими рушди илм ва техника ба ҳисоб меравад. Дар таърифи илмӣ моҳияти объект ба таври мухтасар баён карда мешавад, ки танҳо нишонаҳои муҳими он объектро фаро мегирад. Дар чунин ҳолат на оид ба вучуд надоштани ташаккули мафҳум, ки аз тарафи ҳама яхел фаҳмида мешавад, балки одатан оиди мазмуну мундариҷаи гуногуни ҳуди мафҳум сухан меравад.

Калимаи истилоҳот ё худ терминология аз калимаи термин (истилоҳ) ва калимаи юнонии *logos*, ки маънои калимаро дорад, бунёд шудааст. Истилоҳот ин илм оид ба истилоҳ аст. “Калимаҳо, ки барои номгузори мафҳумҳои мухталифи илмӣ ва техникӣ истифода карда мешаванд, истилоҳ ва соҳае, ки хусусияти истилоҳ ва принципҳои батанзимдарориву таснифоти онҳоро

меомузад, истилоҳот меноманд” [13, с. 437]. Объектҳои асосии омузиш дар доираи истилоҳшиносии назариявӣ ва амалӣ маҷмуи истилоҳот– истилоҳот ва низомии истилоҳотӣ баромад менамоянд.

Дар истилоҳот миқдори калимаҳои байналхалқӣ нисбат ба дигар қисматҳои луғат бештаранд. Онҳо дар асоси решаҳои лотинӣ ва ҷунонӣ сохта мешаванд ё тариқи забонҳои дигар ба азхудкунии мафҳумҳои илмӣ ва техникаӣ иқтибос карда мешаванд. Лекин дар як қатор забонҳо, масалан, дар забонҳои олмонӣ ва чехӣ, дар натиҷаи гузаронидани сиёсати забонӣ ва анъанаҳои миллӣ ғоизи истилоҳоти байналхалқӣ нисбат ба дигар забонҳо, масалан, русӣ ва англисӣ камтар аст.

Ташаккули истилоҳот аз рушди ҷамъиятӣ ва илмӣ-техникаӣ бармеояд, зеро ҳар як мафҳуми нав дар соҳаи махсус бояд бо истилоҳ ифода карда шавад. Мавзӯи назарияи умумии истилоҳот: омузиши истифода ва ташаккули калимаҳои махсус ба ҳисоб меравад, ки бо ёрии онҳо донишҳои аз тарафи инсоният ҷамъоваришуда интиқол дода мешаванд; низомҳои мавҷудани истилоҳотӣ такмил меёбанд; роҳҳои бунёди низомҳои нав ва истилоҳоти онҳо, инчунин хусусиятҳои умумии истилоҳоти соҳаҳои мухталифи дониш ҷустуҷӯ карда мешаванд.

Г.О. Винокур истилоҳотро ҳамчун “маҷмуи ба таври стихиявӣ ташаккулёфтаи истилоҳот, ки раванди таърихӣ ҷамъоварӣ ва дарки донишҳоро дар соҳаи муайян таҷассум менамояд, тасниф намудааст. Истилоҳот аз ҳисоби луғатҳои умумиистеъмоӣ пурра гардида, дар навбати худ онро ғанӣ мегардонад” [22, с. 8].

Мувофиқи ақидаи Д.С.Лотте, “истилоҳоти илмӣ маҷмуи танзимгардидаи истилоҳот ба ҳисоб меравад, ки ба истилоҳоти бетартибу бесомон муқобил гузошта шудаанд” [74, с. 72].

В.П. Даниленко чунин мешуморад, ки “истилоҳот – ин маҷмуи умумии номгузориҳои махсуси соҳаҳои мухталифи илм ва техника, ки дар соҳаи муоширати касбӣ амал менамоянд, ба ҳисоб мераванд. Ба истилоҳи “истилоҳот” ду мафҳум мувофиқ мебошанд. Дар фаҳми маҳдуд истилоҳот ин

маҷмуи истилоҳҳои як соҳаи донишҳо аст, ки маҷмуи мувофиқи мафҳумҳоро таҷассум менамоянд. Дар фаҳми васеъ – истилоҳот ин маҷмуи умумии истилоҳоти тамоми соҳаҳои фаъолият мебошанд” [48, с. 246].

С.В. Гринев истилоҳотро ҳамчун “маҷмуи истилоҳот, ки дар соҳаи муайяни донишҳо истифода мешаванд, тасниф намудааст. Инчунин, ӯ ба худ мафҳуми “истилоҳот” диққат дода, онро мисоли равшани зарурати танзими луғатҳои махсус мешуморад. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки дар гузаштаи наздик ин истилоҳ барои ифода намудани се мафҳуми гуногун истифода карда мешуд: низоми истилоҳоти самтҳои соҳаи муайян; маҷмуи истилоҳот дар забон; илм, ки истилоҳотро меомузад” [36, с. 309].

Истилоҳот ҷузъи луғати махсус мебошад, ки ба он калима ва ибораҳои ифодакунандаи ашё ва мафҳумҳои соҳаҳои гуногуни фаъолияти касбии инсон ворид мегардад. Чунин калима ва ибораҳо дар луғати умумиистеъмолӣ низ мавриди истифода қарор дода мешаванд. Омузиши ҳамаҷонибаи луғатҳои махсус ҳамчун ҷузъи асосии забон барои мақсадҳои махсус аз асри XX оғоз меёбад. Истилоҳот, ҳамчун ҷузъи муҳимтарини луғати махсус, аз ибтидои асри XX фаъолона омӯхта мешавад. Маълум мешавад, ки ин як соҳаи махсуси луғат ва низомест, ки тибқи қонунҳои худ ташкил карда шудааст ва усулҳои хоси худро талаб мекунад.

Дар аксарияти сарчашмаҳо қайд карда мешавад, ки ҳар як истилоҳ дар доираи истилоҳоти муайян вучуд дорад. Мувофиқи ақидаи А.А. Реформатский “истилоҳот – ин маҷмуи истилоҳоти соҳаи муайяни истеҳсолот, фаъолият, дониш, ки қисми махсуси луғатро ташкил менамоянд, ба ҳисоб рафта, барои танзимнамоӣ ва банизомдарорӣ нисбатан дастрасанд” [61, с. 110].

Тавре ки В.П. Даниленко қайд мекунад, “истилоҳот ҳамчун зернизоми забони умумии адабӣ баррасӣ карда мешавад, яъне истилоҳот дар доираи забони адабии умумӣ ҷойгир аст, аммо ҳамчун “бахш”-и мустақил. Ин мавқеи “маъмурию ҳудудӣ”-и истилоҳот, аз як тараф, ҳатмии тамоюлҳои умумии рушди забони адабии умумиро муайян мекунад, аз тарафи дигар, озодии муайян, мустақилиятро дар рушди истилоҳот ва ҳатто имконияти таъсири

онро ба рушди забони адабии умумӣ муайян мекунад” [47, с. 7].

В.М. Лейчик қайд менамояд, ки “дар ҳолати рушди босуръати соҳаи алоҳидаи техника ё илм таҷассуми фаъоли дастовардҳои он дар воситаҳои ахбори умум оғоз мегардад, ки дар натиҷа истилоҳоти алоҳида аз истифодаи махсус ба истифодаи умум мегузаранд. Дар чунин ҳолат, истилоҳ самти истифодаи худро васеъ менамояд ва дақиқии илмиро аз даст медиҳад” [70, с. 54]. Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили таснифоти зикргардида, чунин мешуморем, ки истилоҳот – ин маҷмуи истилоҳҳост, ки дар соҳаи алоҳида истифода мешаванд, ба ҳисоб мераванд.

Низоми истилоҳотӣ - низоми аломатҳои соҳаи махсуси дониш ва фаъолияти инсон аст, ки нисбат ба низоми мафҳумҳои он талаботи робитавиро қонеъ мегардонад. Истилоҳ - унсури низоми истилоҳотӣ аст, асосан бо калима ё ибора пешниҳод мегардад, ки мафҳуми илмии касбиро, ки ба ягон соҳаи махсуси дониш ё фаъолияти инсон алоқаманд аст, ифода мекунад.

Низоми истилоҳотӣ дар ҳамон ҳолат ташаккул меёбад, ки соҳаи алоҳидаи донишҳо ё фаъолият дар сатҳи зарурӣ ҷой дошта бошад, дорои назарияи худ буда, мафҳумҳои асосӣ ва алоқаи байни онҳоро ошкор ва муайян намудааст. Яке аз тафовутҳои низоми истилоҳотӣ аз истилоҳот дар он аст, ки низоми истилоҳотӣ аз тарафи мутахассисони соҳаи муайян аз калимаҳои интихобгардида дар баъзе ҳолатҳо калима ва ибораҳои махсусан бунёдшуда, инчунин истилоҳоти иқтибосгардида аз дигар забонҳо барои баёни назарияҳои таҷассумкунандаи соҳаи мазкур тартиб дода мешаванд. Г.О. Винокур қайд менамояд, ки “барои тартиб додани низоми истилоҳотӣ мавҷудияти назарияи махсус зарур аст, зеро дар асоси ҳам низоми истилоҳотӣ ва ҳам низоми мувофиқи мафҳумҳо чунин назария ҷой дорад. Дар ҳар як соҳа имконияти мавҷудияти якчанд низоми истилоҳотӣ ҷой дорад, ба шарте ки якчанд назария пешниҳод гардида бошад” [22, с. 17].

Мувофиқи ақидаи В.М. Лейчик “низоми истилоҳотӣ натиҷаи танзимнамоӣ ё тартибдиҳии воҳидҳои табиӣ, махсусан интихобгардида, ки истилоҳоти комил ҳастанд, ба ҳисоб меравад” [70, с. 54]. Илова бар ин, В.М.

Лейчик чанбаҳои мухталифи истилоҳ ва низоми истилоҳотиро баррасӣ намуда, фарқияти байни онҳоро муайян намудааст: “низоми истилоҳотӣ мунтазам дар якҷоғӣ бо низоми мувофиқи мафҳумҳо ва соҳаи мувофиқ ташаккул ёфта, ҳамчун низоми нотаом баромад менамояд; оид ба низоми истилоҳӣ ҳамон вақт метавон сухан ронд, ки низоми мафҳумҳои соҳаи мувофиқ ташаккул ёфтааст. Мутобиқан, маҷмуи бетартиб ва ғайримуқаррарии истилоҳот – истилоҳот ва падидаи хусусиятҳои баръакс – низоми истилоҳотӣ мавҷуд аст” [70, с. 55].

Ҳамин тариқ, низоми истилоҳотӣ бо сохтор, ягонагӣ, алоқамандӣ ва устувории нисбӣ тасниф карда мешавад. Т.Р. Кияк зери мафҳуми “низоми истилоҳотӣ” “маҷмуи ботартиби истилоҳотро мефаҳмад, ки низоми мафҳумҳои соҳаи махсуси фаъолиятро ифода менамояд ва байни ин истилоҳот алоқаи ҳатмӣ ва ногузастанӣ чой дорад, маҷмуи алоқаҳои дохилии чунин маҷмуъ сохтори онро муайян менамоянд” [57, с. 16].

О.Ю. Шмилев қайд менамояд, ки “низоми истилоҳотӣ ин низоми истилоҳот мебошад, ки дар навъбандии мафҳумҳо, дар зарурати чудо намудани онҳо ва аломатҳои истилоҳшаванда асос меёбад, ки дар тарҳҳои навъбандӣ таъя намудааст. Дар чунин ҳолат воҳидҳои низоми истилоҳотӣ бояд хусусиятҳои худ, инчунин умумияти мафҳуми истилоҳшавандаро нисбат ба дигар истилоҳот таҷассум намоянд” [143, с. 75].

Л.А. Манерко таснифоти зерини низоми истилоҳотиро пешниҳод намудааст: “низоми истилоҳотӣ – ин маҷмуи тартибдодашудаи истилоҳот аст, ки тариқи маълумоти категориявӣ ва концептуалӣ дар асоси талаботи мантиқӣ - мафҳумӣ, маърифатӣ - забонӣ, ақлӣ ва истилоҳотӣ ошкор карда шудаанд. Ў қайд менамояд, ки баробар донишгари мафҳуми “истилоҳот” ва “низоми истилоҳотӣ” нодуруст аст, зеро мафҳуми “истилоҳот” ба фаъолияти танзимкунандаи инсон дар доираи раванди номгузорӣ алоқаманд аст, дар ҳолате, ки “низоми истилоҳотӣ” бо фаъолияти навъбандинамоии инсон, ки ба ҷудонамӯй ва ба роҳ мондани муносибати байни истилоҳот тариқи мафҳумҳои ифодашаванда равана карда шудааст” [75, с. 119].

Истилоҳот, ки ба таври табиӣ бо ташаккули маҷмуи истилоҳоти самти муайяни илмҳо ё қисме аз онҳо, яъне истилоҳот ва низоми истилоҳотӣ – истилоҳоти банизомдаровардашуда бо муайян намудани муносибатҳо байни истилоҳот, ки муносибати байни мафҳумҳои бо ин истилоҳот ифодашударо таҷассум менамояд, ҷудо карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар асоси ҷанбаҳои зикргардида, метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки “истилоҳот” – ин маҷмуи ба таври стихиявӣ ташаккулёфтаи воҳидҳои луғавӣ аст, дар ҳолате ки “низоми истилоҳотӣ” ин низоми иерархии истилоҳот, ки аз тарафи истилоҳшиносон ба тартиб дароварда шудааст. Мо чунин мешуморем, ки дар шароити имрӯза масъалаи истилоҳот ва низоми истилоҳотӣ яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносии муосир боқӣ мондааст.

Масъалаи муайян кардани ҷойгоҳи истилоҳ дар таркиби забон ихтилофоти зиёдеро низ ба вуҷуд овардааст. Дар ин масъала ду нуқтаи назари асосӣ мавҷуд аст: тарафдорони муносибати меёрӣ (Д.С. Лотте, Л.А. Капанадзе, Н.З. Котелова, Е.Н. Толикина, А.В. Косов ва ғ.), истилохро аз таркиби забони миллӣ бароварда, ба хулосае меоянд, ки истилоҳ ҳамчун воҳиди махсус сунъӣ аст. “Истилоҳотро ҳамчун низоми аломатҳои ба таври сунъӣ офаридашуда баррасӣ мекунам, чунин талабот ба монанди мундариҷаи собит (дақиқ), возеҳӣ, вижагӣ, набудани синонимҳо, кӯтоҳӣ ва ғайра ба зиммаи ин истилоҳ гузошта мешаванд” [74, с. 88].

Олимони дигар - тарафдорони муносибати тавсифӣ (Н.П. Кузкин, А.И. Моисеев, Р.А. Будагов, Р.Ю. Кобрин, В.П. Даниленко, Б.Н. Головин ва дигарон) истилоҳотро ҳамчун қисми таркибии луғат эътироф менамоянд, аслан аз маҳдуд кардани истилоҳ бо ҳама гуна талаботи расмӣ даст мекашанд ва зарурати омузиши равандҳои воқеии фаъолияти истилоҳотро таъкид мекунам.

Ба миқдори зиёди таҳқиқот, ки ба масъалаи истилоҳот бахшида шудаанд, масалан таҳқиқоти Г.О. Винокур, А.А. Реформатский, Д.С. Лотте, Б.Н. Головин, В.М. Лейчик, В.П. Даниленко, О.В. Загоровская, Т.Л. Канделаки,

А.А. Суперанская, С.В. Гринев, Л.А. Капанадзе, А.С. Герда, С.Д. Шелова ва дигарон яке аз масъалаҳои асосии фаҳмиш ва омузиши истилоҳ ҳамчун категорияи забоншиносӣ муайян намудани моҳият ва хусусиятҳои истилоҳ ба ҳисоб меравад.

Одатан дар аксарияти ҳолатҳо чудо намудани истилоҳ аз калимаи муқаррарӣ мушкил аст. Дар алоқамандӣ бо ин мушкилӣ ба истилоҳ як қатор талабот пешниҳод карда мешавад. Масалан, Д.С. Лотте нишондиҳандаҳои зерини муҳимро пешниҳод ва асоснок намудааст: “истилоҳ ба доираи низоми муайяни истилоҳотӣ, ки ба ин ё он соҳаи илм, техника, истеҳсолот тааллуқ дорад, ворид мешавад; истилоҳ дорои таснифоти илмии худ мебошад; истилоҳ дорои як маъно мебошад; ҳиссиёту эҳсосотро таҷассум намекунад; набояд синоним дошта бошад; бояд ба таври семантикӣ саҳеҳ ва кӯтоҳ бошад, барои дар хотир нигоҳ доштан мушкил набошад; истилоҳ бояд системанок бошад; истилоҳ бояд аз матн вобаста набошад” [74, с. 88].

Калима дар забон, одатан сермаъно аст, лекин ба истилоҳоти муайян ворид гардида, маънои дақиқро касб менамояд, калимаи якмаъно мегардад. Ба инобат гирифтани зарур аст, ки “як истилоҳ метавонад ба истилоҳоти мухталиф ворид гардад, инчунин истилоҳро метавон ҳамчун истилоҳ ва ҳамчун калимаи муқаррарӣ истифода намуд” [13, с. 437].

Дар байни истилоҳот метавон чунин воҳидҳоро чудо намуд, ки ба сифати истилоҳ танҳо дар доираи як низоми истилоҳӣ амал менамоянд. Лекин як қатори истилоҳоти дигар дар доираи якҷанд низоми истилоҳотӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд. Илова бар ин, истилоҳҳоеро метавон чудо намуд, ки ҳамчун истилоҳ ва ҳамчун калимаи муқаррарии луғати умумиистеъмоли истифода карда мешаванд.

Метавон қайд намуд, ки калимаи умумиистеъмоли ба доираи низоми муайяни истилоҳотӣ дохил шуда, маҳдуд мегардад, хусусиятҳои махсусро касб менамояд. Вобаста ба системаи истилоҳотӣ, ки калима ба он ворид гардидааст, таснифоти навро касб менамояд, мутобиқати он бо истилоҳоти дигар тағйир меёбад.

Забоншиноси тоҷик П.Г. Нуров хусусиятҳои феҳрасти илмӣ-техникӣ ва сарҳадоти онро бо истилоҳи илмӣ-техникӣ баррасӣ намуда, проблемаҳои истилоҳотӣ, ки бо коркард нашудан ё ба тартиб дароварда нашудани истилоҳоти алоҳидаи касбҳои махсус алоқамандро таҳқиқ намудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки “фарқи асосӣ байни истилоҳи илмӣ-техникӣ ва номени илмӣ-техникӣ дар он аст, ки тавсифи истилоҳи илмӣ-техникӣ мувофиқ аст, ки аломатҳои муҳимми мафҳумро ифода кунад, дар ҳоле ки номени илмӣ-техникӣ, ки ашъро тавсиф менамояд ва дорои шарҳест, ки нишонаҳои ашъи марбутро дар бар гирад” [107, с. 287].

Калима бо ворид гардидан ба низоми муайяни истилоҳот маънои худро тағйир медиҳад, аз алоқаҳои пешинаи луғавии худ маҳрум мегардад. Дар доираи луғати умумиистеъмолӣ, маънои ҳар як калима дар асоси алоқаҳои луғавӣ ошкор карда мешавад, ки ба низоми истилоҳотии муайян мувофиқ намеояд. Қайд намудан зарур аст, ки истилоҳ бояд хусусияти калимасозӣ дошта бошад, яъне барои сохтани истилоҳоти сохта мувофиқат намояд. Дар ин самт А.А. Реформатский қайд менамояд, ки “истилоҳ – ин калимаест, ки бо таъиноти махсуси худ маҳдуд буда, барои ифодаи дақиқи мафҳум, инчунин ашъ ва падидаҳои воқеият дорои як маъно мебошанд” [142, с. 21].

Дар шароити имрӯза масъалаи шаклҳо ва ҳаммаъногии истилоҳ ва принципҳои чудо намудани онҳо, истилоҳи ҳаммаъноӣ мутлақ ва тобишӣ, васеъ будани ҳаммаъноӣ, ки ҳамчун марҳилаи ибтидоии рушди низоми истилоҳотӣ ба ҳисоб меравад, баҳсталаб боқӣ мондаанд. Инчунин, масъалаи истилоҳи забон ва истилоҳи нутқ, сохтори маъноӣ истилоҳ ба таври ғаёол баррасӣ карда мешаванд.

Бо вучуди ин, масъалаи муайян кардани мафҳумҳои асосии соҳаҳои илмӣ муҳим боқӣ мемонад, зеро илм рушд мекунад ва тавре К.Я. Авербух қайд менамояд, “дар шароити муосир миқдори доимоафзоюндаи дониш дар бораи истилоҳот ва низомҳои истилоҳӣ ба ақидаҳои сифатан нав дар бораи табиат ва вазъи функционалии ин мафҳумҳо табдил меёбад” [1, с. 45].

Аксарияти забоншиносон, дар шароити имрӯза, ақидаеро дастгирӣ менамоянд, ки маъноӣ истилоҳ бо мафҳуми таъиншуда монанд нест. Ин ҳолат, аввалан, ба пайдоиши маъноҳои истилоҳӣ дар воҳидҳои луғавии умумиистеъмоӣ ва дуввум, ба бисёрҷанба будани мафҳумҳо, ки бо истилоҳ ифода шудаанд, алоқаманд аст.

Истилоҳ барандаи хотираи коллективии касбӣ илмӣ ба ҳисоб рафта, ба фаъолияти илмӣ маърифатии инсон мусоидат менамояд ва дорои аҳамияти бузурги коммуникативӣ мебошад. Инчунин, сатҳи баланди самтгирии номгузории истилоҳ бо дарназардошти бунёди онҳо барои номбар намудани номҳои махсус қайд карда мешавад. Дар натиҷа, “онҳо дар рушди худ дар муқоиса бо калимаҳои луғатӣ умумӣ пешрафтаанд, робитаи худро бо номҳои анъанавӣ гум кардаанд ва онҳоро берун аз робита бо тафсириҳои нави махсус фаҳмидан ғайриимкон аст” [110, с. 87].

В.М. Лейчик дар бораи робитаи истилоҳ ва мафҳум сухан ронда, қайд менамояд, ки “мафҳуме, ки бо истилоҳ ифода карда мешавад, бо дигар мафҳумҳои ҳамон соҳа робита дорад ва аз ин рӯ, истилоҳ бо истилоҳоти дигар робита дошта, унсурҳои низомии истилоҳотӣ аст” [71, с. 75].

Ҳамин тариқ, истилоҳ бо шаходати вазифаи номинативӣ ва сигнификативии худ барои номгузории мафҳумҳо хизмат менамояд, на танҳо бо назардошти таҷассуми донишҳои илмӣ - низомӣ, балки морфологӣ ба ҳисоб меравад. Вазифаи таснифотӣ фарқияти истилоҳро аз луғатӣ умумиистеъмоӣ таъмин менамояд.

О.Н. Будилева қайд менамояд, ки “навъбандӣ - ин чудо намудани истилоҳот дар асоси аломатҳои муҳимми онҳо ба ҳисоб меравад. Асоснокнамоии навъбандиҳои минбаъда аломатҳои мухталифи истилоҳот, ба монанди мазмуну мундариҷа, аломати расмӣ, аломати функционалӣ, аломатҳои дохилӣ ва ғайризабонӣ ба ҳисоб меравад. Тамоми навъбандиҳои истилоҳ бо он илмҳо ва соҳаҳои дониш, ки дар доираи онҳо истифода карда мешаванд, алоқаманд мебошанд” [19, с. 8].

Ҳамин тариқ, дар асоси ақидаи О.Н. Будилева, ки “аломатҳои истилоҳ асоси навъбандии онҳо ба ҳисоб меравад”, метавон навъбандии истилоҳро баррасӣ намуд.

Навъбандии якуми истилоҳ дар асоси мазмуну мундариҷа амалӣ мегардад, ки асосан дар фалсафа истифода гардида, чудо гардидани истилоҳи мушоҳидавӣ ва истилоҳи назариявӣ ба ҳисоб меравад. Ба истилоҳи мушоҳидавӣ гурӯҳи объектҳои воқеӣ дохил мешаванд, ба истилоҳи назариявӣ - мафҳумҳои абстрактӣ дохил мешаванд, ки асосан аз назария ё концепсияи муайян вобаста мебошанд. Чунин чудонамӣ барои ҳалли масъалаҳои истилоҳотии фалсафа кифоя аст, лекин барои ҳалли проблемаҳои фалсафии истилоҳшиносӣ навъбандии нисбатан мушаххас ва дақиқ лозим аст, зеро сатҳи абстрактии мафҳумҳо, ки бо истилоҳи назариявӣ ифода карда мешаванд, мухталиф мебошад.

Навъбандии дуюми истилоҳ дар асоси мундариҷа - объекти номгузорӣ – тақсимои онҳо мувофиқи соҳаи илм ё фаъолият, яъне чудо намудани истилоҳ мувофиқ ба соҳаҳои махсус, ба ҳисоб меравад. Масалан, истилоҳоти тиббӣ, истилоҳоти техникӣ, истилоҳоти иқтисодӣ, истилоҳоти насосӣ ва ғайраҳо.

Навъбандии сеюми мундариҷавии истилоҳ – дар асоси категорияи мантиқии ҳамон мафҳум, ки бо истилоҳ ифода карда мешавад. Дар чунин ҳолат истилоҳи мавзӯӣ, равандӣ, аломат, хусусият, андоза ва воқидҳои он чудо карда мешавад.

Навъбандии луғавии истилоҳ дар аломати истилоҳ, ҳам калима ё ибораи забони муайян асос ёфтааст. Навъбандӣ дар асоси сохтори семантикӣ имконият медиҳад, ки истилоҳи якмаъно ва сермаъно, яъне истилоҳе, ки дар доираи як системаи истилоҳотӣ ду ва зиёда маъно дорад, чудо карда шавад. Аз нуқтаи назари семантика истилоҳи ибораи озод ва ибораи устувор чудо карда мешаванд. Навъбандии истилоҳ дар асоси сохтори расмӣ метавонад хеле мухталиф бошад. Истилоҳ - калима ва истилоҳ - ибораро чудо менамоянд. Илова бар ин, дар баъзе ҳолатҳо истилоҳи бисёртаркиба чудо карда мешавад, ки аз панҷ ва ё зиёда калима таркиб ёфтааст.

Ба таври доимӣ истилоҳ бо сохтори махсуси расмӣ бо истифодаи унсурҳои забонҳои сунъӣ, калимаҳои рамзӣ, калимаҳои моделӣ пайдо шуда истодаанд. Навъбандии истилоҳ дар асоси ангежиши онҳо маъноӣ онро дорад, ки дар он истилоҳоте ҷудо карда мешаванд, ки дар асоси сохтор шарҳ дода мешаванд ё ин ки шарҳ дода намешаванд. Дар ин самт истилоҳе, ки пурра ангезанда (**масалан, gas pipeline**), қисман ангезанда (**масалан, Parkinson's disease**) ҷудо карда мешаванд.

Бо шомил будани истилоҳ ба ҳиссаҳои нутқ истилоҳоти исмӣ, сифатӣ ва феълӣ ҷудо карда мешаванд. Масалан, дар байни истилоҳоти луғавӣ истилоҳоти исмӣ ва сифатӣ ҷудо карда мешаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳоте, ки номи объектро ифода мекунанд, нисбат ба истилоҳоти номгузории аломатҳо зиёдтаранд.

Қайд намудан зарур аст, ки “навъбандии истилоҳ дар асоси муаллифӣ муносибати сотсиологиро нисбат ба истилоҳ таҷассум менамояд. Дар ин самт истилоҳи инфиродӣ ва дастаҷамъӣ маълуманд. Масалан, истилоҳи саноатро Н.М. Карамзин бунёд намудааст, истилоҳи сотсиология ба О. Конт тааллуқ дорад” [19, с. 11].

Дар асоси соҳаи истифодабарӣ, истилоҳоти умумӣ, махсус ва концептуалӣ ҷудо карда мешаванд. Масалан, истилоҳоти луғатшиносӣ метавонанд падидаҳои ифода намоянд, ки барои тамоми забонҳо (фонетика) хос аст. Нақши муҳимми истилоҳ дар раванди маърифати илмӣ воқеияти объективӣ имконият медиҳад, ки навъбандии илмӣ онҳо бунёд карда шавад. Масалан, истилоҳоте ҷудо карда мешаванд, ки барои мустақкам намудани сатҳи дониши забоншиносӣ, истилоҳ ҳамчун воситаи маърифат ва истилоҳи омузишӣ хизмат менамоянд.

Барои ҳар як марҳила навъбандии таърихиву луғавии истилоҳ бунёд карда мешавад, ки дар он истилоҳи архаистӣ ва калимаҳои нав ҷой доранд. Ин навъбандӣ бо навъбандии истилоҳ дар асоси номгузории объект алоқаи ногусастанӣ дорад. Қайд намудан зарур аст, ки дар системаҳои ташаккулёбандаи истилоҳотӣ миқдори неологизмҳо зиёдтар ҳастанд.

Истилоҳоти архаистӣ хоси ҳамон системаҳои истилоҳӣ мебошанд, ки дар алоқамандӣ бо рушди донишҳои илмӣ ва кӯҳна шудани як қатор афкори илмӣ дар гузашта боқӣ мемонанд. Лекин азбаски “истилоҳот дар забон ҳамчун воҳиди луғавии он боқӣ мемонанд, онҳо метавонанд, ки дар таркиби низоми истилоҳотӣ нав ё дар маънои нав дар рушди системаи истилоҳӣ эҳё гарданд” [110, с. 87].

Дар натиҷаи таҳлили сатҳи истифодаи истилоҳ дар матн метавон навъбандиеро истифода намуд, ки дар асоси он истилоҳоти зуд-зуд истифодашаванда ва кам истифодашаванда ҷудо карда мешаванд. Маълумот оид ба сатҳи истифодаи истилоҳро аз луғатҳои такроршавандагӣ, ки дар ҷаҳон нашр гардидаанд, метавон гирифт.

Номгӯии навъбандиҳои зикргардидаи истилоҳ имконияти чунин хулосабарориро медиҳад, ки ин як падидаи бисёррӯя ҳамчун истилоҳ ба навъбандиҳои мухталифи мантиқӣ, луғавӣ ва дигар принципҳо дохил мешавад. Ин навъбандиҳо дар маҷмуи худ нақш ва мақоми истилоҳро дар соҳаи иқтисодиёт, сиёсат, идоракунии ва дигар соҳаҳои амалкунандаи ҷомеаи муосир муайян менамояд. Лекин қайд намудан зарур аст, ки дар ҳама ҳолат истилоҳ ҳамчун қисми муайяни матн боқӣ мемонад.

Солҳои охир дар забоншиносӣ ба таври васеъ мафҳуми “забон барои мақсадҳои махсус” паҳн гардид. Зери мафҳуми “забон барои мақсадҳои махсус” дар маънои васеъ навъи функционалии забон, ки мақсади асосии он таъмини муоширати самараноки мутахассисон дар соҳаи муайян ба ҳисоб меравад, фаҳмида мешавад.

Самти рушди забон барои мақсадҳои махсус аз бисёр ҷиҳат ва сатҳи рушди истилоҳот, ки маънои семантикии онро ташкил менамояд, вобаста аст. Лекин аз тарафи забонҳои махсус хусусиятҳои истилоҳотӣ умуман рад карда намешаванд. Қайд намудан зарур аст, ки “дар шароити имрӯза панҷ самти рушди забонҳои муосир барои мақсадҳои махсус ҷудо карда мешаванд: интегратсия, дифференциатсия, интернационализатсия, якхелакунии, иқтисодӣ” [26, с. 75].

Самти интегратсионӣ. Дар шароити имрӯза баҳамой ва ба ҳам наздик шудани соҳаҳои алоҳидаи илм мушоҳида карда мешавад. “Бар замми ин на танҳо баҳамойи соҳаҳои илм, ки ба таври анъанавӣ ҳамкорӣ доштанд, ба монанди физика, математика ва астрономия, балки дар нигоҳи аввал соҳаҳои илмӣ аз якдигар мухталиф, ба монанди биология, математика, забоншиносӣ, кибернетика ва фалсафа мушоҳида мегарданд. Дар асоси баҳамойи соҳаҳои алоҳидаи илмӣ ошкор карда шуд, ки проблемаҳои актуалӣ дар ҳамбастагии ду ва ё зиёда соҳаҳои илмӣ ба миён меоянд” [134, с. 96].

Ҳамин тариқ, донишҳои илмӣ интегратсия мегарданд. Дар соҳаи забон ин самт бевосита дар он таҷассум мегардад, ки ба ҷои алоқаҳои нисбатан ғайри соҳаҳои мухталифи илмӣ забони онҳо интегратсия мешавад, якдигарро пурра менамоянд, на танҳо истилоҳи якдигарро истифода менамоянд, балки ба пайдо гардидани проблемаҳои нави истилоҳотӣ мусоидат менамоянд. Ҳамин тавр, бо интегратсияи соҳаҳои илмӣ баҳамойи забони онҳо низ амалӣ мегардад.

Самти дифференциатсионӣ. Дар илм ин самт, асосан, дар он зоҳир мегардад, ки бо ҷойи робитаҳои илмӣ соҳаҳои алоҳида тадриҷан соҳаҳои нав, ба монанди забоншиносии математикӣ, генетика, кибернетика ташаккул меёбанд. Дар соҳаи коммуникатсия ин дар шакли пайдо гардидани забонҳои нав бо хусусиятҳои истилоҳӣ, ки танҳо хоси онҳо аст, амалӣ мегардад. Масалан, “дар забоншиносии математикӣ, истилоҳоти он аз истилоҳи математикӣ ва забоншиносӣ, инчунин истилоҳоте, ки танҳо хоси ин соҳаи илм буда, дар асоси синтези донишҳои математикӣ ва забоншиносӣ пайдо мегарданд, бунёд карда мешаванд” [131, с. 206].

Самти интернатионализатсия. Дар ин самт, асосан ду ҷанба ҷудо карда мешавад: а) самти интернатионалӣ, ки бо бунёд ва азҳудкунии як навъ хазинаи умумиинсонии воҳидҳои номгузорӣ алоқаманд буда, талабот ба воҳидҳои номгузори мафҳумҳои махсусро дар забонҳои мухталифи миллӣ қонеъ менамояд. б) ҷанбаи интерлингвистӣ, ки дар доираи он қорҳо дар самти бунёди забонҳои сунъӣ гузаронида мешаванд, ки ба ҳалли проблемаҳои коммуникатсияи касбӣ дар сатҳи байналхалқӣ равона гардидааст. Дар

шароити имрӯза, “яке аз сарчашмаҳои пешсафи интернационализатсияи истилоҳ забони англисӣ ба ҳисоб меравад” [105, с. 142].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди босуръати забони англисӣ барои мақсадҳои махсус бо омилҳои таърихӣ, лингвистӣ ва лингвистиву дидактикӣ алоқаманд аст. “Омили таърихӣ бо хотимаи ҷанги дуҷуми ҷаҳон ва бӯҳронҳои иқтисодӣ, сипас, болоравии рушди иқтисодиёт, махсусан дар Амрико дар солҳои 70-уми асри XX боиси байналмилалӣ гардидани забони англисӣ гардид. Омили дуюм бо тағйирёбии парадигма дар лингвистика алоқаманд аст. Дарк карда шуд, ки забон бо дигаргунии вазъияти муошират тағйир меёбад. Омили сеюм, бо омили дуюм алоқаманд буда, дар бунёди методҳои нави омузиш зоҳир мегардад” [134, с. 96].

Самти якхелакунии. Истилоҳ воҳиди номгузории предмет ва падидаҳои фаъолияти касбӣ ва махсус ба ҳисоб рафта, ҳамчун барандаи бевоситаи иттилоот хизмат мекунад, ки дар шароити имрӯза ба он талаботи афзоянда, пеш аз ҳама ба дақиқӣ ва якмаъноии онҳо пешниҳод карда мешаванд. Саъю кӯшиши танзими мақсадноки ташаккули стихиявии истилоҳотро “якхеланамоеи истилоҳот” меноманд. Ягонанамоеи истилоҳотӣ дар натиҷаи се навъи фаъолият ба даст оварда мешавад: терминография, ки натиҷаи он луғатҳои мухталифи истилоҳи ин ё он соҳа ба ҳисоб меравад; батанзимдарории истилоҳи илмӣ, ки дар натиҷаи он маҷмуи истилоҳи тавсиявӣ пайдо мешавад; стандартикунонии истилоҳи истеҳсоливу техникӣ, ки маҳсули он стандартҳои сершумори истилоҳотӣ ба ҳисоб меравад.

Дар соҳаи истилоҳшиносии амалӣ тӯли солҳо муқаррароти методӣ ташаккул ёфтааст, ки мувофиқи онҳо тамоми истилоҳот, ки бояд ба танзим дароварда шаванд, ба истилоҳи илмӣ ва истеҳсоливу техникӣ ҷудо карда мешаванд. Қайд намудан зарур аст, ки дар соҳаи илм набояд танзими ҷиддӣ ва қатъии забони он ҷой дошта бошад, зеро дар ниҳояти қор, чунин муносибат дар раванди рушду инкишофи он монеаҳо эҷод менамояд.

Мутобиқан, якхеланамой ва батанзимдарории истилоҳи илмӣ дар фарқият аз стандартикунонии истилоҳи истеҳсоливу техникӣ, ки бояд ҳатман

талаботро риоя намояд, асосан характери тавсиявӣ дорад. Лекин ҳатто бо назардошти талаботи характери тавсиявии ҳуҷҷатҳои меъёрии истилоҳотӣ, ки истилоҳи илмиро дар бар мегиранд, аксарияти олимон ва мутахассисон, ки дар соҳаи забон ва коммуникатсияи касбӣ фаъолият доранд, ба имконияти танзими истилоҳоти илмӣ шубҳа доранд ва ба самаранокии он шак доранд.

Ба он вазъият диққат додан зарур аст, ки “забонҳои махсуси илм доимо дар ҳолати тағйирёбӣ қарор доранд. Консепсияҳои нав пайдо мешаванд, мафҳумҳои кӯҳна маънои навро касб менамоянд. Танҳо ҳамон нафаре, ки дар соҳаи алоҳида фаъолият дорад ва дар доираи чараёнҳои иттилоотии илм ҳамкорӣ менамояд, метавонад тағйироти забонро пайгирӣ намояд” [2, с. 35].

Мувофиқи ақидаи Т.Н. Хомутова “дар шароити имрӯза рушди назарияи забон барои мақсадҳои махсус дар ду самт амалӣ мегардад: самти лингвистӣ, ва самти дидактикӣ” [134, с. 98]. Қайд намудан зарур аст, ки муайян намудани забон барои мақсадҳои махсус тариқи муқоиса бо забон барои мақсадҳои умумӣ, ки барои асри гузашта хос буданд, мақоми худро ба фаҳмиши нави забон барои мақсадҳои махсус дод, ки ҳамчун маҷмуи воситаҳои махсусгардонидашудаи забон дар матнҳои хаттӣ ва шифоҳӣ истифода карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, рушди ҷомеаи муосир, дастовардҳои илмиву техникӣ, боло рафтани нақши коммуникатсияи байналхалқӣ, аз ҷумла, дар соҳаҳои махсус, бешубҳа таҳқиқоти минбаъдaro дар соҳаи забон барои мақсадҳои махсус талаб менамояд. Яке аз самтҳои афзалиятнок дар илм ва фаъолияти инсон соҳаи тиб боқӣ мемонад ва мутобиқан омузиши вазъияти истилоҳоти тиббӣ яке аз самтҳои муҳимми истилоҳотшиносии муосир ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, дар асоси баррасии моҳият ва хусусиятҳои истилоҳот метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

- истилоҳ дар илм мавқеи муҳим дошта, барандаи маълумоти мушаххас мебошад ва дар фаҳмишу даркнамоии падида ва ҳодисаҳои хоси соҳаи муайян кӯмак менамояд. Азбаски истилоҳ дар тамоми соҳаҳои илм истифода мешавад, он аз тарафи намояндагони илмҳои мухталиф мавриди таҳқиқ ва

баррасӣ қарор дода шудааст;

- дар доираҳои илмӣ таъриф ва таснифоти ягонаи умумиэтирофгардидаи мафҳумҳои зикргардида вуҷуд надоранд. Забоншиносон ва олимони дар асоси баррасии ҷанбаҳои алоҳидаи истилоҳ таснифоти худро пешниҳод намудаанд;

- истилоҳ ин воҳиди луғавии забон аст, ки барои мақсадҳои махсус истифода гардида, мафҳумҳои умумии назарияи алоҳидаи соҳаи махсуси донишҳо ё фаъолиятро ифода менамояд;

- истилоҳ низоми донишҳои объективиро оид ба ҷаҳон таҷассум менамояд, ки омили муҳимми рушди илм ва техника ба ҳисоб меравад. Аз он ҷиҳате, ки таснифоти илмӣ ин ифодаи кӯтоҳи моҳияти падида ва предмет аст, дар он бояд танҳо хусусиятҳои назаррас ворид карда шаванд;

- истилоҳот ҷузъи луғати махсус мебошанд, ки ба онҳо калима ва ибораҳои ифодакунандаи ашё ва мафҳумҳои соҳаҳои гуногуни фаъолияти касбии инсон ворид мегарданд. Чунин калима ва ибороҳо дар луғати умумиистеъмоли низ мавриди истифода қарор дода мешаванд;

- низоми истилоҳотӣ - низоми аломатҳои соҳаи махсуси илм ва фаъолияти инсон аст, ки нисбат ба низоми мафҳумҳои он талаботи робитавиро қонеъ мегардонад;

- низоми истилоҳотӣ – ин маҷмуи тартибдодашудаи истилоҳот аст, ки тариқи маълумоти категориявӣ ва концептуалӣ дар асоси талаботи мантиқӣ-мафҳумӣ, маърифатӣ-забонӣ, ақлӣ ва истилоҳотӣ ошкор карда шудаанд.

1.2. Асосҳои назариявӣ ва методологии бунёд ва таҳқиқи истилоҳот

Бунёди истилоҳ ин раванди бунёди истилоҳот ё воҳидҳои махсуси истилоҳотӣ дар забон ба ҳисоб меравад. Истилоҳ барои ифодаи мафҳум, объект, падида ё равандҳо дар соҳаи муайяни мавзӯӣ ё соҳаи касбӣ истифода карда мешавад. Дар забоншиносии муосир истилоҳ нақш ва мақоми муайян дорад, ки аз иҷрои вазифаҳои мушаххас бармеояд.

Самаранокии робитаҳо бо истифодаи истилоҳ дар қобилияти онҳо, дар таъмини ифодаи дақиқ ва саҳеҳи мафҳум зоҳир мегардад. Истилоҳ воҳиди махсуси луғавӣ ба ҳисоб меравад, ки дорои маънои мушаххас буда, бо соҳаи муайяни мавзӯӣ ё касбият алоқаманд мебошад. Масалан, ду мутахассис дар соҳаи тиб оид ба бемор, ки номурааттабии тапиши дил дорад, суҳбат менамоянд. Агар онҳо истилоҳоти соҳавӣ ва касбиро истифода намоянд, пас мегӯянд, ки “бемор, аз номурааттабии тапиши дил азият мекашад” ва робитаи онҳо дақиқ, саҳеҳ ва фаҳмо мегардад. Лекин агар онҳо ба ҷои истилоҳи “номурааттабии тапиши дил” калимаҳои умумӣ, масалан, “проблема бо дил”-ро истифода намоянд, пас аз интиқоли маълумот номуайянӣ ва нодақиқӣ пайдо мегардад. Дар чунин ҳолат, мутахассиси дигар моҳияти проблемаро дарк карда наметавонад ва нисбати табобати бемор қарори нодуруст қабул менамояд.

Истифодаи истилоҳи махсусгардонидашуда инчунин имконият медиҳад, ки вақт ва саъю кӯшишҳо дар муоширати байни мутахассисон маҳдуд гардонида шавад. Ба ҷои шарҳу эзоҳ ва таснифи тӯлонии масъала, мутахассисон метавонанд истилоҳи мутобиқро истифода намоянд, ки аллакай муайяннамоӣ ва маънои умумизътирофгардида доранд.

Истилоҳот дар соҳаи тиб барои ташаккули ҳуввияти касбӣ ва таъмини муошират дар доираҳои соҳаи тиббӣ аҳаммияти хосса доранд. Доништан ва истифодаи истилоҳоти тиббӣ ҷанбаи калидӣ ба ҳисоб меравад, ки ба мутахассисони тиббӣ дар бароҳмонии озмоиш ва ҳамкорӣ бо ҳамкасбон дар соҳаи тандурустӣ кӯмак менамояд. Дар соҳаи тиб чунин истилоҳ, ба монанди “ташҳис”, “таъсири доруворӣ”, “анамнез”, “огоҳнамоӣ”, “эҳёгарӣ” ва ғайраҳо ҳамчун унсурҳои калидии робита байни табибон, кормандони соҳаи тиб ва беморон хизмат менамоянд. Чунин истилоҳот имконият медиҳанд, ки нишона, вазъият ва табобати беморӣ ба таври саҳеҳ тасниф карда шавад. Чунин ҳолат ба фаҳмиши ягона ва самаранокии муоширати байни мутахассисон дар соҳаи тиб мусоидат менамояд.

Илова бар ин, истифодаи истилоҳоти тиббӣ ба мутахассисони тиб имконият медиҳад, ки ҷамоаҳои касбӣ ва гурӯҳҳои ҷамъиятӣ бунёд карда шаванд. Масалан, табибон, ки мутахассиси муайяни тиб ба ҳисоб мераванд, метавонанд бо истифодаи истилоҳи махсус дар конференсияҳо ва форумҳо, ки методҳои наватарини табобат ва таҳқиқотро дар ин соҳа баррасӣ менамоянд, муошират намоянд. Ин ба мубодилаи донишҳо, таҷриба ва рушди касбӣ мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти тиббӣ омили муҳимми ташаккули ҳуввияти касбии кормандони соҳаи тиб ба ҳисоб рафта, ба бунёд ва дастгирии ҷамоаҳои касбӣ ва гурӯҳҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи тиб мусоидат менамояд.

Дар асоси нақш ва мақоми истилоҳ дар соҳаи мушаххас омузиши он низ дар маркази диққати забоншиносон қарор дорад. Омузиши истилоҳ аллакай муддати тӯлонӣ аст, ки диққати аксарияти забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст. Чандин маротиба кӯшиш карда шудааст, ки моҳияти назариявии онҳо эътироф карда шавад, лекин, чунин кӯшишҳо бенатиҷа ва бемуваффақ ба анҷом расиданд. Масалан, “нуқтаи назари мухталиф нисбат ба раванди таҳлили истилоҳот - алоқаи ногуастани истилоҳ ва матн дар раванди омузиш, дар ҳолате ки истилоҳ аз матн бароварда намешавад ва дар алоқамандӣ бо он баррасӣ карда мешавад ва баръакс мустақилии истилоҳ аз матн дар асоси якмаъногӣ, беҳиссиётӣ ва қобилияти истифода гардидан дар шакли ҷудогона мавҷуд аст” [113, с. 115].

Хусусияти умумии истилоҳ бевосита аз вазъияти забони илм ва техника, инчунин аз самтҳои рушди забони он вобаста аст. Мутобиқан, тағйирот дар илм ба дигаргуншавии нуқоти назари илмӣ ва бунёди истилоҳоти нав, методҳои омузиши онҳо оварда мерасонад. Вазъияти имрӯзаи истилоҳро таҳлил намуда, чандирии бузурги семантикии он, қобилияти пайдоиши истилоҳоти нав дар асоси истилоҳоти мавҷударо қайд намудан муҳим аст.

Фаъолияти забонии инсон таҷассуми бевоситаи рушди доимии илм ва техника ба ҳисоб меравад. Ҳанӯз аз аввали солҳои 50-ум раванди афзоиши миқдори луғатҳои махсус оғоз гардида буд, ки имрӯз низ босуръат идома

дорад. Рушди илм ва техника, тағйирпазирии иҷтимоӣ ба бозсозии куллии дастгоҳи мафҳумии аксарияти соҳаҳои илмӣ ва пайдоиши соҳаҳои нави дониш, ба бунёди мафҳумҳои нав оварда мерасонад, ки боиси афзудани талабот ба номгузориҳо мегардад. Чунин равандро дар бунёди миқдори зиёди истилоҳот (“таркиши истилоҳотӣ”) таҷассум мегарданд, ки ба тағйирёбии истилоҳот оварда мерасонанд. “Вазифаи асосии забоншиносон дар он зоҳир мегардад, ки “таркиши истилоҳотӣ”, ки аз бисёр ҷиҳат характери стихиявӣ дорад, бартараф намуда, онро ба раванди идорашаванда табдил диҳанд” [3, с. 3].

Омузиши ҷанбаҳои назариявии истилоҳ ва роҳҳои бунёди он чандин даҳсолаҳо идома дорад, лекин дар ин самт ҳанӯз масъалаҳо зиёд буда, диққати махсусро талаб менамояд. Нисбат ба масъалаҳои мавҷудаи назариявии истилоҳ ва бунёди истилоҳот ақидаҳои мухталиф пешниҳод гардидаанд, ки дарки масъаларо то андозае мушкул ва мураккаб гардониданд. Масалан, новобаста аз миқдори зиёди таснифоти мафҳуми “истилоҳ” то ба имрӯз муайяннамоии ягона ва пурра қонеъкунандаи он вучуд надорад. Ҳатто, забоншиносон дар як мақолаи илмӣ якҷанд таснифоти “истилоҳ”-ро пешниҳод намудаанд: В.П. Даниленко дар яке аз қорҳои илмии худ 19 таснифотро қайд намуда, ишора менамояд, ки ин миқдори ниҳии таснифоти “истилоҳ нест” [48, с. 83]; Б.Н. Головин 7 таснифоти мафҳуми “истилоҳ” – ро пешниҳод намудааст [30, с. 17]. Ҳамин тариқ, дар асоси мисоли таснифоти мафҳуми “истилоҳ” метавон қайд намуд, ки нисбат ба масъалаҳои дигари назариявии истилоҳ ва бунёди истилоҳот низ вазъият ҳамин гуна аст. Муаллифон нисбати ҳар як масъалаи истилоҳ ва бунёди он мавқеи худро пешниҳод намудаанд, лекин масъала то ба имрӯз ҳалли худро наёфтааст.

Зарурати омузиши заминаҳои назариявии истилоҳ ва бунёди он барвақт пайдо шудааст. Мутахассиси машҳури истилоҳшинос В.М. Лейчик зарурати омузиши истилоҳро чунин шарҳ додааст: омузиши истилоҳот зарур аст, зеро истилоҳ ба таври ногузир бо ин ё он соҳаи донишҳо ё фаъолият алоқаманд аст. “Дар илмҳои техникӣ, табиӣ, ҷомеашиносӣ ва ҷанҳои таълимӣ ба мафҳум ва

категорияҳои умумиилмӣ ва илми мушаххас таъя менамоянд, ки дар навбати худ онҳо бо истилоҳоти махсус ва умумиилмӣ ифода карда мешаванд. Истилоҳот дар доираи васеи соҳаҳои назариявӣ ва амалии ғаъолият, ки ҳар яке дар истилоҳ ҷанбаҳои ба он заруриро ҷудо менамоянд, ба сифати объект баромад менамоянд. Албатта, дар марҳилаи муайян масъала оид ба зарурати ошкор намудани ҷанбаҳои умумӣ, ки объекти мазкурро муттаҳид менамояд ва он ҷанбаҳои асосӣ, ки моҳияти истилоҳро ташкил медиҳанд, пайдо гардид” [69, с. 14].

Қайд намудан зарур аст, ки истилоҳ объекти омузиши як қатор илмҳо ба ҳисоб меравад, ки ҳар яке аз онҳо кӯшиш менамоянд баррасии масъалаҳои назариявии истилоҳ ва бунёди истилоҳро, ки дар он хусусиятҳои хоси ҳамин соҳаи муайяни илм ба инобат гирифта мешавад, пешниҳод намояд. Дар чунин ҳолат бунёди мавқеи ягона нисбат ба таснифоти чунин мафҳуми гуногунҷанба, нисбат ба масъалаҳои мухталифи назариявии он, нисбат ба роҳҳо ва воситаҳои бунёди он ғайриимкон ба ҳисоб меравад.

Яке аз чунин илмҳо – истилоҳшиносӣ ба ҳисоб меравад, ки объекти муҳими омузиши он воҳидҳои махсуси луғавӣ, асосан, истилоҳот ба ҳисоб меравад. Дар истилоҳшиносӣ воҳидҳои махсус аз нуқтаи назари навъбандӣ, баромад, шакл, маъно ва амалнамоӣ, инчунин дар самти истифода, батанзимдарорӣ ва бунёди онҳо таҳқиқ карда мешаванд. Азбаски калимаҳои махсус бо мафҳумҳои мувофиқи самти илмҳо алоқаманд мебошанд, истилоҳшиносӣ инчунин ба таҳқиқи қонуниятҳои бунёд ва рушди мафҳумҳо машғул аст.

Истилоҳшиносӣ, инчунин принципҳо ва методҳои ошкорнамоии низоми мафҳумҳо ва тасдиқи онҳо дар навъбандиҳо, муайяннамоии мундариҷа ва махсусиятҳои интиҳоби воситаҳои номинативии воҳидҳои мафҳумиро меомузад. Лекин дар алоқамандӣ бо он, ки хусусият ва рафтори истилоҳ, аз бисёр ҷиҳат аз истилоҳот, ки ба он тааллуқ дорад, бармеояд. Вақтҳои охир ба сифати объекти асосии истилоҳшиносӣ на истилоҳи алоҳида, балки истилоҳот баррасӣ карда мешаванд.

Дар марҳилаи аввалини ташаккул, истилоҳшиносӣ ба таври мустақил ба таҳқиқоти масъалаҳои забонии истилоҳот машғул буд. Муаллифон, ки бевосита ба банизомдарории истилоҳот машғул буданд, ба муҳаққиқон ва мушовирони забоншинос дар масъалаи сохтани истилоҳ, таҳлил ва интихоби онҳо баҳои баланд додаанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар асри XIX диққати асосии забоншиносон ба масъалаҳои мухталифи умуминазариявӣ, ба монанди рушди таърихӣ забон, алоқамандии забон ва тафаккур, хусусияти рамзии забон ва ғайра равона гардида буд. Масъалаҳои семантикии табиати истилоҳ, мақоми истилоҳот дар низоми забон асосан баррасӣ намегардиданд.

“Танҳо дар собиқ давлати шӯравӣ рушди босуръати техникӣ, инкишофи саноатикунонии шӯравӣ, бунёди соҳаҳои нави илм ва техника бо ташаккули мактаби истилоҳотӣ мусоидат намудааст. Ҳамин тавр, аз солҳои 30-юми асри XX ду маркази бузурги истилоҳотӣ – дар Россия ва Австрия мавҷуданд, ки ба истилоҳшиносӣ оғоз бахшидаанд” [125, с. 162].

Солҳои 30-юми асри XX масъалаҳои назариявии истилоҳот диққати як қатор муҳаққиқон, ба монанди Э. Вюстер, Л. Олишки, Д.С. Лотте, Э.К. Дрезен ва дигаронро ҷалб намуд, ки дар рушди истилоҳшиносӣ саҳми назаррас гузоштаанд. Ин муаллифон истилоҳшиносиро ба сифати падидаи фарҳангиву таърихӣ омехта, рушди истилоҳот ва забонро баррасӣ намудаанд, раванди сохтан ва ташаккули мафҳумҳоро мушоҳида намудаанд. Аввалин корҳои нашргардида бо номи Э. Вюстер ва Д.С. Лотте алоқаманд аст. Инчунин, дар рушди истилоҳшиносӣ саҳми чунин муаллифон, ба монанди Т.Л. Канделаки, Г.О. Винокур, О.С. Ахматова, В.В. Виноградов, А.А. Реформатский бузург аст.

Баъдтар дар Канада ва Чехия низ мактабҳои миллӣ пайдо шуданд, ки ба коркарди ҷанбаҳои назариявии истилоҳшиносӣ машғул буданд. Лекин таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аксарияти олимони объекти таҳқиқоти худро истилоҳот, на истилоҳ қарор доданд.

Солҳои 70-80-уми асри XX дар раванди рушди истилоҳшиносӣ масъалаҳои мухталифи истилоҳот асосан дар чор самти асосӣ баррасӣ карда мешуданд:

- тавсифи лингвистии табиати истилоҳ ва ташкили истилоҳот;
- методҳои таҳлили истилоҳот;
- таҳлили истилоҳот ба мақсади бунёди забонҳо барои низомҳои муосири иттилоотӣ;
- стандартикунонии истилоҳоти илмиву техники [32, с. 29].

Ҳамин тариқ, истилоҳшиносӣ ба соҳаи мустақили илмӣ чудо гардидааст, ки қисмҳои алоҳидаи мантиқ, забоншиносӣ, фалсафа, информатикаро дар бар мегирад. Истилоҳшиносӣ ин илми алоҳида аст ва аз ин бармеояд, ки он дорои доираи истилоҳотии худ мебошад. Истилоҳшиносӣ ин илмест, ки луғатҳои махсусро аз нуқтаи назари навбандии онҳо, пайдоиш, шаклҳо, мазмуну мундариҷа (семантика) ва амалнамой, инчунин истифодабарӣ, банизомдарорӣ ва бунёди истилоҳро меомузад. Ин соҳаи маҷмуавӣ мебошад, ки истилоҳ, низоми истилоҳотӣ, инчунин ҷанбаҳои мухталифи забон барои мақсадҳои махсусро ҳам дар сатҳи назариявӣ ва ҳам дар сатҳи амалӣ меомузад.

Истилоҳшиносии муосир як фанни байнисоҳавӣ мебошад, ки дар натиҷаи пайваستшавии мантиқ, забоншиносӣ, назарияшиносӣ, информатика ва психология ташаккул ёфтааст. Истилоҳшиносӣ, ба монанди забоншиносӣ, ду бахш - назария ва амалияро дар бар мегирад. Таҳқиқи системаҳои мушаххаси истилоҳотӣ бо мушкилиҳои муайян алоқаманд аст, ки аз мавҷудияти масъалаҳои умумии амалкунандаи истилоҳшиносӣ бармеояд. Истилоҳшиносӣ илмест, ки табиати маъноӣ, ташкили грамматикӣ, қонунҳои ғайолияти истилоҳот ва низомҳои истилоҳиро дар соҳаҳои гуногуни ғайолияти касбии инсон меомузад.

Дар доираи ин фанни илмӣ истилоҳоти муқоисавӣ ва таърихӣ, назарияи истилоҳшиносии матн ва таърихи истилоҳшиносӣ ташаккул ёфтаанд. Истилоҳшиносии амалӣ бо ғайолияти истилоҳшиносии лексикографӣ, муттаҳидсозии истилоҳот ва системаҳои истилоҳӣ (банизомдарорӣ,

стандартикунонӣ ва ҳамоҳангсозии истилоҳот) ва ғайраҳо муаррифӣ карда мешавад. Илм оид ба истилоҳ - истилоҳшиносӣ нисбатан ҷавон аст, аксар вақт истилоҳшиносӣ ҳамчун як соҳаи илмӣ таҳқиқшуда пешниҳод карда мешавад.

Яке аз масъалаҳои муҳим – масъалаи сохтори истилоҳшиносӣ ба ҳисоб меравад. С.В. Гринев-Гриневич дар асоси таҳқиқоти худ сохтори истилоҳшиносиро аз унсурҳои зерин иборат медонад:

- истилоҳшиносии назариявӣ қонуниятҳои рушд ва истифодаи истилоҳро меомузад;

- истилоҳшиносии амалӣ ба бунёд, тарҷума, тасниф, таҳрир, банизомдарорӣ ва ба истифода ворид намудани воҳидҳои истилоҳотӣ машғул аст;

- истилоҳшиносии умумӣ хусусият, қонуниятҳо, проблема ва равандро, ки бо истилоҳ ва низоми истилоҳотӣ алоқаманданд, ҷудо менамояд;

- истилоҳшиносии соҳавӣ ба омузиши луғатҳои махсуси соҳаҳои илм ва фаъолият машғул аст;

- истилоҳшиносии типологӣ ба ҷудо намудани навъҳои махсуси забон ва муқоиса намудани хусусиятҳои истилоҳоти алоҳида машғул аст;

- истилоҳшиносии муқоисавӣ ба муқоисаи хусусиятҳои луғатҳои махсуси забонҳои гуногун машғул аст;

- истилоҳшиносии таърихӣ ба омузиши таърихи истилоҳот машғул аст [39, с. 84].

В.М. Лейчик низоми истилоҳотиро “ҳамчун мавзӯи омузиши истилоҳшиносӣ ҷудо менамояд ва ин ақидаро бо он шарҳ медиҳад, ки истилоҳ мафҳум, дониши муайянро ифода менамояд” [52, с. 81].

Дар раванди фаъолияти илмӣ низомҳои назариявӣ бунёд карда мешаванд, ки аз маҷмуи “абстраксияҳо” иборатанд. Ҳар яке аз ин абстраксияҳо ягон мафҳуми муайянро ифода менамоянд, ки танҳо дар доираи назарияи муайян баррасӣ карда мешавад. Лекин илми муосир дар фаҳмиши мутобиқати назария, мафҳум ва истилоҳ боз ҳам рушд намудааст.

Дар шароити имрӯза миқдори зиёди назарияҳо бунёд карда мешавад, ки дар онҳо ин ё он объекти воқеият бо истилоҳ ифода карда мешавад. Дар хотир бояд дошт, ки дар назарияҳои гуногун ҳамон як объекти воқеиятро метавон дар доираи ду низоми истилоҳотии мухталиф тасниф намуд, ки қоидаи ин назарияҳоро таҷассум менамояд. Мутобиқати байни ду низоми истилоҳотӣ барои истилоҳшиносӣ аҳаммияти махсус дорад. Ҳамин тариқ, дар ҳолати пайдо гардидани назарияи нав ё муттаҳид гардидани якчанд назарияи мавҷуда, истилоҳоти нав пайдо мешаванд, ки бо мазмуну мундариҷаи нав ғанӣ гардонида мешаванд.

Дар ҳолате, ки назарияи нав назарияи пешинаро рад менамояд, истилоҳоти таҷассумкунандаи мафҳумҳои ин назария аз истифодабарӣ берун мегарданд ё ба сифати унсури истилоҳотӣ дар низоми нави истилоҳотӣ барои таҷассуми мафҳумҳои он нигоҳ дошта мешаванд. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки истилоҳ ба сифати мафҳум танҳо дар таркиби низоми муайяни истилоҳотӣ амал менамояд, ки онро мавзуи омузиши истилоҳшиносӣ мегардонад.

Дар масъалаи муайян намудани мавқеи истилоҳ дар забони муосир ва ворид намудани он ба воҳидҳои табиӣ дар доираи забони адабӣ ё ба забонҳои ба таври сунъӣ бунёдшуда, забоншиносон ду нуқтаи назари ба ҳам мухолифро ишғол намудаанд. Аз як нуқтаи назар, дар асоси баромади худ истилоҳот сунъӣ ҳисобида мешаванд ва дорои хусусияти мустақил мебошанд. Яъне, метавон ақидаро оид ба зарурати хориҷ намудани истилоҳот аз доираи забони адабӣ эътироф намуд. Аз тарафи дигар, раванди бунёди истилоҳот дар асоси забони табиӣ ва истифодаи онҳо дар соҳаҳои мухталифи илм ба мо имконият намедиҳад, ки истилоҳотро воҳидҳои сунъӣ номем.

Шояд, муҳим аст, ки барои ҳалли ин масъала нуқтаи назари сеюм пайдо карда шавад. Масалан, В.П. Даниленко пешниҳод менамояд, ки “истилоҳот воҳиди забони илмӣ ҳисобида шаванд ва дар чунин ҳолат забони илмӣ зернизомии мустақил, функционалии забони табиӣ миллии адабӣ баромад намояд” [48, с. 14]. Инчунин, ба ақидаи ин муаллиф, истилоҳот дар доираи

ҳамон низом, ки ба он ба таври табиӣ ворид мешавад, яъне дар таркиби луғавии забони илм таҳлил карда мешавад. “Истилоҳот дар асоси вазифаи бевоситаи худ ба дигар низоми луғавӣ тааллуқ надорад ва наметавонад тааллуқ дошта бошад. Истилоҳот дорои таъиноти махсуси худ мебошад, ки танҳо дар забони илм амалӣ карда мешавад” [48, с. 15].

Бешубҳа, истилоҳ аз дигар воҳидҳои забонӣ тафовути зиёд дорад, лекин ҳатто ин далел имконият намедихад, ки онро аз доираи забони адабӣ хориҷ намоем. А.А. Реформатский қайд менамояд, ки “забон унсури муҳимми ғайритасодуфии илм ба ҳисоб меравад, ки тариқи истилоҳот бо он ворид мешавад” [113, с. 115]. Ҳамин тариқ, ҷанбаҳои зикргардида имкон медиҳанд тасдиқ намоем, ки истилоҳот падидаҳои табиӣ ва тағйиротхоро дар илм ва техника таҷассум намуда, дар доираи забони илмӣ воҳидҳои табиӣ ба ҳисоб рафта, бо забони адабӣ алоқаи ногустастанӣ доранд.

Фарқияти байни забони адабӣ ва забони илмро ба инобат гирифта, қайд менамоем, ки забони илм ҳамчун падидаи таърихӣ дар асоси забони умумиадабӣ бо дарназардошти грамматика ва калимасозӣ пайдо гардида, рушд менамояд. Маҳз дар ҳамин ҷанба алоқамандии тарафайни онҳо зоҳир мегардад.

Мафҳуми “сохтори мундариҷавии истилоҳ” як қатор унсурҳоро дар бар мегирад: семантика, далелнокӣ, маъноӣ сигнификатӣ. Семантика ё маъноӣ истилоҳро баррасӣ намуда, оид ба сохтори мундариҷавии он, ки маъно ва мундариҷаи истилоҳро дар бар мегирад, сухан меравад.

Мувофиқи ақидаи Б.Н. Головин, “маъноӣ калима асоси мафҳум ва воситаи бунёди он, инчунин маъноӣ калима ва шакли фарқкунандаи маъноро ташкил менамояд, ки дар доираи он мафҳум тавлид меёбад, ин қобилияти калима дар хотира иттилоотро бунёд менамояд” [33, с. 11]. Маъноӣ истилоҳотӣ ҳамеша маъноӣ бевосита аст, шартӣ ва сиғавӣ ё эҳсосотӣ будан қобили қабул нест. Маъно дар натиҷаи аҳду паймони пешакӣ ва бошуур муқаррар карда мешавад [25, с. 101].

Ба масъалаи мутобиқати истилоҳот ва маъноӣ мафҳумҳои бо онҳо ифодашуда истилоҳшиносии семасиологӣ машғул аст, ки масъалаҳои дар боло зикршуда дар доираи он мавриди омузиш ва баррасӣ қарор дода шудаанд. Ин бо он далеле шарҳ дода мешавад, ки маъноӣ калима ин маҷмуи маъноӣ луғавӣ ва мафҳумӣ аст, ки на ҳамеша ба якдигар мувофиқ аст. Дар чунин ҳолат шаклҳои имконпазири зерин чудо карда мешаванд: мутобиқати пурра, ҷой надоштани маъноӣ луғавӣ (чунин маъно фаромуш шудааст, инчунин истилоҳ метавонад калимаи иқтибосии хориҷӣ бошад), истифодаи як истилоҳ барои ифода намудани якчанд мафҳум дар як ҳолат, ифода намудани як мафҳум бо якчанд истилоҳ, номувофиқатии маъноӣ луғавӣ ва маъноӣ истилоҳотӣ.

Яке аз талаботи ба истилоҳ пешниҳодшаванда - якмаъногиро ба инобат гирифта, худдорӣ кардан аз истифодаи истилоҳ бо маъноӣ нодақиқ ва ворид намудани шарҳи иловагӣ дар ҳолати интиҳоб кардан зарур аст [36, с. 62]. Масъалаи далелнокии истилоҳро (аломатҳо, ки дар асоси истилоҳ гузошта шудаанд) баррасӣ намуда, қайд менамоем, ки маҳз, ин хусусият имконият медиҳад, ки истилоҳ нисбатан хотирмон, нисбатан дақиқ буда, алоқамандиро бо дигар истилоҳот муайян намояд [125, с. 161].

Дар истилоҳшиносӣ инчунин “далелнокии шакли истилоҳ” ва “далелнокии семантика ва вазифаи истилоҳ”-ро чудо менамоем, ки якумин интиҳоби шакли мазкурро шарҳ медиҳад, дуумин бо муносибати бевосита ба объекти ифоданамоӣ ва мавқеи истилоҳ дар низоми истилоҳотӣ муайян карда мешавад [71, с. 39].

Дар таҷассуми истилоҳ яке аз вазифаҳои асосии он муайяннамоии мафҳуми истилоҳ, ошкор намудани хусусият ва вазифаҳои он ба ҳисоб меравад. Масалан, С.В. Гринев хусусиятҳои нисбатан муҳимми истилоҳро чудо намудааст:

- мансубият ба соҳаи махсуси истифода барои тасдиқи шомилияти он ба соҳаи махсуси донишҳо, ки дар доираи он ба пуррагӣ мафҳум, ки он ифода менамояд, зоҳир мегардад;

- дақиқии мундариҷавии истилоҳ (дақиқӣ, якмаъногӣ, беэҳсосотӣ). Ин хусусият бо мафҳуми “муайяннамоии илмӣ - таснифот” алоқаманд буда, дар ҷудонамоии калима ва истилоҳ асосӣ ба ҳисоб меравад;

- мустақилияти нисбӣ аз матн, инчунин бетарафии услубии истилоҳ [36, с. 33].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити имрӯза, назарияи истилоҳ баҳсталаб боқӣ мондааст. Дар ин самт масъалаҳои мавҷудаи пештара ва масъалаҳои нав пайдошуда системаи муҳолифро ташкил намудаанд:

- луғати умумии адабӣ / луғати махсуси мустақил;

- лингвистӣ / энциклопедӣ (ва махсус) ҳангоми таърифи истилоҳ дар луғатҳои навъҳои гуногун;

- забони адабӣ / забон барои мақсадҳои махсус;

- забон барои мақсадҳои махсус ҳамчун гуногунии функционалии адабӣ / зерсистемаи забони миллӣ;

- истилоҳ ҳамчун соҳаи мустақили забоншиносӣ / илми байнисоҳавӣ.

Муҳолифатҳои зикргардида “принсипҳои конструктивӣ” – и назарияи муносири истилоҳ ба ҳисоб меравад, ки мазмуну мундариҷаи онҳо дар шакли маҷмуи масъалаҳо пешниҳод карда мешавад. Дар ин самт метавон масъалаи моҳияти истилоҳ, талаботҳо ба истилоҳи соҳаҳои мухталифи илм ва фаъолият, талаботҳо нисбати истилоҳ, ки дар матн истифода мешаванд, масъалаи оид ба мақоми истилоҳотии калимаҳои ҳиссаҳои мухталифи нутқро махсусан қайд намуд.

Ҳамин тариқ, яке аз масъалаҳои муҳим, дар шароити имрӯза, омузиш ва баррасии ҷанбаҳои назариявии истилоҳот ба ҳисоб меравад. Дар шароити имрӯза муносибати дескриптивӣ – муносибати нисбатан эътирофгардида дар таҳқиқоти махсуси назария ба ҳисоб меравад. Лекин камбудии хоси ин муносибат, масалан, моҳияти истилоҳ, вазифаи истилоҳ, мавҷуд набудани таснифоти умумиэътирофгардидаи мафҳум, ҷанбаҳои баҳснок ва коркарднашуда, масалан характери меъёрии истилоҳот, махсусиятҳои он нисбат ба забони умумӣ, боиси пайдоиши назарияҳои дигар гардидааст.

Масалан, концепсияи “қисматҳои забонӣ” аз тарафи В.М. Лейчик пешниҳод гардидааст, ки мувофиқи ин концепсия, истилоҳ бунёдии мураккаби сесатҳа мебошад, ки аз ҷанбаҳои зерин иборат аст:

- қисмати табиӣ забонӣ – унсури моддии сохтори истилоҳ. Инчунин, унсури семантикии истилоҳ, ки шомилияти истилоҳро ба системаи луғавии ин ё он забони табиӣ муайян менамояд;

- қисмати мантиқӣ, яъне аломатҳои мундариҷавӣ, ки имконият медиҳанд истилоҳ дар системаи мафҳумҳо – мафҳуми мушаххас ва абстрактиро ифода намояд;

- моҳияти истилоҳотӣ, яъне аломатҳои мундариҷавӣ ва функционалӣ, ки имконият медиҳанд, истилоҳ вазифаи унсури назарияро, ки самти махсуси илмҳо ё фаъолияти инсонро таҷассум менамояд, иҷро кунад [71, с. 56].

Масъалаи дигар – масъалаи вазифаҳои истилоҳ ба ҳисоб меравад. Дар баробари вазифаҳои номинативӣ ва таснифотӣ, вазифаҳои ташхисӣ, ояндабинӣ, моделсозӣ, низомияти истилоҳ низ ҷудо карда мешаванд. Вазифаҳои истилоҳ бо равандҳои бадастдорӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва тарҷумаи донишҳои махсус, ки дар мазмуну мундариҷаи истилоҳ зоҳир мегарданд, алоқаманд мебошанд. Мувофиқи ақидаи А.В. Лемов “дар қатори хусусиятҳои назарраси истилоҳ вазифаҳои номинативӣ, сигнификативӣ, идентификатсионӣ, дистинктивӣ, таснифотӣ, коммуникативӣ, иттилоотӣ, прагматикӣ ва идоракунии дохил мешаванд” [73, с. 138].

Дар марҳилаи муосири омузиши истилоҳ хусусиятҳои амалнамоии он диққатҷалбкунанда аст, ки бевосита бо ифодаи равандҳои маърифатӣ алоқаманд аст. Вазифаи маърифатии истилоҳ на бо вазифаи номинативӣ ва на бо вазифаи сигнификативӣ маҳдуд мегардад. Ин вазифа истилоҳро ҳамчун “натиҷаи раванди тӯлони маърифати моҳияти ашё ва падидаҳои воқеияти объективӣ ва ҳаёти дохилии инсон, ҳамчун шифоҳигардонии мафҳуми махсус, ки дар аввал танҳо объекти тафаккурӣ, ҳатто зухуроти маърифати эҳсосотӣ буд, муайян менамояд” [71, с. 71].

С.Н. Гринев “вазифаи номи мафҳумро пешниҳод менамояд, ки ба истилоҳоти таркибӣ имконияти нигоҳдори “ягонагии синтаксиси”-и худро, новобаста аз миқдори унсурҳои таркибӣ пешниҳод менамояд” [36, с. 18]. Дар баррасии ин масъала В.М. Лейчик пешниҳод менамояд, ки “ба вазифаи “калима” таъя карда шавад, зеро он асоси бунёди истилоҳ ба ҳисоб меравад. Мутобиқан, ӯ “вазифаи номгузорӣ” - ро пешниҳод менамояд, ки бо шаҳодати он “тасдиқи донишҳои махсус” имконпазир мегардад, гарчанде ҳанӯз оид ба аз нав муаррифинамоии предметҳо сухан меронанд ва дар аксарияти ҳолатҳо истилоҳи “вазифаи азнавмуаррифинамӣ” – ро истифода менамоянд” [71, с. 73].

Дар баробари вазифаҳои зикргардида, вазифаи сигнификативиро қайд менамояд, ки барои ифода намудани предмет истифода карда мешавад [64, с. 26]. Вазифаи робитавии истилоҳ низ муҳим аст, ки дар доираи он маҳз, истилоҳ “донишҳои махсус”-ро интиқол медиҳад [71, с. 61]. Илова бар ин, ба истилоҳ “вазифаи эвристикӣ” ва “вазифаи кашфи донишҳои нав” – ро нисбат медиҳанд, ки бо иштирок дар раванди “маърифати илмӣ ва кашфи ҳақиқат” муайян карда мешавад [71, с. 62].

Дар байни вазифаҳои истилоҳ, дар шароити имрӯза, вазифаи маърифатӣ аввалиндараҷа ҳисобида мешавад. Ин вазифа бо вазифаҳои зикргардидаи меъёрӣ ва сигнификативӣ баробар карда намешавад, зеро “истилоҳ ҳамчун натиҷаи раванди тӯлонии маърифати моҳияти ашё ва падидаҳои воқеияти объективӣ ва ҳаёти ҳуди инсон, ҳамчун шифоҳигардии концепти махсус, ки дар ибтидо метавонад на танҳо объекти ҳаёлий, ҳатто зухуроти маърифати эҳсосотӣ бошад, тасниф карда мешавад” [71, с. 63].

Ҳамин тариқ, ба ақидаи мо истилоҳ вазифаҳои коммуникативӣ, иттилоотӣ, эвристикӣ, дидактикӣ, самтгирӣ ва маърифатиро иҷро менамояд. Вазифаҳои зикргардида дар равандҳои муҳими иҷтимоӣ ин таъкиди иттилооти касбӣ, ҷамъоварӣ ва пешниҳоди илмҳо, бунёди матнҳои самтҳои мухталиф мавриди истифода қарор дода мешаванд. Ба ақидаи мо, айни замон пешниҳоди донишҳои иҷтимоӣ ва вазифаи прагматикӣ рамзи забонӣ, ки бо

вазифаи коммуникативӣ алоқаманд аст, муҳим мебошанд. Вазифаи прагматикӣ дар алоқа бо иштирокчиёни коммуникатсионӣ, шароити мушаххас ва соҳаи муошират муайян карда мешавад ва аз ҳамон муқаррарот, ки гӯянда бо таъсир расонидан ба шунаванда интиҳоб менамояд, вобаста аст.

Ҷанбаҳои зикргардидаро хулосабарорӣ намуда, қайд менамоем, ки бо рушди илм ва истилоҳотшиносӣ, хусусият ва вазифаҳои нави истилоҳ пайдо мешаванд, ки ҳамзамон, бо истилоҳ объекти омузиши доимӣ ва дақиқ ба ҳисоб мераванд.

Омузиши луғати истилоҳотӣ, махсусан истилоҳоти тиббӣ, мавҷудияти калимаҳои умумиистеъмолиро дар таркиби он ошкор намуд, ки оид ба ҷой доштани муҳолифати истилоҳ – ғайриистилоҳ шаҳодат медиҳад. Ҷудо намудани истилоҳ ва ғайриистилоҳ мушкilotи муайянро пеш меорад, зеро истилоҳот дар асоси маводди аллақай мавҷудбудаи забон ба миён меояд. Аксарияти забоншиносон, ба монанди А.А. Реформатский, А.В. Суперанская, В.В. Виноградов ва дигарон чунин мешуморанд, ки истилоҳот ин гурӯҳи алоҳидаи калимаҳо мебошанд, ки аз дигар калимаҳои умумиистеъмолӣ тафовут доранд.

Аломати асосии “рамзи истилоҳотӣ аз нуқтаи назари мундариҷа, мавҷудияти таснифоти махсус ба ҳисоб меравад, ки мундариҷаи мантикиву мазмунӣ воҳиди луғавиро муайян менамояд” [132, с. 87]. Аломати фарқкунандаи истилоҳ аз ғайриистилоҳ, пеш аз ҳама, якмаъногӣ, кӯтоҳ ва дақиқ будани истилоҳ ба ҳисоб меравад. Лекин таҳқиқоти даҳсолаҳои охир нишон медиҳад, ки истилоҳ метавонад полисемӣ, эҳсосотӣ бошад ва муносибати гӯяндаро нисбат ба шунаванда ифода намояд.

Тафовути муҳимми калимаи умумиистеъмолӣ аз истилоҳ дар он зоҳир мегардад, ки истилоҳ ҳамеша ҳамчун унсури низомии муайяни истилоҳотии соҳаи муайяни илм баромад менамояд. Берун аз ин низом, истилоҳ хусусиятҳои истилоҳ доштани худро гум менамояд. Қайд намудан зарур аст, ки воҳиди луғавӣ метавонад ҳамчун истилоҳ ва ҳамчун ғайриистилоҳ вучуд дошта бошад, масалан, *abdomen* – шикам, *milk* – шир ва ғайра.

Мо чунин мешуморем, ки калимаҳои умумиистеъмолиро метавон дар низоми истилоҳотӣ, ки дар он вазифаҳои истилоҳотиро иҷро менамоянд, истифода намуд. Маъмул аст, ки раванди истилоҳгардӣ дар ду марҳила амалӣ мегардад: а) воҳиди луғавӣ ба вазифаи истилоҳ дар соҳаи махсус истифода карда мешавад; б) касб намудани аломатҳои истилоҳи калимаи ғайриистилоҳӣ.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар назарияҳои мавҷуда, масъалаи муҳолифати истилоҳ ва ғайриистилоҳ имрӯз низ баҳсҳои гуногунро ба миён меорад, яъне дар ин самт масъалаҳои гуногуни назариявӣ қой доранд.

Илова бар ин, дар истилоҳшиносии муосир як қатор талаботи муҳим ҷудо карда мешаванд, ки истилоҳ бояд ба онҳо мувофиқ бошад: якмаъногӣ, дақиқӣ, мутобиқат ба забони адабӣ, кӯтоҳ будан, ифодаи грамматикӣ истилоҳ, мавҷуд набудани ҷанбаҳои ҳиссиётӣ ва эҳсосотӣ, системавӣ ва ғайраҳо.

Шартҳои нишондодашуда ин талаботи нисбати истилоҳи ғоявӣ аст, лекин мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар амалия истилоҳоте, ки ба ин талаботҳо мувофиқат намекунанд, бомуваффақ мақсадҳои мафҳумиро иҷро менамоянд. Ҳамин тариқ, масъалаи ҳатмӣ будани ин ё он талабот нисбати истилоҳ дар шароити имрӯза баҳснок боқӣ мемонад.

Талабот нисбат ба якмаъноии истилоҳ дар омузиши системаҳои истилоҳотии мушаххас, ки дар он полисемия паҳнгардида ҳисобида мешавад, рад мегардад [49, с. 129]. Имрӯз ақидае ҳукмрон аст, ки “якмаъноии истилоҳ ин шартӣ ҳатмӣ ба ҳисоб намеравад, танҳо ин як самтест, ки тамоми системаҳои истилоҳотӣ ба он кӯшиш менамоянд ва дар амалия бошад якмаъногии истилоҳ бо шаҳодати он маҳдудиятҳо, ки аз тарафи фазои истилоҳотии ҳар як системаи истилоҳотӣ пешниҳод мегардад, ба даст оварда мешавад” [124, с. 128].

Лекин бояд қайд кард, ки дар бисёр ҳолатҳо, ҳатто дар доираи як системаи истилоҳотӣ, истилоҳ метавонад на як, балки якчанд маънои луғавӣ дошта бошад, зеро “маънои истилоҳ, аз як тараф, тавассути мундариҷаи объективии мафҳуми дахлдор, аз тарафи дигар, аз ҷониби субъект – муҳаққик,

барои аниқ кардани худуди мундариҷаи консепсия ҷорӣ карда мешавад” [48, с. 45].

Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки дар шароити имрӯза, дар доираи забоншиносӣ масъалаи якмаъногии истилоҳ баҳсталаб боқӣ мемонад. Чунин мешуморем, ки дар ҳолати истифодаи истилоҳи муайян, ки хусусияти якмаъноии он зери шубҳа гузошта шудааст, беҳтар мешуд, ки дар аввал, таснифоти илмӣ он пешниҳод карда шавад, ки барои дарки илмӣ масъала мусоидат менамояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки масъалаи дақиқии истилоҳ низ хеле баҳснок аст. Ба ақидаи мо, аввалиндараҷа нуктаи назаре мебошад, ки мувофиқи он дақиқии истилоҳ, пеш аз ҳама, аз дақиқии истифодаи истилоҳ бармеояд. Носаҳеҳии истилоҳ асосан ба давраи ташаккул ва инкишофи истилоҳ хос аст.

Талаботи дигар, ки ба истилоҳ пешниҳод карда мешавад, мутобиқати истилоҳ ба меъёрҳои забони адабӣ, хусусиятҳои орфографӣ, лексикӣ, калимасозӣ ва грамматикӣ мебошад. Лекин қайд намудан зарур аст, ки ҳар як забони касбӣ дар раванди амал намудан метавонад як қатор хусусиятҳои грамматикӣ, услубӣ ва дигар хусусиятҳоро касб намояд, ки дар баъзе ҳолатҳо ба пайдо гардидани муоширати намоёндагони касби муайян дар соҳаи махсус оварда мерасонад. Чунин мешуморем, ки истилоҳот қисми таркибии луғати забони адабӣ ба ҳисоб меравад. Аз як тараф истилоҳот дорои мустақилияти нисбӣ буда, аз тарафи дигар ба самтҳои умумии рушди забони адабӣ тобеъ аст. Яъне, қайд намудан зарур аст, ки таркиби истилоҳоти муайян аз сатҳи рушди забони адабӣ вобаста аст.

Амалнамоии истилоҳ аз қоида ва қонунҳои умумии забонӣ вобаста аст. Системаҳои муайян дар асоси системаи умумии забон рушд менамоянд. Дар алоқамандӣ бо ин зарур аст, ки дар баррасии истилоҳот ҳамеша аҳаммияти ҷанбаҳои луғавии забон ба инобат гирифта шаванд. Ҳамин тариқ, ба ақидаи мо, зарур аст, ки воҳидҳои лексикӣ, ки шакли касбии меъёрро пешниҳод

менамоянд, аз калима, ки ба қоидаҳои забони адабӣ ҷавобгӯӣ нестанд, ё аз доираи он берун мераванд, маҳдуд карда шаванд.

Талаботи кӯтоҳ будани истилохро наметавон ҳатмӣ номид. Бар замми ин, “талаботи кӯтоҳ будан метавонад ба талаботи дақиқӣ ва системанокии истилоҳ муҳолифат намояд” [38, с. 174]. Оид ба ин масъала А.В. Суперанская қайд менамояд, ки “истилоҳ ин калимаи муқаррарӣ нест, дақиқӣ нисбат ба кӯтоҳ будан дар истилоҳ муҳимтар аст. Аз ин хотир, наметавон серкалима будани истилохро ҳамчун камбудии истилоҳ баррасӣ намуд. Агар ягон мафҳум бо ёрии ибора, ки аз гурӯҳи калимаҳои ба якдигар мувофиқшуда иборат бошад, ин системанокии истилохро нишон медиҳад ва алоқаи ин мафҳумро ба дигар мафҳумҳо нишон медиҳад” [124, с. 67].

Масъалаи дигар, ки баҳсҳои домнадорро дар забоншиносии муосир ба миён овардааст, масъалаи ифоданамоии грамматикии истилоҳ ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи як қатор муаллифон, ба монанди Г.О. Винокур, Н.А. Шеглова, А.А. Реформатский, О.С. Ахманова ва дигарон истилохро метавон танҳо бо исм ё ибораро, ки дар асоси исм бунёд карда шудааст, ифода намуд. Лекин, чунин мавқеъ аз тарафи гурӯҳи дигари олимон, ба монанди С.Д. Шелов, И.Г. Кожевникова, Ю.Б. Жидкова, В.П. Даниленко, А.В. Суперанская ва дигарон рад карда шудааст. Аз ҳамин рӯ, метавон қайд намуд, ки баҳсу мунозираи ин муаллифон нисбати ифодаи грамматикии истилоҳ имрӯз низ ҳалли ҳудро наёфтааст.

Дар шароити имрӯза аксарияти муаллифон чунин мешуморанд, ки истилоҳ метавонад исм, феъл, сифат ва дигар ҳиссаҳои нутқ бошад. Истилоҳ, ки бо сифат, нидо ва сифати феъли ифода шудаанд, чун қоида, ба қисми унсурҳои истилоҳӣ – қисми таркибии ибора гузаронида мешаванд, лекин ин истифодаи онҳоро ба вазифаи истилоҳ дар матнҳои адабиёти махсус ва коммуникатсияи касбӣ маҳдуд наменамоянд.

С.Д. Шелов қайд менамояд, ки “дар луғати истилоҳотӣ, ки ба системаи мафҳумӣ ва семантикии соҳаи мазкури илмҳо равона карда шудааст, доштани ҳиссаҳои мустақили нутқ зарур нест. Муайян намудани он шакли ифодаи

истилоҳотӣ, ки таснифоти худро дар соҳаҳои мазкур талаб менамояд, кифоя аст. Аз ин хотир, дар як қатор луғатҳои истилоҳотӣ шакли пешниҳоди истилоҳ ҳамон ҳиссаи нутқ ба ҳисоб меравад, ки бевосита дар матни таснифшаванда вохӯрад. Ҳамин тариқ, ақидае, ки истилоҳ ин ҳамеша исм ё иборае, ки аз исм сохта шудааст, ба гумон аст, ки барои муқаррар намудани хусусияти забонии истилоҳ қабул карда мешавад” [141, с. 59].

Ҳамин тариқ, ҷанбаҳои зикргардидаро ҷамъбаст намуда, чунин хулоса кардан мумкин аст, ки зери мафҳуми “истилоҳ” калима ё ибора фаҳмида мешавад, ки бо мафҳум, падида ё предмети махсус дар системаи соҳаи алоҳидаи донишҳо мувофиқ карда шудааст. Аломати муҳимми воҳидҳои истилоҳии забонӣ, пеш аз ҳама мутобиқгардӣ бо мафҳумҳои муайяни илмӣ, дақиқӣ ва системанокӣ ба ҳисоб меравад. Талаботи яккамаъноӣ ва кӯтоҳ будани истилоҳ, ба ақидаи мо, ҳамчун талаботи ҳатмии воҳидҳои истилоҳии муосир баррасӣ намегарданд, зеро аксарияти номгузориҳои истилоҳотӣ дар ҳолатҳои зиёд сермаъно ва бисёррунсура мебошанд.

Қайд намудан зарур аст, ки нақши махсуси истилоҳот барои мактаби Д.С. Лотте калидӣ ба ҳисоб меравад. Д.С. Лотте як навъ қоидаеро коркард намуд, ки дар доираи он бояд истилоҳ бунёд карда шавад. Ӯ қайд менамояд, ки “истилоҳ бояд кӯтоҳ ва дар як маъно истифода карда шавад” [74, с. 13]. Таҳқиқоти ӯро пайравонаш вусъат дода, қоидаи бунёди истилохро дар ҳуҷҷатҳои меъёриву методӣ мустаҳкам намуданд.

Лекин таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки қоидаҳои аз тарафи Д.С. Лотте ва пайравони ӯ коркардгардида дар солҳои 70-уми асри XX мавриди танқид қарор дода шудаанд. Муҳаққиқон оид ба ғайриимкон будани истифодаи қоидаҳои мазкур дар алоқамандӣ бо он, ки истилоҳ ин калима ва ё ибораи дорои вазифаи муҳим аст, ақидаи пешниҳод намудаанд. Аз ин хотир, муқаррароте, ки истилоҳ ин калима ё ибораи муҳим аст, дар илми муосир қабул карда намешавад.

Б.Н. Головин дар натиҷаи таҳқиқоти худ ба чунин хулоса меояд, ки аксарияти истилоҳот аз соҳаи луғатҳои ғайрисохавӣ иқтибос карда шудаанд.

Мувофиқи ақидаи ӯ “аксарияти истилоҳот аз морфемаҳо, ки дар аввал умумиистеъмоли буданд, иборат мебошанд. Ҳамин тариқ, моҳиятан, ҳар як калима метавонад, ки истилоҳ гардад. Дар ин самт, раванди баръакс низ мушоҳида карда мешавад. Дар ҳолате, ки воҳиди луғавӣ ба вазифаи истилоҳ истифода мегардид, ба луғати умумиистеъмоли гузашта, дигар истилоҳ ба ҳисоб намеравад” [29, с. 5].

Метавон қайд намуд, истилоҳ ин объекти махсус аст, аз калима ва ибора тафовут дорад. Гарчанде истилоҳшиносӣ дар аксарияти ҳолатҳо ҳамон як воҳиди луғавӣ, ки дар дигар соҳаҳо баррасӣ мегарданд ва ин воҳидҳои аломатҳои дигарро зоҳир менамоянд. Ба онҳо нисбат ба воҳидҳои луғавӣ, дигар талаботи меъёрӣ пешниҳод карда мешавад. Танҳо дар ин ҷанба метавон оид ба он ақидае, ки истилоҳот ин калимаҳои махсус мебошанд, дуруст аст.

Истилоҳ худ ба худ пайдо намешавад, онро сохтан ё бунёд намудан зарур аст. Истилоҳ асосан аз тарафи кормандони илмӣ ин ё он соҳаи илмӣ, фаъолият ё истеҳсолот сохта мешаванд. Якчанд воситаи сохтани истилоҳот мавҷуд аст: воситаи маҷозӣ; гузариши калимаи ифодакунандаи умумӣ ба истилоҳ; гузариши истилоҳи тайёр аз як соҳаи илм ба соҳаи дигар бо тағйироти пурра ё нопурраи таснифоти онҳо; айнан нусхабардорӣ намудан; иқтибос аз забонҳои дигар; сохтани истилоҳ аз воҳидҳои забон ё унсурҳои байналхалқӣ.

Истилоҳ мафҳумест, ки дорои аломатҳои худ мебошад. Маҳз ин нишондиҳандаҳо ҳамчун асос ва заминаи навъбандиҳои мухталифи истилоҳот хизмат менамоянд. Дар таҳқиқоти истилоҳот навъбандии истилоҳ нақши муҳим дорад. Ба воситаи навъбандиҳо имконият пайдо мешавад, ки ба таври аёнӣ сохтори соҳаи мавзуии истилоҳ нишон дода шавад.

К.Я. Авербух навъбандиро ҳамчун тақсимои предметҳои навъи муайян ба синфҳои ба ҳам алоқаманд мувофиқи аломатҳои нисбатан назаррас медонад, ки ба предметҳои ин навъ хос буда, фарқияти онҳоро аз предметҳои навъи дигар таъмин менамоянд. Дар чунин ҳолат “ҳар як синф дар система мавқеи муайяни доимиро ишғол менамояд ва дар навбати худ метавонад ба зерсинфҳо чудо карда шавад” [2, с. 96].

Навъбандиҳои мухталифи истилоҳот ҷудо карда мешаванд: навъбандӣ дар асоси сохтори семантикӣ; навъбандӣ дар асоси ҳиссаҳои нутқ; навъбандии морфологӣ; навъбандӣ дар асоси меъёрӣ будан. Қайд намудан зарур аст, ки навъбандӣ дар асоси сохтори семантикӣ ва навъбандии морфологӣ дар истилоҳшиносӣ асосӣ ба ҳисоб мераванд. Навъбандӣ дар асоси сохтори семантикӣ имконият медиҳад, ки навъҳои зерини истилоҳ ҷудо карда шаванд: истилоҳи якмаънодор ва истилоҳи сермаъно.

Р.Ф. Пронина дар навъбандии морфологӣ навъҳои зерини истилоҳотро ҷудо менамояд [111, с. 9]:

- истилоҳоти одӣ, ки аз як калима иборат буда, дар таркиби худ танҳо як реша доранд;
- истилоҳоти мураккаб, ки дар таркиби худ ду ва ё зиёда реша доранд;
- истилоҳоти иборавӣ, ки аз якчанд унсур иборат буда, воҳиди ягонаи луғавӣ ба ҳисоб мераванд. Унсурҳои истилоҳи иборавӣ бо якдигар алоқаманд буда, ба ёрии воситаҳои зерин амалӣ карда мешавад: исм+исм, сифат+исм;
- истилоҳоти сертаркиба, ки аз якчанд калима иборат буда, ҳар як қисми таркибии он дар алоҳидагӣ ба луғати умумиистеъмоли тааллуқ доранд;
- истилоҳоти ихтисоршуда ин калимаҳои устувор ҳастанд, ки аз ҳарфҳои аввали ягон истилоҳ гирифта шудаанд.

Ҳамин тариқ, дар шароити имрӯза аз оғози омузиши истилоҳот муддати на он қадар тӯлонӣ паси сар шудааст, ки дар ин муддат муносибатҳои асосӣ ва принципҳои омузиши истилоҳ ташаккул ёфтааст, ки ба шаҳодати он метавон таҳлили сохтор ва самтҳои асосии рушди истилоҳотро амалӣ намуд. Муносибатҳои мухталифи омузиши истилоҳот бо гуногунии бисёррӯягии истилоҳ ва бо он далеле, ки ҳар як муаллиф биниши худро нисбат ба истилоҳот дорад, асоснок карда мешаванд.

Ҷанбаҳои зикргардидаро ҷамъбаст намуда, чунин хулоса кардан мумкин аст, ки зерини мафҳуми “истилоҳ” калима ё ибора фаҳмида мешавад, ки бо мафҳум, падида ё предмети махсус дар системаи соҳаи алоҳидаи илмҳо, мувофиқ карда шудааст. Аломати муҳимми воҳидҳои истилоҳии забонӣ, пеш

аз ҳама, мутобиқгардӣ бо мафҳумҳои муайяни илмӣ, дақиқӣ ва системанокӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, дар асосии баррасии ҷанбаҳои назариявӣ ва бунёди истилоҳ метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

- омузиши ҷанбаҳои назариявии истилоҳ ва роҳҳои бунёди он чандин даҳсолаҳо идома дорад, лекин дар ин самт ҳанӯз масъалаҳо зиёд буда, диққати махсусро талаб менамояд. Нисбат ба масъалаҳои мавҷудаи назариявии истилоҳ ва бунёди истилоҳот ақидаҳои мухталиф пешниҳод гардидаанд, ки дарки масъаларо то андозае мушкил ва мураккаб гардониданд;

- моҳияти истилоҳ, вазифаи истилоҳ, мавҷуд набудани таснифоти умумиэтирофгардидаи мафҳум, ҷанбаҳои баҳснок ва коркарднашуда, масалан характери меъёрии истилоҳот, махсусиятҳои он нисбат ба забони умумӣ боиси пайдоиши назарияҳои мухталиф гардидааст;

- илова бар вазифаҳои номинативӣ ва таснифотӣ, вазифаҳои ташхисӣ, ояндабинӣ, моделсозӣ, низомияти истилоҳ низ чудо карда мешаванд. Вазифаҳои истилоҳ бо равандҳои бадастдорӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва тарҷумаи донишҳои махсус, ки дар мазмуну мундариҷаи истилоҳ зоҳир мегардад, алоқаманд мебошанд;

- масъалаи дақиқии истилоҳ низ хеле баҳснок аст. Дақиқии истилоҳ, пеш аз ҳама, аз дақиқии истифодаи истилоҳ бармеояд. Нодақиқии истилоҳ асосан ба давраи ташаккул ва инкишофи истилоҳ хос аст;

- талаботи кӯтоҳ будани истилоҳро наметавон ҳатмӣ номид. Бар замми ин, талаботи кӯтоҳ будан метавонад ба талаботи дақиқӣ ва системанокии истилоҳ муҳолифат намояд.

1.3. Хусусиятҳои истилоҳоти гистология дар равзани забоншиносии муқоисавӣ

Дар асоси рушди ҳаёти ҷамъиятӣ дар доираи ҳар як соҳаи фаъолияти инсон категория, мафҳум ва истилоҳоти нав пайдо мешаванд, ки баррасии

илмиро талаб менамоянд. Аз ин хотир, омузиш ва баррасии истилоҳоти гистология дар доираи рушди биология ва тиб яке аз вазифаҳои муҳимми илмӣ ба ҳисоб меравад. Қайд намудан зарур аст, ки таснифоти дақиқи истилоҳоти гистология барои дарки моҳият ва хусусиятҳои биология ва тиб муҳим буда, диққати махсусро талаб менамояд.

Гистология қонуниятҳои умумии сохт, рушд ва ҳаёту фаъолияти бофтаҳои организми зиндаро меомузад. Он имкон медиҳад, ки принципҳои дақиқ ва саҳеҳи ташкил ва инкишофи сохтори ҳуҷайраҳо, бофтаҳо ва узвҳоро на танҳо бо мақсади дарки қонунҳои умумии биологӣ, балки бо мақсади идоракунии равандҳои ҳаётии организм: мубодилаи моддаҳо, инкишоф, афзоиш, ирсият, такрористехсолкунӣ ошкор карда шаванд.

Гистология (аз решаи латинии *histos* – бофта, ва *logos* - таълимот) илмест, ки қонуниятҳои инкишоф, сохтор ва фаъолияти ҳаётии бофтаҳо дар рушди таърихӣ ва фардии ҳайвоноти бисёрҳуҷайра ва одамонро меомузад. Баръакси дигар илмҳои биологӣ “предмети асосии гистологияро бофтаҳо ташкил медиҳанд, ки аз ҷиҳати филогенетикӣ ташаккул ёфта, системаҳои ҳуҷайраи аз ҷиҳати топографӣ ва функционалӣ алоқаманд ва ҳосилаҳои онҳо мебошанд” [17, с. 21].

Таърихи гистология аз давраҳои қадим оғоз гардидааст. Аммо, то асри XIX омузиши бофтаҳо танҳо бо мушоҳида ва тавсифи хусусиятҳои макроскопии онҳо маҳдуд буд. “Марҳилаи муҳимми инкишофи гистология кашфи микроскоп ва таҳияи техникаи он буд. Яке аз пешрафтҳои аввалин дар гистология кашфи Марчелло Малпиги дар асри XVII буд” [122, с. 3]. Вай микроскопро барои омӯختани бофтаҳо ва узвҳо истифода бурда, бори аввал сохти микроскопии онҳоро, аз ҷумла сохти ҳуҷайраро тавсиф намуд.

Дар асри XIX гистология барои инкишофи минбаъда такони нав гирифт. Рудолф Фирхов дар рушди гистология коркарди усули фиксатсияи бофтаҳо ва коркарди минбаъдаи онҳо барои муоина дар зер микроскоп саҳми арзанда гузоштааст. Вай инчунин истифодаи рангҳоро барои ҷудо кардани ҷузъҳои гуногуни бофтаҳо ва ҳуҷайраҳо пешниҳод кардааст. Яке аз гистологҳои

машҳур Камил Герл мебошад. Ӯ усулҳои тасдиқ ва ранг кардани бофтаҳоро такмил дода, таснифоти навҳои асосии бофтаҳоро коркард намудааст.

Бо рушди микроскоп ва усулҳои тадқиқоти кимиёвӣ дар асри XX дар инкишофи гистология марҳилаи нав оғоз мегардад. “Усулҳои нави рангкунӣ кашф карда шуданд, микроскопҳои электронӣ коркард шуданд, барои муайян кардани сафедаҳо ва структураҳои алоҳидаи бофтаҳо усулҳои иммуногистохимикӣ қорӣ карда шуданд” [51, с. 26].

Гистологияи муосир бо дигар илмҳо, аз қабili биологияи молекулавӣ ва генетика зич алоқаманд аст. Таҳқиқоти гистология дар фаҳмидани шароитҳои гуногуни патологӣ, коркарди доруҳои нав ва такмил додани усулҳои ташҳис ва табобати бемориҳо нақши муҳим доранд.

Ҳамин тавр, таърихи гистология инкишофи тадриҷани усулҳо ва технологияҳоро инъикос менамояд, ки барои муфассалтар омӯхтан ва дарки бофтаҳои организм ва нақши онҳо дар ҳаёт имконият медиҳанд.

Афзоиши истилоҳоти гистология бо рушди ҳуди гистология алоқаманд мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар марҳилаҳои алоҳидаи таърихӣ дар асоси кашфиёти муайян дар соҳаи тиб, махсусан дар доираи самти гистология, истилоҳи нав бунёд гардида, таркиби истилоҳоти гистология пурра ва ғанӣ мегардид.

Бо густариши таҳқиқоти биологӣ ва пешрафти фанновариҳои тиббӣ, зарурати истифода ва фаҳмиши дақиқи истилоҳоти гистологӣ дар забони тоҷикӣ рӯз ба рӯз меафзояд. Азбаски аксари истилоҳоти гистологӣ дар забонҳои латинӣ ва юнонӣ реша доранд, мутобиқсозии онҳо ба забони тоҷикӣ кори осон нест ва баррасии дақиқи илмиро талаб мекунад.

Забоншиноси тоҷик С.С. Ҷоматов воситаҳои мухталифи тарҷумаи истилоҳро баррасӣ намуда, қайд менамояд, ки “яке аз воситаҳо калкакунии истилоҳ ба ҳисоб меравад, ки барои бунёди истилоҳи нав дар забони муосири тоҷик бештар истифода мешавад. Истилоҳи калка ба калкаи маъной, яъне тарҷумаи таҳтуллафзии ин ё он истилоҳ ва калкаи сохторӣ-маъной, яъне тарҷумаи таҳтуллафзӣ, дар ҳолате, ки на танҳо маънои морфема ё калима,

балки худи сохтори морфемӣ ва синтаксисӣ иқтибос мешавад” [50, с. 6]. Чунин мешуморем, ки дар ҳолати истилоҳоти гистология метавон ин усулро мавриди истифода қарор дод.

Ба ташаккули истилоҳоти гистология дар забони тоҷикӣ таъсири забони русӣ бештар мушоҳида карда мешавад. Забоншиноси тоҷик Т. Шарипов чунин қайд намудааст, ки “дар асоси воқеияти ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеаи муосири тоҷик, махсусан, омили истифодаи забони русӣ ба сифати муоширати байни миллатҳо, метавон гуфт, ки ин забон дар тули даҳсолаҳо ба рушди таркиби луғавии забони муосири тоҷик таъсири муайян расонидааст” [139, с. 150].

Чунин мешуморем, ки барои ташаккул ва инкишофи истилоҳоти гистология зарур аст, ки асару мақолаҳои мухталифи гистологӣ аз дигар забонҳо ба забони тоҷикӣ тарҷума шаванд. Дар чунин ҳолат имконият пайдо мешавад, ки истилоҳи зарурӣ барои ифода намудани падида ва равандҳо дар гистология ташаккул ёбад. Забоншинос П.Г. Нуров таърихи ташаккули истилоҳоти илмӣ ва илмӣ-техникиро таҳқиқ намуда, қайд намудааст, ки “дар ташаккул ва инкишофи истилоҳоти муосири илмӣ-техникии тоҷик тарҷумаи асару мақолаҳо дар илмҳои табиӣ, дақиқ ва техникӣ аз забони русӣ нақши муҳим дорад. Дар таҳқиқи истилоҳоти забони муосири тоҷик то ба имрӯз принципҳои муайян ва мушаххаси бунёди истилоҳи илмӣ-техникӣ вучуд надоранд, дар байни муаллифон ва тарҷумонҳо дар доираи илмҳои техникӣ ягонагӣ нисбати истифодаи истилоҳ ҳатто дар як соҳаи илм ҷой надорад” [108, с. 5].

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар шароити имрӯза ташаккули истилоҳоти гистология дар забони тоҷикӣ идома дорад. Аксарияти истилоҳоти гистология дар шакли латинӣ дар забони тоҷикӣ истифода карда мешаванд.

Дар забони англисӣ истилоҳоти гистология дорои хусусиятҳои муҳимми худ мебошанд. Дар забони англисӣ аксарияти истилоҳоти гистология решаи юнонӣ ё латинӣ доранд. Илова бар ин, дар сохтани истилоҳоти гистологӣ аз

унсурҳои истилоҳотии лотинӣ ва юнонӣ истифода карда мешаванд. Масалан, Histology Epithelium, Cytoplasm, Endoplasmic reticulum ва ғайраҳо [145, с. 561].

Дар давраи қадим ва асримиёнагӣ, ки шартан онро метавон марҳилаи мушоҳида ва таснифот номид, ба таври дақиқ низоми истилоҳотӣ вучуд надошт. Мушоҳида ва таснифоти сохторҳои анатомӣ ва гистологӣ бе истифодаи истилоҳоти низомӣ гузаронида мешуданд. Таснифот субъективӣ буда, асосан аз таҳқиқотчиён вобаста буданд. Лекин қайд намудан зарур аст, ки як қатор истилоҳоти гистология маҳз, дар ҳамин давра пайдо шудаанд, масалан, **epithelium (epithelium)** – эпителий; **capillary (capillaris)** – мӯяк; **muscle tissue** - бофтаи мушакӣ; **fibrous tissue** – бофтаи нахдор [119].

Кашфи микроскоп дар асри XVII инқилоби муайянро дар омузиши бофтаҳо ба миён овард. Марсело Малпиги дар рушди гистология саҳми назаррас гузошта, мафҳуми “хучайра – cell” ва “мӯяк- capillary” – ро пешниҳод намуд. Кашф ва навъбандии бофтаҳо, ки асоси фаҳмиш ва таснифоти бофтаҳои мухталиф шуд, боиси пайдоиши истилоҳоти нав гардид. Дар ин самт чунин истилоҳот, ба монанди “**бофтаи эпителиалӣ - epithelial tissue**”, “**бофтаи пайваستкунанда - connective tissue**”, “**бофтаи мушакҳо - muscle tissue**”, “**бофтаи асаб - nervous tissue**” пайдо шуданд.

Рушди усулҳои муайянкунӣ ва рангнамояӣ, коркарди минбаъдаи онҳо барои таҳқиқ дар зери микроскоп, истифодаи моддаҳои рангкунанда барои чудо намудани унсурҳои мухталифи бофта ва хучайраҳо ба пайдоиши истилоҳоти нав оварда расонид. Дар ин самт метавон чунин мафҳумҳо, ба монанди “**гематоксилин – hematoxylin**” ва “**эозин - eosin**” – ро махсусан қайд намуд.

Таҳаввулот дар биологияи молекулярӣ ва генетика боиси пайдоиши метод ва мафҳумҳои нав гардид, ки дар истилоҳоти гистология таҷассум гардиданд. Дар ин самт метавон истилоҳоти “**ген - gene**”, “**сафеда - protein**”, “**ифодаи ген - gene expression**” – ро қайд намуд, ки дар фаҳми механизмҳои молекулярӣ дар хучайраҳо ва бофтаҳо муҳим ҳисобида мешаванд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки бо гузашти вақт истилоҳоти гистология инкишоф ёфта, мувофиқи кашфиётҳои нав ва дастовардҳои илмиву техникӣ тақмил ёфтааст. Истилоҳот дар гистология дорои хусусиятҳои худ мебошанд, ки дақиқӣ ва якмаъногии робитаҳоро дар ин самт таъмин менамоянд.

Яке аз хусусиятҳои асосии истилоҳоти гистология дақиқӣ ва мушаххасии онҳо мебошад. “Дар забоншиносии муосир талаботи дақиқӣ ва мушаххасии истилоҳ дар омузиши низоми истилоҳотии муайян рад карда мешавад” [103, с. 6]. Имрӯз ақидае ҳукмфармо аст, ки “дақиқӣ, якмаъногӣ ва мушаххасии истилоҳ ҳатмӣ нест, танҳо як самте мебошад, ки ҳар як низоми истилоҳот ба он кӯшиш менамояд. Дар амалия бошад, дақиқӣ ва мушаххасии истилоҳ танҳо бо шарофати ҳамон маҳдудиятҳо, ки ба истилоҳ шароити ҳар як доираи истилоҳотӣ мегузорад, ба даст оварда мешавад” [126, с. 130].

Дар гистология истилоҳот барои муайян кардани сохторҳо, ҳучайраҳо ва равандҳои мушаххасе, ки омукта мешаванд, дақиқ ва мушаххас мебошанд. Масалан, истилоҳи **“ретикулуми эндоплазмӣ - endoplasmic reticulum”**, **“рангнамоии голографӣ - holographic staining ё “holographic staining technique”**, **“лизосомаҳо – lysosomes”** **“камони рефлектормӣ - reflex arc”** сохторҳои мушаххас ё равандҳоро дар ҳучайраҳо ифода менамоянд [119].

Хусусияти дигари истилоҳоти гистология дар решаи латинӣ ва юнонӣ доштани онҳо зоҳир мегардад. Аксарияти истилоҳот, ки дар шароити имрӯза дар соҳаи тиб истифода карда мешаванд, калимаҳои латинӣ ё юнонии латиниғашта мебошанд. Ба хотири он, ки истилоҳоти тиббӣ ба таври самаранок амал намоянд ва фаҳмо бошанд, зарур аст, ки онҳо дуруст тартиб дода шуда бошанд ва бояд дуруст талаффуз карда шаванд. Маълумоти асосӣ оид ба сохтани калимаҳо ва таҳлили калимаҳо имконият медиҳад, ки ба истилоҳоти тиббӣ диққати махсус равона карда шавад.

Қайд намудан зарур аст, ки решаи лингвистии латинӣ ва юнонӣ дар гистология нақши муҳим доранд, зеро онҳо истилоҳоти дақиқ ва якхеларо барои таснифоти бофтаҳо ва ҳучайраҳо таъмин менамоянд. Ин анъана бо он

алоқаманд аст, ки таҳқиқот ва навъбандиҳои аввалин дар самти гистология аз тарафи олимон, ки забони латинӣ ва юнониро хуб медонистанд, гузаронида шудааст. Масалан, истилоҳи **эпителиалӣ** аз решаи юнонии **“epithelium”** гирифта шуда, маънои **“гузоштан”**-ро дорад. Ин мафҳум ҷойгиршавии сохтори бофтаҳои эпителиалӣ, ки сатҳи узвҳоро пушонда, кабатҳои муҳофизаткунандаро ташкил медиҳанд, ба таври дақиқ таҷассум менамояд.

Аксарияти истилоҳоти дигар, ба монанди **“ретикулуми эндоплазмӣ - endoplasmic reticulum”**, **“рангнамоии голографӣ - holographic staining”** низ дорои решаҳои забонҳои классикӣ мебошанд. Чунин вазъият ба олимон ва табибони тамоми ҷаҳон забони умумиро барои ивазнамоии дақиқи иттилоот дар самти гистология пешниҳод менамояд. Мутобиқан, истифодаи решаҳои латинӣ ва юнонӣ ягонагиро дар истилоҳоти илмӣ мустаҳкам намуда, ба фаҳми моҳияти сохтор ва равандҳо дар гистология мусоидат менамоянд.

Ҳамин тариқ, дар гистология калима ва решаҳои латиниву юнонӣ васеъ истифода мегарданд, ки дар ин самт метавон чунин истилоҳотро махсусан қайд намуд: **испурч - lien** (латинӣ), **splen, enis** (юнонӣ) – **spleen** - бузургтарин узви лимфоид ва узвест, ки хунро тоза мекунад; **дил - cor, cordis** (латинӣ.), **cardia** (юнонӣ) - **heart** – узви марказии низоми гардиши хун, ки ҷараёни хунро амалӣ менамояд; **бофта - textus** (латинӣ), **histos** (юнонӣ) – **tissue** - низоми сохторҳои ҳуҷайра ва ғайраҳо.

Хусусияти дигари истилоҳоти гистология дар навъбандӣ ва низомнокӣ зоҳир мегардад. Навъбандӣ ва низомнокӣ дар гистология дар муайян намудани навъҳои мухталифи бофтаҳо ва ташкили онҳо дар низоми ботартиб нақши калидӣ доранд. Ин истилоҳот одатан хусусиятҳои сохторӣ ва функционалии навъҳои мухталифи бофтаҳоро таҷассум менамоянд. Масалан, истилоҳоти **“эпителии ҷамвори қишрбандишуда - stratified squamous epithelium”** ва **“эпителии якҷабатаи мукаабшакл - simple cuboidal epithelium”** хусусиятҳои бофтаи эпителиалӣ, ба монанди сохтори қабатнокии он ва шакли ҳуҷайраҳоро таҷассум менамоянд.

Навъбандии гистологӣ инчунин омузиши бодикқати ҷузъиёти микроскопии бофтаҳоро дар бар мегирад, ки имконияти муайяннамоии саҳеҳи навъ ва таъиноти функционалии онҳоро таъмин менамояд. Чунин истилоҳ, ба монанди **“бофтаи пайвасткунандаи ретикулярӣ - reticular connective tissue”** ё **“бофтаи мушакҳои раҳдор - skeletal muscle tissue”** [119] маълумотро оид ба сохтор ва хусусиятҳои бофтаҳои мувофиқ пешниҳод менамоянд.

Истилоҳоти гистология инчунин метавонанд дараҷаи рушди бофтаҳо ва махсусгардии онҳо дар узвҳои гуногунро таҷассум намоянд. Масалан, **“эпителияи канорӣ - pseudostratified epithelium”** бофтаеро ифода менамояд, ки аз рӯйи табиати худ ба бофтаи эпителия монанд аст, лекин дорои хусусиятҳои мебошад, ки ба дигар навъҳои бофта хос мебошад.

Луғати васеи истилоҳоти гистология воситаи асосии фаҳмиши дақиқи сохтори организм дар сатҳи микроскопӣ, инчунин заминаи муҳимми гузаронидани таҳқиқоти саҳеҳи таъхисӣ ва таҳқиқи илмӣ дар тиб ва биология ба ҳисоб меравад.

Хусусияти дигари истилоҳоти гистология дар рангнамоӣ ва микроскопияи бофтаҳо зоҳир мегардад. Таҳқиқ дар соҳаи гистология истифодаи усулҳои махсуси рангнамоии бофтаҳо ва омузиши минбаъдаи намунаҳои бадастомадаро дар зери микроскоп талаб менамояд. Дар ин замина, истилоҳот, ки дар гистология истифода карда мешаванд, метавонанд на танҳо навъи бофтаҳо, балки усулҳои муоинаи онҳоро таҷассум намоянд. Масалан, истилоҳи **“рангдиҳии гематоксилинӣ - эозинӣ - hematoxylin-eosin staining”** ба метод ишора менамояд, ки дар доираи он бо истифода аз гематоксилин ва эозин унсурҳои мухталифи бофта ҷудо карда шуда, онҳо дар зери микроскоп нисбатан ҷашмрас мегарданд.

Усулҳои дигари рангкунӣ, ба монанди **“рангкунии ба кислота тобовари даврагӣ - periodic acid - schiff staining”** барои ҷудо намудани сохторҳои мушаххас - деворҳои ҳуҷайравӣ ё навъҳои муайяни ҳуҷайраҳо истифода карда мешаванд. Чунин истилоҳот на танҳо раванди рангкунӣ, балки мақсаде, ки

ба чудо намудани чанбаҳои муайяни бофтаҳо барои омузиши минбаъда равона карда шудааст, таҷассум менамоянд.

Методҳои микроскопӣ, ба монанди **“микроскопияи муқобил даврагӣ - phase-contrast microscopy”** ё **“рангкунии иммуногистохимикӣ - immunohistochemical staining”** низ дар таҳқиқоти гистологӣ муҳим ва зарурӣ ба ҳисоб мераванд. Ин методҳо сатҳи иловагии маълумотро таъмин намуда, ба олимон ва муҳаққиқон имконият медиҳанд, ки ба таври дақиқ ва саҳеҳ сохтор ва таркиби бофтаҳоро ташхис карда шаванд.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти гистология ба таври васеъ методҳои мухталифро таҷассум менамояд, ки барои ташхиси бофтаҳо истифода мешаванд ва муҳимияти ин методҳоро дар омузиши ботафсили микросохтори организмҳо таъкид менамояд.

Ба меъёрдарорӣ хусусияти дигари истилоҳоти гистология ба ҳисоб меравад. Меъёрдарорӣ дар гистология қисми ҷудонопазири амалияи муосири илмӣ ба ҳисоб меравад. Он ба муқаррар намудани ягонагӣ ва дақиқӣ дар истифодаи истилоҳот дар ҷамоаи гистологӣ равона карда шудааст. Яке аз воситаҳои калидӣ дар ин самт Рамзи байналхалқии феҳрасти гистология ба ҳисоб меравад, ки ба сифати роҳнамо барои истифодаи истилоҳот дар гистология хизмат менамояд.

Рамзи байналхалқии феҳрасти гистология стандарт ва меъёрҳоро барои истилоҳоти гистология муқаррар менамояд, ки ба ягонагӣ ва фаҳмиши байни олимон ва табибон дар ин соҳа мусоидат менамояд. Ин рамз муайяннамоии дақиқро дар бар мегирад, ки ба бартараф намудани гуногунмаъноӣ кӯмак менамояд ва маъноҳои истилоҳотро, ки дар таҳқиқоти гистологӣ истифода мешаванд, муқаррар менамояд.

Ҳамин тариқ, ба меъёрдарории истилоҳот дар гистология дар пешгирии норавшанӣ ва нофаҳмӣ, ки махсусан дар иртибототи илмӣ муҳим аст, нақши муҳим дорад. Истифодаи истилоҳоти стандартӣ ба муоширати дақиқ байни таҳқиқотчиён, олимон ва муассисаҳои таълимӣ мусоидат мекунад. Ин равиш

инчунин, ба нашри натиҷаҳои таҳқиқот мусоидат мекунад, зеро истилоҳоти стандартӣ тавсиф ва таҳлили дақиқи маълумоти гистологиро осон мекунад.

Таҳқиқотчиён бо риояи истилоҳоти стандартӣ метавонанд барои мубодилаи илмӣ донишҳо дар соҳаи гистология заминаи устувортар ва равшантар эҷод кунанд. Ин ба шаффофияти бештар ва эътимод ба ҷомеаи илмӣ мусоидат мекунад ва ҳамкориҳои муассиртарро пеш мебарад. Истилоҳоти стандартӣ, инчунин равандҳои таълимро тавассути мусоидат ба интиқоли дониш ва рушди фаҳмиши дақиқ дар таълими гистология дар ҳама сатҳҳои таҳсил такмил медиҳанд.

Чунин муносибат ба меъёрдарории истилоҳот як ҷузъи ҷудонашавандаи рушди гистология ҳамчун илм мебошад. Он таҳаввулот ва такмили усулҳои таҳқиқотро дастгирӣ мекунад ва эътимоднокиву дақиқиро дар соҳаи гистология таъмин мекунад. Ётироф ва риояи меъёрҳои истилоҳот барои рушди устувор ва пурмаҳсули илму маориф шароит фароҳам меорад.

Хусусияти дигари истилоҳоти гистология дар универсалӣ будани онҳо зоҳир мегардад. Универсалияти истилоҳот дар гистология васеъ паҳн гардида, ётирофи истилоҳоти мазкурро дар сатҳи байналхалқӣ пешниҳод менамояд, ки робитаи байни мутахассисон ва таҳқиқотчиёно дар соҳаҳои мухталифи илмҳои тиб осон менамояд.

Як қатор истилоҳоти гистология дар сатҳи ҷаҳонӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд, масалан, **“нефрон – nephron”** (воҳиди сохтории гурда); **миокард – myocardium”** - (девори мушаки дил) хусусияти универсалӣ дошта, дар ташхисҳои тиббӣ дар тамоми ҷаҳон мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Универсалияти истилоҳоти гистология дар таҳқиқҳои илмӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ мушоҳида карда мешаванд. Таҳқиқотчиён, ки дар кишварҳои гуногун фаъолиятдоранд, истилоҳоти универсалии гистологияро истифода менамоянд. Масалан, истилоҳи **“мембранаи таҳхона - basement membrane”, хучайраҳои эпителиалӣ - epithelial cells”** барои тасвири яқини натиҷаи таҳқиқот истифода мешаванд.

Истилоҳоти гистология дар нашрияҳои илмӣ глобалӣ истифода мешаванд, ки қабул ва фаҳми универсалии мақолаҳои илмиро дар кишварҳои гуногун таъмин менамоянд. Масалан, истилоҳоти **“хучайраҳои эпителиалӣ - epithelial cells”**, **“пардаи сафедавӣ – sclera”**; **“бифуркатсия – bifurcation”**; **“бластомер – blastomeres”**; **“узвҳои бранхогенӣ - branchial organs”**; **“хучайраҳои мӯякӣ - hair cells”** [119] ва ғайраҳо дар таҳқиқоти мухталифи биология ва тиб, ки дар маҷаллаҳои илмӣ кишварҳои гуногун нашр мешаванд, истифода мешаванд.

Ҳамин тариқ, универсалияти истилоҳот дар гистология ба дарки ягона дар соҳаҳои мухталифи илм ва тибби ҷаҳонӣ мусоидат менамоянд. Метавон қайд намуд, ки дар ин самт решаи латинӣ ё юнонӣ доштани истилоҳоти гистология низ мавқеи муҳимро касб намудааст.

Истилоҳоти гистология барои навъбандии навъҳои мухталифи бофтаҳо ва унсурҳои асосии онҳо хизмат менамоянд. Онҳо сохтори низомнокро барои фаҳмиши ҷанбаҳои мураккаби биология ва тиб бунёд менамоянд. Метавон қайд намуд, ки навъбандии бофтаҳо боиси пайдоиши миқдори зиёди истилоҳот дар гистология гардидааст. Масалан, **бофтаи эпителиалӣ - epithelial tissue**; **бофтаи мушакӣ - muscle tissue**; **бофтаи пайваستкунанда - connective tissue**; **бофтаи асаб - nervous tissue**; **бофтаи ҷараёни хун - blood tissue**; **бофтаи мушакҳои устухонбандӣ - skeletal muscle tissue**; **бофтаи рағғанӣ - adipose tissue** ва ғайраҳо [119].

Ҳамин тариқ, навъбандии узвҳои гуногун дар доираи гистология боиси пайдоиш ва рушди истилоҳоти гистология гардида, ба ғанӣ гардидани мазмуну мундариҷаи низоми истилоҳотии гистология мусоидат менамояд.

Ташаккули истилоҳот дар гистология дар асоси истифодаи пешванд, реша ва пасвандҳо ба роҳ монда мешавад, ки ба таври назаррас фаҳмишро сода менамояд ва истилоҳоти навро дар асосии истилоҳоти мавҷуда бунёд менамояд. Масалан, истилоҳи **“гипертрофия”** дар гистология тариқи пайвасти гардидани решаи юнонии **“hyper”** ки маънои **“олӣ, барзиёд, зиёдатӣ”**- ро дорад ва решаи **“trophia”**, ки маънои **“ғизо ва инкишоф”** - ро дорад. Ҳамин

тарик, **“гипертрофия”** маънои рушди барзиёд ё калон шудани ҳаҷми бофта ё узвро дорад. Истилоҳи **“микроскопия”** аз решаи латинии **“micros”** - **хурд ё ба чашм ноаён** ва суффикси юнонии **“scopy”** – **омузиш, мушоҳида** сохта шудааст. Дар натиҷа, микроскопия ин усули омузиши объектҳои хурдтарин, ки ба чашм ноаён ҳастанд, ба ҳисоб меравад. **Гистология** аз решаи юнонии **“histos”** - **бофта**; **“-logy”** – **илм, омузиш** сохта шудааст, яъне гистология ин илм дар бораи сохтори бофтаҳо мебошад. **Гипотрофия** аз преффикси юнонии **“hypo”** - **нокифоя, паст** ва **trophia** – **ғизо ва инкишоф** сохта шуда, маънои нокифоягии рушд ё хурдшавии ҳаҷми бофта ё узвро дорад. **Пролифератсия** аз решаи латинии **“proles”** – **насл ё истеҳсол** ва суффикси **“atio”** – **раванд ё вазъият** сохта шуда, маънои афзоиш ё зиёдшавии миқдори ҳуҷайраҳоро дорад [119].

Дар чунин раванди ташаккули истилоҳот муносибати низомнокӣ ва сохторӣ нисбат ба бунёди номгузориҳои нав дар гистология пешниҳод карда мешавад. Истифодаи пешванд, реша ва пасвандҳо ба олимони имконият медиҳад, ки ҷанбаҳои мухталифи бофта ва ҳуҷайраҳоро ба таври дақиқ ва саҳеҳ тасниф намуда, истилоҳотро барои мутахассисон дар ин соҳа дақиқ ва фаҳмо гардонанд.

Бо гузашти вақти муайян, таҳаввулоти истилоҳоти гистология мувофиқи кашфиётҳо ва дастовардҳои технологӣ имконпазир аст. Маҳз дар асоси таҳаввулот имконият пайдо мешавад, ки истилоҳоти гистология ҷанбаҳои муносири таҳқиқоти муносири илмиро таҷассум намоянд.

Дар асоси таҳаввулоти худ истилоҳи **“ҳуҷайраҳои бунёдӣ - stem cells”** дар гистологияи муосир нисбатан васеъ паҳн гардида, барои ифодаи ҳуҷайраҳо, ки дар навъҳои мухталифи ҳуҷайраҳо дар организм қобилияти фарқкунанда доранд, истифода карда мешавад. Дар асоси рушди таҳқиқоти ирсият ва усулҳои олиии технологияи ташҳис, истилоҳи **“геномика – genomics”** на танҳо сохтори генҳо, балки вазифа ва якҷоя амал намудани онҳоро дар бар мегирад. Дар гистология истилоҳи **“биопсия - biopsy”** дар шароити имрӯза метавонад на танҳо бофтаҳо, балки унсурҳои молекулярӣ, ба монанди

кислотаи дезоксирибонуклеин (ДНК) ва сафедаҳоро дар бар гирад, ки дар асоси рушди усулҳои биологияи молекулярӣ имконпазир гардид. Дар асоси таҳқиқоти муосир истилоҳи **“нейроравонӣ - neuroplasticity”** на танҳо тағйиротро дар сохтори ҳуҷайраҳои асаб, балки тағйироту дигаргуниҳо дар амалномаи онҳоро тасниф менамояд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар асоси рушди илму техника, гузаронидани таҳқиқоти мухталифи биологӣ ва тиббӣ имконияти таҳаввулоти истилоҳоти гистология васеъ мегардад. Дар натиҷа, истилоҳоти нав пайдо гардида, истилоҳоти мавҷуда мазмуну мундариҷаи иловагиро касб менамоянд. Ҳамин тариқ, доираи низомии истилоҳотии гистология ғанӣ мегардад.

Хусусияти дигари истилоҳоти гистология дар алоқмандии тарафайни байни истилоҳот зоҳир мегардад. Муҳимияти алоқамандии истилоҳот дар гистология бо зарурати таснифи равандҳои мураккаби биологӣ ва амалҳои якҷоя дар бофтаҳо алоқаманд аст. Ин алоқамандӣ “фаҳмиши низомнокии истилоҳотро барои таснифи дурусти падида талаб менамояд. Ба хоҳири нишон додани муҳимияти алоқамандии истилоҳот дар гистология якҷанд мисолҳоро баррасӣ менамоем” [21, с. 78]:

- эпителий ва мембранаи таҳхона - epithelium and basement membrane: бофтаҳои эпителиалӣ ва мембранаи таҳхонаи онҳо ба якдигар алоқаманд мебошанд, зеро мембранаи таҳхона ба сифати таърифи барои ҳуҷайраҳои эпителиалӣ хизмат менамояд;

- капилярҳо ва эндотелия - capillaries and endothelium: барои дарки мубодилаи моддаҳо дар бофтаҳо алоқаи байни капилярҳо (рағҳои хунгарди хурд) ва ҳуҷайраҳои эндотелиалӣ, ки деворҳои онҳоро ташкил менамояд, муҳим аст;

- митоз ва тақсимшавии ҳуҷайра - mitosis and cell division: митоз - раванди тақсимномаи ҳуҷайра бо мафҳуми тақсимномаи ҳуҷайравӣ, ки ба рушд ва барқароргардии бофтаҳо таъсир мерасонад, алоқаманд аст;

- **эктодерма ва бофтаи асаб - ectoderm and nervous tissue:** қабатҳои эктодермалии ҷанин бо ташаккули бофтаи асаб дар раванди рушди эмбрионалӣ алоқаманд аст;

- **тарашшух ва ғадудҳо - secretion and glands:** раванди тарашшух бо вазифаи ғадудҳо, ки тарашшухоти мухталифро истеҳсол ва ҷудо менамоянд, алоқаманд аст;

- **интиқоли мембрана ва танзими ҳуҷайра - membrane transport and cellular regulation:** навъҳои мухталифи интиқоли мембрана бо механизмҳои танзими ҳуҷайравӣ ва нигоҳдории муҳити дохилӣ алоқаманд мебошад;

- **иммуногистохимия ва сафедаҳо - immunohistochemistry and proteins:** методҳои иммуногистохимия, ки барои ошкор намудани сафедаҳо дар бофтаҳо истифода мешаванд, имконияти фаҳмиши ҷойгиршавӣ ва вазифаҳои онҳоро таъмин менамоянд;

- **коллаген ва бофтаи пайвасткунанда - collagen and connective tissue:** алоқамандии байни коллаген ва бофтаи пайвасткунанда устуворӣ ва сохтори онҳоро муайян менамояд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки алоқамандии байни истилоҳоти гистология барои дарки падидаҳои мураккаб дар гистология ва умуман, дар соҳаи тиб мусоидат менамояд. Аз ин хотир, зарур аст, ки дар омузиш ва таҳлили истилоҳот дар гистология ба алоқамандии байни истилоҳот диққати махсус равона карда шавад.

Ҳамин тариқ, истилоҳоте, ки дар гистология истифода мешаванд, барои мубодилаи самарабахши иттилоот, дарки хусусиятҳои сохтор ва равандҳои бофтаҳо, инчунин барои таҳияи таснифоти систематикӣ дар ин соҳаи илм аҳаммияти калон доранд. Истилоҳот дар гистология ҳамчун забони ягонае хизмат мекунанд, ки олимони таҷрибаомӯзон барои тавсиф, таҳлил ва муҳокимаи ҷанбаҳои гуногуни ташкили бофта истифода мебаранд. Онҳо на танҳо дар ифодаи ақида саҳеҳият ва возеҳиятро таъмин мекунанд, балки барои ба низом даровардан ва тасниф намудани бисёр ҳодисаҳои гистология ҳамчун асос хизмат менамоянд. Раванди стандартизатсияи истилоҳот дар гистология

ҳадафи эҷоди мафҳумҳои ягонаест, ки фаҳмиши якхеларо дар ҷомеаи илмӣ таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти гистология дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд, ки барои фаҳмиши дақиқи мафҳум, падида ё раванди ифодашаванда муҳим мебошанд. Хусусиятҳои истилоҳот дар гистология дар саҳеҳӣ, умумият ва стандарткунонии онҳо зоҳир мегарданд. Ин истилоҳот маҷмуи махсуси лексикӣ мебошанд, ки барои тавсифи хурдтарин ҷузъиёти сохтори бофтаҳо ва ҳуҷайраҳо, инчунин равандҳои ба онҳо алоқаманд истифода мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар асоси омузиш ва таҳлили хусусиятҳои истилоҳот дар гистология метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

- истилоҳоти гистология бо рушди худ он алоқаманд мебошад. Дар марҳилаҳои алоҳидаи таърихӣ дар асоси кашфиётҳои муайян дар соҳаи тиб, махсусан дар доираи гистология, истилоҳи нав бунёд гардида, таркиби истилоҳоти гистология пурра ва ғанӣ мегардид;

- таҳаввулот дар биологияи молекулярӣ ва генетика боиси пайдоиши метод ва мафҳумҳои нав гардиданд, ки дар истилоҳоти гистология таҷассум гардиданд. Дар гистология истилоҳот барои муайян кардани сохторҳо, ҳуҷайраҳо ва равандҳои мушаххасе, ки омукта мешаванд, дақиқ ва саҳеҳ мебошанд;

- аксарияти истилоҳот, ки дар шароити имрӯза дар гистология истифода карда мешаванд, калимаҳои латинӣ ё юнонии латиниғашта мебошанд;

- навбандӣ ва низомнокӣ дар гистология дар муайян намудани навҳои мухталифи бофтаҳо ва ташкили онҳо дар низоми ботартиб нақши калидӣ доранд. Ин истилоҳот одатан хусусиятҳои сохторӣ ва функционалии навҳои мухталифи бофтаҳоро таҷассум менамоянд;

- стандарткунонии истилоҳот дар гистология дар пешгирии норавшанӣ ва нофаҳмӣ, ки махсусан дар иртибототи илмӣ муҳим аст, нақши муҳим дорад. Истифодаи истилоҳоти стандартӣ ба муоширати дақиқ байни тадқиқотчиён, олимон ва муассисаҳои таълимӣ мусоидат мекунад;

- дар асоси рушди илму техника, гузаронидани таҳқиқоти мухталифи биологӣ ва тиббӣ имконияти таҳаввулоти истилоҳоти гистология васеъ мегардад.

Хулосаи боби якум

Истилоҳ дар илм мавқеи муҳим дошта, барандаи маълумоти мушаххас мебошад ва дар фаҳмишу даркнамоии падида ва ҳодисаҳои хоси соҳаи муайян кӯмак менамояд. Ба миқдори зиёди таҳқиқ ва омузиши ин масъала нигоҳ накарда, дар байни олимон то ба имрӯз ақидаи ягона оид ба як қатор масъалаҳои калидӣ вучуд надорад.

Агар аз як тараф, миқдори зиёди таснифот барои дарки моҳият ва хусусиятҳои истилоҳ кӯмак намоянд, аз тарафи дигар, боиси мураккаб гардидани дарки он гардида, дар ин самт як қатор мушкилотро пеш меоранд. Истилоҳ ин калима ва ибораест, ки маънои муайянро ифода намуда, хоси соҳаи муайян ба ҳисоб меравад. Яъне, ин калима ё ибора метавонад дар соҳаи алоҳида ҳамчун истилоҳ баромад намуда, дар таркиби луғавии умумиистеъмоли ҳамчун калимаи муқаррарӣ баромад намояд.

Истилоҳот ҳамеша тағйир меёбад, на танҳо истилоҳоти нав пайдо мешаванд, балки истилоҳоти кӯҳна таҷдид мегарданд ё аз доираи истилоҳот хориҷ карда мешаванд. Дар ҳар як марҳилаи алоҳида истилоҳот ба ягонагӣ кӯшиш менамояд.

Ташаккули истилоҳот аз рушди ҷамъиятӣ ва илмӣ-техникӣ бармеояд, зеро ҳар як мафҳуми нав дар соҳаи махсус бояд бо истилоҳ ифода карда шавад. Истилоҳот ҷузъи луғати махсус мебошад, ки ба он калима ва ибораҳои ифодакунандаи ашё ва мафҳумҳои соҳаҳои гуногуни фаъолияти касбии инсон ворид мегардад. Чунин калима ва ибораҳо дар луғати умумиистеъмоли низ мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Низоми истилоҳотӣ - низоми аломатҳои соҳаи махсуси дониш ва фаъолияти инсон аст, ки нисбат ба низоми мафҳумҳои он талаботи робитавиро қонеъ мегардонад. Низоми истилоҳотӣ дар ҳама ҳолат ташаккул меёбад, ки соҳаи алоҳидаи донишҳо ё фаъолият дар сатҳи зарурӣ ҷой дошта бошад, дорои

назарияи худ буда, мафҳумҳои асосӣ ва алоқаи байни онҳоро ошкор ва муайян намудааст.

Навъбандии луғавии истилоҳ дар калима ё ибораи забони муайян низ асос ёфтааст. Навъбандӣ дар асоси сохтори семантикӣ имконият медиҳад, ки истилоҳи якмаъно ва сермаъно, яъне истилоҳе, ки дар доираи як системаи истилоҳотӣ ду ва зиёда маъно дорад, чудо карда шавад.

Истифодаи истилоҳи махсусгардонидашуда инчунин имконият медиҳад, ки вақт ва сазо кӯшишҳо дар муоширати байни мутахассисон маҳдуд гардонида шавад. Ба ҷои шарҳу эзоҳ ва таснифи тӯлонии масъала, мутахассисон метавонанд истилоҳи мутобиқро истифода намоянд, ки аллакай муайяннамой ва маъноӣ умумиётирофгардида доранд.

Омузиши ҷанбаҳои назариявии истилоҳ ва роҳҳои бунёди он чандин даҳсолаҳо идома дорад, лекин дар ин самт ҳанӯз масъалаҳо зиёд буда, диққати махсусро талаб менамояд. Нисбат ба масъалаҳои мавҷудаи назариявии истилоҳ ва бунёди истилоҳот ақидаҳои мухталиф пешниҳод гардидаанд, ки дарки масъаларо то андозае мушкул ва мураккаб гардониданд.

Дар масъалаи муайян намудани мавқеи истилоҳ дар забони муосир ва ворид намудани он ба воҳидҳои табиӣ дар доираи забони адабӣ ё ба забонҳои ба таври сунъӣ бунёдшуда, забоншиносон ду нуқтаи назари ба ҳам мухолифро пешниҳод намудаанд.

Бешубҳа, истилоҳ аз дигар воҳидҳои забонӣ тафовутӣ зиёд дорад, лекин ҳатто ин далел имконият на медиҳад, ки онро аз доираи забони адабӣ хориҷ намоем. Яке аз масъалаҳои муҳим, дар шароити имрӯза, омузиш ва баррасии ҷанбаҳои назариявии истилоҳ ба ҳисоб меравад. Дар шароити имрӯза муносибати дескриптивӣ – муносибати нисбатан эътирофгардида ин таҳқиқоти махсуси назария ба ҳисоб меравад. Лекин камбудии ҳосили ин муносибат, масалан, моҳияти истилоҳ, вазифаи истилоҳ, мавҷуд набудани таснифоти умумиётирофгардидаи мафҳум, ҷанбаҳои баҳснок ва қоркарднашуда, масалан характери меъёрии истилоҳот, махсусиятҳои он нисбат ба забони умумӣ боиси пайдоиши назарияҳои дигар гардидааст.

Амалнамоии истилоҳ аз қоида ва қонунҳои умумии забонӣ вобаста аст. Системаҳои муайян дар асоси низоми умумии забон рушд менамоянд. Дар алоқамандӣ бо ин зарур аст, ки дар баррасии истилоҳот ҳамеша аҳамияти ҷанбаҳои луғавии забон ба инобат гирифта шаванд. Аломати муҳимми воҳидҳои истилоҳии забонӣ, пеш аз ҳама, мутобиқгардӣ бо мафҳумҳои муайяни илмӣ, дақиқӣ ва системанокӣ ба ҳисоб меравад. Талаботи яккамаъноӣ ва кӯтоҳ будани истилоҳ, ба ақидаи мо, ҳамчун талаботи ҳатмӣ воҳидҳои истилоҳии муосир баррасӣ намегарданд, зеро аксарияти номгузориҳои истилоҳотӣ дар ҳолатҳои зиёд сермаъно ва бисёррунсура мебошанд.

Гистология қонуниятҳои умумии сохт, рушд ва ҳаёту фаъолияти бофтаҳои организмҳои зиндари меомузад. Аз ин рӯ, он имкон медиҳад, ки принципҳои дақиқ ва саҳеҳи ташкил ва инкишофи сохтори ҳуҷайраҳо, бофтаҳо ва узвҳо ро на танҳо бо мақсади дарки қонунҳои умумии биологӣ, балки бо мақсади идоракунии равандиҳои ҳаётии организм: мубодилаи моддаҳо, инкишоф, афзоиш, ирсият, такрористеҳсолкунӣ ошкор карда шаванд.

Гистологияи муосир бо дигар илмҳо, аз қабili биологияи молекулавӣ ва генетика зич алоқаманд аст. Таҳқиқоти гистологӣ дар фаҳмидани шароитҳои гуногуни патологӣ, коркарди доруҳои нав ва такмил додани усулҳои ташхис ва табобати бемориҳо нақши муҳим дорад.

Яке аз хусусиятҳои асосии истилоҳоти гистология дақиқӣ ва мушаххасӣ, дар решаи латинӣ ва юнонӣ доштан, дар навъбандӣ ва низомнокӣ ва бамеъёрдарории онҳо зоҳир мегардад. Дар забоншиносии муосир талаботи дақиқӣ ва мушаххасии истилоҳ дар омузиши низоми истилоҳотии муайян рад карда мешавад.

Истилоҳоти гистология дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд, ки барои фаҳмиши дақиқи мафҳум, падида ё раванди ифодашаванда муҳиманд. Хусусиятҳои истилоҳот дар гистология дар саҳеҳӣ, умумият ва стандартикунонии онҳо зоҳир мегарданд.

БОБИ 2. ЧАНБАҲОИ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ГИСТОЛОГИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

2.1. Полисемия ва синонимия ҳамчун падидаҳои маъноӣ дар истилоҳоти гистология

Истилоҳоти гистология дар забони англисӣ ва забони тоҷикӣ бо мавҷудияти истилоҳ ва ибораҳои истилоҳотӣ, ки тариқи воситаи семантикӣ бунёд гардидаанд, тасниф карда мешаванд. Воситаи семантикии бунёди истилоҳ дар забони тоҷикӣ ва забони англисӣ яке аз воситаҳои маҳсулноқ ба ҳисоб меравад. Маҳз истилоҳоти тариқи воситаи семантикӣ бунёдгардида ҳамчун заминаи муайян барои сохтан ва бунёди дигар истилоҳот баромад менамояд. Истилоҳ ва ибораҳои истилоҳотӣ, ки ба тариқи луғавӣ-семантикӣ бунёд гардидаанд, миқдори зиёди истилоҳоти низоми истилоҳоти тиббиро ташкил менамоянд.

Тағйироти назаррас дар забон, маҳз тағйироти луғавӣ ва семантикӣ ба ҳисоб меравад. Тағйироти семантикӣ метавонанд бо сабабҳои забонӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ ба миён оянд. Дар ниҳоят, тағйироти маъноӣ метавонанд аз таъсири забонҳо ва лаҳҷаҳои дигар пайдо гардад. Яке аз навъҳои тағйирёбии семантикӣ ин ба таври кулӣ дигаргуншавӣ ё тавсеаи маънои калима, яъне афзудани ҳаҷми семантикии калима дар чараёни рушди таърихӣ аст. Аксар вақт, тавсеаи маъно дар натиҷаи гузариши номинант мувофиқи вазифае амалӣ мешавад, ки ду ашёро иҷро мекунанд. Масалан, *doctor* маънои омӯзгорро дошт, ки аз калимаи латинии *docere* – омӯзонидан гирифта шудааст. “Дар шароити имрӯза истифода гардидани ин истилоҳ дар маънои тиббӣ муқаррарӣ гардидааст, лекин дар чунин маъно он тадриҷан дар асоси қабул намудани табиб ҳамчун нафари донишманд, мавриди истифода қарор дода шудааст” [151, с. 29].

Дар доираи забоншиносии муосир яке аз масъалаҳои мубрам – масъалаи мавҷудияти полисемия ва синонимия дар истилоҳоти илмӣ ба ҳисоб меравад. Қайд намудан зарур аст, ки дар соҳаҳои гуногуни тиб, аз ҷумла, дар гистология низ истифодаи ин падидаҳо дар маркази баҳси забоншиносон қарор гирифтааст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки масъалаи истифодаи полисемия ва

синонимия дар доираи гистология мавриди омузиш ва баррасии илмӣ қарор дода шавад.

Зарур аст, ки дар аввал ҷанбаҳои назариявии полисемия ва синонимия дар забоншиносии муосир баррасӣ гардида, ҷанбаҳои истифодаи онҳо дар истилоҳоти муосир мавриди баҳогузорӣ қарор дода шавад.

Полисемия дар забоншиносӣ падидае ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи он як калима дорои якчанд маъноӣ ба ҳам алоқаманд мебошад. Ташаккули таснифоти истилоҳотии чунин истилоҳ дар натиҷаи полисемия - сермаъногии калима, истилоҳгардонӣ, бунёди маҷозӣ ва метонимӣ амалӣ мегардад. Бар муқолифи ин падида моносемия баромад менамояд, ки мувофиқи он воҳиди луғавӣ дорои як маъно мебошад, ки барои аксарияти калимаҳо хос нест. Дар истилоҳот, ки моносемия васеъ паҳн гардидааст ва махсусан дастгирӣ карда мешавад, на он қадар вазъияти устувор дорад. Истилоҳот низ дар марҳилаи инқилоби илмӣ-техникӣ, аксаран дар як низоми истилоҳотӣ сермаъно мешаванд, яъне танҳо ба он хотире, ки як истилоҳ дар илмҳои гуногун, дар доираи низомҳои гуногуни истилоҳотӣ истифода мешавад, сермаъногӣ пайдо намешавад.

Мавҷудияти якчанд маъно дар як воҳиди луғавиро метавон ҳамчун ҷамъи шаклҳои семантикии он қабул намуд. Як қатор калимаҳои нисбатан бештар истифодашаванда дорои миқдори зиёди маъно мебошанд, ки ба таври доимӣ дар нутқ истифода мешаванд. Сабаби пайдоиши сермаъногии калимаро на дар низоми забон, балки дар талаботи муошираткунандагон дар номгузориҳои объекти нав ҷустуҷӯ кардан зарур аст. Лекин маъноӣ нави калима наметавонад бе таънамоӣ ба ҳеҷ яке аз маъноҳои мавҷудаи калима пайдо шавад. Он дар натиҷаи шакливарзонамоӣ ва рушди он пайдо мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки нисбат ба полисемияи истилоҳ ду нуқтаи назари ба ҳам муқолиф ташаккул ёфтаанд. Якум, таҳқиқотчиён, ки мавҷудияти полисемияи истилоҳро ба пуррагӣ рад менамоянд. Онҳо қайд менамоянд, ки истилоҳ калимаи навгардонидашуда буда, қисми низоми истилоҳӣ ба ҳисоб меравад ва мутобиқан дорои хусусиятҳои муҳимми низомнокии ифоданамоии

мафҳуми махсус аст ва аз дигар мафҳумҳои низом тафовут дорад. Муҳаққиқи рус Е.Н. Толикина қайд менамояд, ки “дар низоми истилоҳотӣ мувофиқи қонуниятҳои умумии семантикӣ муносибат ба омонимия ва полисемия асосан истисно карда мешаванд (як рамз – як маъно)” [129, с. 53]. Аксарияти таҳқиқотчиён дар асоси муқоисаи вазифаҳои калимаи забони умумиистеъмоли ва истилоҳ чунин хулосабарорӣ менамоянд, ки калима сермаъно буда, истилоҳ якмаъно аст. Мувофиқи ақидаи К.Я. Авербух, “полисемия дар соҳаи истилоҳот вучуд надорад, зеро истилоҳ ҳамчун воҳиди функционалӣ ва дорои самтгирии якмаъноӣ дар доираи низоми муайяни истилоҳотӣ наметавонад бе зарар барои ҳалли вазифаҳои коммуникативӣ дар истифодаи мушаххас зиёда аз як маъно дошта бошад. Дар ҳолати калимаҳои ҳамовоз оид ба истилоҳоти омонимии байнифаннӣ суҳан меравад” [1, с. 38].

Дуҷум, муҳаққиқон полисемияи истилоҳотро рад намеkunанд, мавқеи худро бо ҷанбаҳои зерин шарҳ медиҳанд:

- бо ҷудошавии маъноҳои калима вобаста ба истифодаи он дар соҳаҳои гуногуни илм [136, с. 27];

- бо фаъолияти шахсии инсон, ки дар раванди он ба таври доимӣ “мувофиқнамоӣ”-и тарафайни унсурҳои забон дар унсурҳои вазъитӣ бо онҳо ифодашаванда ба амал меояд [72, с. 86];

- ҳамчун хусусияти истилоҳ дар амалнамоӣ дар забон бо ҳаҷми гуногуни семантикӣ [24, с. 68].

Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки дар истилоҳоти илмӣ полисемия дар як қатор ҳолатҳо падидаи зарурӣ ба ҳисоб меравад. Масъалаи мавҷудият ва вучуд надоштани полисемияро дар истилоҳот баррасӣ намуда, С.В. Гринев ба чунин хулоса меояд, ки “метавон мавҷудияти омонимия ва ҳам полисемияро тасдиқшуда шуморид, умумияти онҳо дар он зоҳир мегардад, ки як шакли луғавӣ барои номгузории якчанд мафҳуми мухталиф истифода мешавад, лекин дар ҳолати дуҷум ин тафовут ё ба таври нокифоя дарк карда мешавад ё умуман дарк карда намешавад” [37, с. 37].

Муҳаққиқи рус Е.Н. Толикина полисемияро дар низоми истилоҳотӣ рад намуда, қайд менамояд, ки “як рамз бояд танҳо як маъноро ифода намояд” [129, с. 53]. В.П. Даниленко бошад, моҳияти умумизабонии истилоҳро таъкид намуда, “қобили қабул будани ақидае, ки “ба истилоҳот тамоми равандҳои семантикӣ, ки дар забони умумиадабӣ ҷой дорад, хос аст” – ро эътироф намудааст” [48, с. 65].

М.Н. Чернявский сабабҳои асосии полисемияро дар истилоҳоти тиббӣ ҷудо намудааст. Ӯ қайд менамояд, ки “сабабҳо ва шаклҳои зухуроти полисемия дар истилоҳоти тиббӣ гуногун мебошанд. Якум, мавҷудияти микронизомҳои истилоҳотӣ, ки дар доираи онҳо як маҷмуи овозӣ барои ифода намудани мафҳумҳои мухталиф ифода карда мешавад. Дар чунин ҳолат суҳан дар бораи шакли байнифаннии полисемия меравад, ки аз тарафи намоёндагони фанҳои гуногун истифода мешавад, аз ин хотир, боиси нигаронӣ нест. Ба маҳдуд намудани таъсири манфии ин падида истифодаи истилоҳоти муродифӣ ё илова намудани калимаи мушаххаскунанда ба истилоҳи полисемӣ мусоидат менамояд” [37, с. 22].

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар истилоҳоти гистология дар забони англисӣ полисемия ҷой дорад, ки бо сабабҳои мухталиф ба миён омадааст. Албатта, дар ҳолатҳои алоҳида, полисемия метавонад дар дарки матни тиббӣ як қатор мушкilotро ба миён орад.

Дар забони тоҷикӣ низ калимаҳои сермаъно мавқеи муҳим доранд. Аксарияти калимаҳои забони тоҷикӣ сермаъно буда, пайдоиши маъноҳои мухталиф бо тағйироту дигаргуниҳои сохтори иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеа алоқаманд аст. Забоншиноси тоҷик М. Муҳаммадиев қайд менамояд, ки “полисемия ё худ сермаъногии калима яке аз роҳҳои муҳимми бой ва ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забон шуморида мешавад” [89, с. 11].

Масъалаҳои мухталифи сермаъногии калима дар таҳқиқоти А. Муминов, Ҳ. Мачидов, М. Муҳаммадиев, Д. Хоҷаев, Ш. Каримов, А. Ҳасанзода, Ш. Кабиров ва дигарон мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Бо вучуди он, ки калимаҳои сермаъно яке аз унсурҳои муҳимми таркибии луғавии ҳар забон ба шумор мераванд ва дар ғанисозии маъно, образ ва услуби баён нақши муҳим доранд. Дар забони муосири тоҷик ин масъала то ҳол ба таври ҳамаҷониба, амиқ ва мустақил мавриди омузиш қарор нагирифтааст. Пажӯҳишҳо дар ин самт маҳдуданд ва бештар ба таври умумӣ ё дар иртибот бо дигар масъалаҳои луғавӣ зикр мешаванд. Ҳоло он ки омузиши амиқи калимаҳои сермаъно метавонад ба равшан сохтани бисёре аз паҳлуҳои истилоҳсозӣ, сабки матн ва рушди фарҳанги суҳанронӣ мусоидат намояд. Дар ин самт, забоншиноси тоҷик Д. Ҳочаев қайд менамояд, ки “сермаъногии калима яке аз масъалаҳои мушкилу мураккаб, бисёрҷанба ва муҳим ба ҳисоб меравад” [135, с. 116].

Таркиби луғавии ҳар як забон ҳамеша бо калимаҳои нав пурра гардида, дар ҳолати рушд ва инкишоф қарор дорад. Калима маъноҳои навро касб менамояд ва як қатор маъноҳо аз байн мераванд, ки дар забон ба таври доимӣ ба миён меоянд. Забоншиноси тоҷик А. Муминов қайд менамояд, ки “полисемия дар асоси пайдо гардидани маъноҳои иловагӣ ба миён меоянд ва истифодаи яке аз онҳо муносибати гӯяндаро ба воқеият ва ашёи атроф муайян менамояд” [98, с. 58].

Муҳаққиқи тоҷик Ҳ. Маҷидов чунин мешуморад, ки “тавлиди маъноҳои нав ба нав дар забон беохир буда, моҳияти қонуниятҳои мантиқии байни калимаҳо ва ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ дар ҳамин раванд ифода ёфтааст. Дар шароити имрӯза, дар тасвири ҳолати маъноҳои семантикии калима, чудо намудани маънои аввалин – маънои асосӣ, маъноҳои дигар – маънои иловагӣ мувофиқи мақсад аст. Маъноҳои иловагӣ идомаи мантиқии маънои асосӣ мебошанд. Дар онҳо аломатҳои гуногуни маънои асосӣ, паҳлуҳои мухталиф ва нишонаҳои фарқкунандаи он инъикос меёбад. Робитаи байни маъноҳои гуногуни калимаҳои сермаъно, маҳз дар ҳамин хосияти онҳо зоҳир мегардад” [76, с. 50].

Масалан, истилоҳоти “илтиҳоб”, “таб”, “варам” дар якҷанд маъно истифода карда мешавад. Қайд намудан зарур аст, ки дар забони тоҷикӣ низ

калимаҳои сермаъно дар тиб истифода карда мешаванд. Аз тарафи дигар қайд намудан зарур аст, ки дар баъзе ҳолатҳо калимаҳои гуногун ба забони тоҷикӣ бо як истилоҳ тарҷума карда мешаванд, ки боиси пайдо гардидани маънои нави ин истилоҳ ва душвор гардидани фаҳмиши он мегардад.

Полисемия дар забони англисӣ низ дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад. Маънои калимаҳо дар забони англисӣ “на ба таври хаттию пайдарпай, балки дар шакли шабака ташаккул меёбад. Яке аз маъноҳо марказӣ (core meaning) буда, дигар маъноҳо аз он дар асоси шабоҳати когнитивӣ ба вучуд меоянд” [150, с. 259].

Пайдо шудани маъноҳои сершумор барои як воҳиди луғавӣ раванDEST, ки на танҳо дар сатҳи забон, балки дар сатҳи тафаккури инсон ва таҷрибаи зиндагии рӯзмарра сурат мегирад. Маъноҳои нав, ки “ба маънои аслии калима зам мешаванд, натиҷаи инъикоси воқеият дар шуури инсон ва тарзи фаҳмиши ӯ аз муҳит мебошанд. Ҳар инсон бо дарназардошти таҷрибаи шахсӣ ва иҷтимоии худ калимаҳоро дар мафҳумҳои гуногун истифода мебарад” [150, с. 260].

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки маъноҳои нав дар полисемия натиҷаи муколамаи доимӣ байни забон ва шуури инсон, таҷрибаи амалии зиндагӣ ва фаҳмиши пайвастаи муҳити атроф мебошанд. Забон ҳамчун низоми зинда ҳамақадами инкишофи тафаккур аст ва полисемия яке аз равшантарин нишонаҳои ин инкишоф ба шумор меравад.

Қайд намудан зарур аст, ки полисемия метавонад як қатор душворихоро дар раванди истифодаи истилоҳ эҷод намояд. Масалан, М.Н. Чистояхин чунин мешуморад, ки “полисемия дар соҳаҳои ба ҳам наздик метавонанд дар раванди коммуникатсияи касбӣ, махсусан дар таҳқиқоти илмӣ, ки дар сарҳадоти якҷанд соҳаи илмҳо гузаронида мешавад, мушкилотро бунёд намояд” [136, с. 27].

Чунин мешуморем, ки дар алоқамандӣ бо ин ақида, масъалаи маҳдуд намудани таъсири полисемияи истилоҳотӣ ба миён меояд. Дар ин самт, В.П.

Даниленко қайд менамояд, ки “дар амалнамоии воқеии истилоҳ падидаи полисемияи мафҳумӣ бо матнӣ стандартӣ бартараф карда мешавад” [48, с. 70].

Ҳамин тариқ, чунин мешуморем, ки яке аз роҳҳои самараноки бартараф намудани полисемия дар луғатҳои тиббӣ коркард ва бунёди истилоҳи нав ба ҳисоб меравад. Дар чунин ҳолат зарур аст, ки маънои истилоҳи ибтидоӣ маҳдуд карда шавад.

Полисемияи истилоҳ дар раванди ташаккул, рушд ва амалнамоии онҳо падидаи табиӣ ба ҳисоб меравад. Микдори истилоҳоти сермаъно дар истилоҳот бузург аст, ҳатто истилоҳ метавонад ҳам дар соҳаҳои нисбатан маҳдуд ва махсус ва ҳам дар соҳаҳои нисбатан васеъ сермаъно бошад.

Ҳамин тариқ, дар асоси баррасии масъалаҳои мухталифи полисемия метавон қайд намуд, ки дар истилоҳоти муосири илмӣ он васеъ истифода карда мешавад, гарчанде дар доираи талаботҳо ба истилоҳ он падидаи номатлуб ҳисобида мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки полисемия дар истилоҳоти гистология низ мавриди истифода қарор гирифта над. Полисемияи истилоҳот дар гистология чунин ҳолатҳо ворид мешаванд, ки як истилоҳ дар доираи ин соҳаи илмӣ якчанд маъно ё таснифот дорад.

Дар гистология полисемия дар асоси монандии сохтор ё вазифаи бофтаҳо, ҳучайраҳо ё узвҳо пайдо мешавад, ки метавонад ба сермаъногӣ дар номгузорӣ ва таснифоти онҳо оварда расонад. Масалан, мафҳуми “ядро” – “core” метавонад ҳам ба **ядрои ҳучайраҳо - cell nucleus** ва ҳам ба **ядрои бофтаҳо - tissue nuclei** тааллуқ дошта бошад. Чунин истилоҳоти сермаъно метавонанд дар фаҳмиш мушкилиро ба миён оваранд ва барои фаҳмиши пурра муайяннамоиро мувофиқи матн талаб намоянд.

Таҳаввулоти семантикии истилоҳ ба бунёди полисемияи байнисоҳавӣ оварда мерасонад. Дар чунин ҳолат, маънои истилоҳот ба соҳаҳои мухталифи махсуси илмӣ тааллуқ доранд, лекин бо алоқаи бавосита ва бевоситаи байни маъноҳо ба якдигар муттаҳид мебошанд. Чунин ҳолат бештар байни гистология ва биология, гистология ва онкология мушоҳида карда мешавад.

Масалан, **конденсатсия – condensation**: дар гистология – раванди ғализшавии модда ё афзоиши зичии бофтаҳо; дар биология - раванди конденсатсияи хромосомаҳо ҳангоми тақсимшавии ҳуҷайра;

тафриқанамой – differentiation: дар гистология - раванди ба навъҳои гуногун тақсим шудани ҳуҷайраҳо, ба вуҷуд омадани бофтаҳо ва узвҳои гуногун; дар биология – рушди хусусиятҳои функционалии ҳуҷайра ва организмҳо;

экструзия – extrusion: дар гистология – раванди ҷудошавии модда ё сохтор аз ҳуҷайра ё бофта; дар биология – ҷудошавии модда тариқи сӯроҳӣ;

эпителиатсия – epithelialization: раванди пайдоиши қабати пӯст дар рӯйи бофта ё узв; дар тиб - шифоёбии захм тавассути пайдоиши пӯст ҳамчун рӯйпӯши нав;

строма – stroma: дар гистология – бофтаи асосии узв, ки дастгирӣ ва ягонагии сохтори онро таъмин менамояд; дар онкология – бофтаи пайвастандандаи омос, ки дар сохтор ва нигоҳдории он нақши муҳим дорад.

Мавҷудияти полисемияи концептуалӣ мавҷудияти баробарвазни фаҳмиши гуногуни як падидаро дар доираи як соҳаи истилоҳотӣ пешниҳод менамояд. Дар гистология низ истилоҳоте мавҷуданд, ки танҳо дар доираи истилоҳоти гистология як истилоҳ дар якҷанд маъно истифода мешавад.

Масалан, **proliferation - афзоиш**: а) ҷудошавии фаъоли ҳуҷайраҳо барои пайдоиши ҳуҷайра ва бофтаҳои нав; б) фаъолияти афзояндаи ҳуҷайраҳо дар раванди барқароргардии бофтаҳо пас аз захмбардорӣ;

Exudation - экссудатсия: а) раванди ҷудогардии моеъ аз рағҳо; б) ҷудошавии экссудати илтиҳобӣ аз капилярҳо дар натиҷаи аксуламали илтиҳобӣ;

embryonic differentiation - тафриқаи чанинӣ: а) раванди ташаккули бофтаҳо ва узвҳои гуногун дар чанин инкишофёбанда; б) ташаккули хатҳои гуногуни ҳуҷайра аз ҳуҷайраҳои бунёдии тафриқанашуда ҳангоми инкишофи чанин;

апоптоз – apoptosis: а) марги барномарезишудаи ҳуҷайра, ки дар ҷавоб ба сигналҳои гуногун ё ҳангоми рушди мукаммаларии организм руҳ медиҳад; б) камшавии ҳаҷми ҳуҷайра, фишурдашавии минбаъдаи ядро ва порашавии органеллаҳои ҳуҷайра дар раванди марги барномарезишуда.

Дар соҳаи истилоҳоти махсуси соҳавӣ чунин як падидае мавҷуд аст, ки сермаъногии категориалӣ ном гирифтааст. Дар чунин ҳолат як истилоҳ раванд ва натиҷа, амал ва вазъиятро ҳамчун натиҷаи амал, объекти умумӣ ва объекти махсусро ифода менамояд. Масалан, **конденсатсия – condensation:** конденсатсияи хроматин дар ядрои ҳуҷайраҳо дар ҳолати ҷудошавӣ (раванд); конденсатсияи экстрахроматинӣ дар бофтаҳо барои таъмини ҳамворӣ ва устувории онҳо (натиҷа); конденсатсияи хроматин дар натиҷаи таъсиррасонии сафедаҳо ба миён меояд (амал); бофтаҳо дорои сатҳи баланди конденсатсия мебошанд (ҳолат); **тафриқанамой – differentiation:** тафриқанамоии ҳуҷайраҳо дар навъҳои мухталифи бофтаҳо ва узвҳо (раванд); ташаккули навъҳои гуногуни ҳуҷайраҳо ва бофтаҳои дорои сохтор ва вазифаҳои беназир (натиҷа); фарқияти натиҷаи амали роҳҳои мушаххаси огоҳнамоӣ ва омилҳои транскрипсионӣ мебошад (амал); бофтаҳои ҳуҷайраҳои гуногун доранд, ки ба онҳо имкон медиҳанд вазифаҳои гуногунро дар бадан иҷро кунанд (вазъият).

Сабаби дигари полисемия дар “қафомонӣ”-и истилоҳ аз таҳаввулоти мазмуни мундариҷаи мафҳуми ифодашаванда сарчашма мегирад. Дар баробари инкишофи донишҳои илмӣ мафҳуми мушаххас ба ду ё зиёда мафҳумҳои мустақил тақсим мешавад. Дар натиҷа мафҳуми аввалин ва мафҳумҳои наvpайдошуда дар як ҳолат мавриди истифода қарор дода мешаванд, ки боиси полисемия дар доираи як низоми истилоҳотӣ мегардад. Чунин шакли полисемияро – шакли дохилисоҳавӣ меноманд. Масалан, дар гистология истилоҳи “ядро – **nucleolus**” барои ифода намудани қисми хурди хроматин дар дохили ҳуҷайра истифода карда мешуд, ки одатан онро ҳамчун “ядрои ядро - **nuclear core**” меномиданд. Лекин бо рушди биологияи ҳуҷайравӣ ва беҳтар гардидани таҳлили сохтори ҳуҷайравӣ ошкор карда шуд,

ки “ядрои ядро” дар асл **нуклеол- nucleolus** – як қисм дар дохили ядро ба ҳисоб меравад, ки дар дохили он синтез ба миён меояд.

Ҳамин тариқ, дар гистологияи классикӣ мафҳуми “**ядрои ядро – nuclear core**” барои ифодаи як сохтор истифода мегардид, лекин дар биологияи ҳуҷайравии муосир он ба сохтори дигар тааллуқ дорад.

Мисоли дигари полисемияи дохилисоҳавӣ дар гистология истилоҳи “**силсилаи эндоплазмӣ – endoplasmic reticulum**” ба ҳисоб меравад. Дар гистологияи классикӣ истилоҳи мазкур одатан барои ифода намудани низоми каналҳои мембрана ва ҳубобҳо дар ситоплазмаи ҳуҷайра, ки дар синтез ва интиқоли сафедаҳо иштирок менамуданд, истифода карда мешуд. Лекин бо рушди методҳои самараноки таҳқиқ, аз ҷумла микроскопияи электронӣ, ошкор карда шуд, ки **силсилаи эндоплазмӣ** аз ду навъ – “**силсилаи эндоплазмии ҳамвор – smooth endoplasmic reticulum**” (бе алоқамандии рибосомаҳо) ва “**силсилаи эндоплазмии ноҳамвор – rough endoplasmic reticulum**” (бо алоқамандӣ рибосомаҳо) иборат аст.

Ҳамин тариқ, дар гистологияи муосир мафҳуми “**силсилаи эндоплазмӣ - endoplasmic reticulum**”-ро метавон ҳам барои ифодаи тамоми низоми сохторҳои мембрана дар ситоплазмаи ҳуҷайра, ҳам барои навъи мушаххаси силсилаи эндоплазмӣ – ҳамвор ё ноҳамвор истифода намуд.

Дар гистология полисемия дар асоси наздикшавии маънои узв ва дардҳои он пайдо шуда метавонад. Масалан истилоҳи “**ангина – angina**” барои ифодаи ду падидаи мухталиф истифода карда мешавад: 1) ҳолати тиббии марбут ба низоми дилу раг; 2) бемории сироятӣ, ки ба гулӯ ва бофтаҳои атрофи он таъсир мерасонад; “**ҷигар – liver**” барои ифодаи ду падида истифода мешавад: 1) узви бадани инсон; 2) вазъияти гуногуни патологияи ин узв (ситроз, гепатит, таназзули рағғанӣ).

Дар гистология истилоҳи “**хун - blood**” одатан ба бофтаи моеъ дахл дорад, ки дар рағҳо гардиш мекунад ва оксиген, маводди ғизоӣ ва дигар моддаҳоро дар тамоми бадан интиқол медиҳад. Бо вучуди ин, ҳамон истилоҳро (“**хун - blood**”) метавон барои тавсифи шароитҳои гуногуни патологияи хун, аз қабيلي

камхунӣ – Anemia, лейкомия – Leukemia, тромбоцитопения – Thrombocytopenia ва дигар бемориҳо истифода бурд.

Мисоли дигар дар ин самт истилоҳи **“бофтаи устухон – bone tissue”** ба ҳисоб меравад. Дар гистология ин истилоҳ одатан бофтаре ифода менамояд, ки аз ҳуҷайраҳо, аз ҷумла остеоситҳо ва остеобластҳо иборат буда, дорои коллаген ва намакҳои минералӣ мебошад. Бо вучуди ин, истилоҳи **“бофтаи устухон – bone tissue”**–ро метавонад барои тавсифи патологияҳои гуногуни бофтаи устухон, ба монанди **остеопороз – osteoporosis, остеома – osteoma, остеосаркома – osteosarcoma** ва дигар бемориҳо истифода намуд.

Ҳамин тариқ, истилоҳот, ки дар ибтидо барои ифодаи сохтори муайяни анатомӣ ва бофтаҳо истифода мешаванд, инчунин метавонанд маънои иловагии марбут ба шароити патологӣ ин сохторҳоро дошта, дар гистология полисемияро ба вучуд оранд.

Ҳамин тариқ, полисемия дар гистология метавонад аз сабаби гуногунии таснифоти истилоҳ дар ҷараёнҳо ва соҳаҳои мухталифи илмӣ ё дар асоси таснифот аз тарафи мактабҳои алоҳидаи таҳқиқотӣ пайдо гардад. Дар гистология, ки муайяннамоии дақиқи сохтор ва вазифаҳои он нақши муҳим дорад, полисемия таҷассуми дақиқ ва комили бофтаҳо ва хусусияти онҳоро мушкул ва мураккаб мегардонад.

Барои бартараф намудани нодақиқӣ ва нофаҳмӣ, ки бо полисемия алоқаманд аст, истифодаи истилоҳот дар гистология мувофиқ ба стандартҳои қабулшуда ва муайян намудани маънои истилоҳ дар доираи таҳқиқи алоҳида муҳим мегардад.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти мухталифи гистологияро мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода, метавон ҷунин хулосабарорӣ намуд, ки полисемия гарчанде на он қадар паҳнгардида дар забони тиб, аз ҷумла, гистология мебошад, лекин дар шаклҳои мухталиф зоҳир мегардад. Ин далеле ба ҳисоб меравад, ки ба саъю кӯшиш ба моносемия нигоҳ накарда, ба истилоҳот, аз он ҷумла истилоҳоти гистология, равандҳои семантикӣ хос аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки зухуроти полисемияи истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва забони англисӣ ба ҳам монанд буда, дар ин самт тафовуте мушоҳида карда намешавад. Чун полисемия дар гистология, асосан дар номгузориҳои узвҳо ва номи бемориҳои онҳо истифода мешавад, дар як қатор ҳолатҳо мафҳуми умумии латинӣ мавриди истифода қарор дода мешавад.

Масъалаи дигар, ки дар забоншиносӣ мавриди истифода қарор гирифтааст, калимаҳои муродиф ба ҳисоб мераванд. Муродиф дар забон падидае ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи он ду ва зиёда калимаҳо мувофиқи матн маънои якхела ё наздик доранд. Ин яке аз сарчашмаҳои муҳими забоншиносӣ аст, ки ҷандирӣ ва гуногунии забонро таъмин менамояд.

Муродифҳо метавонанд аз рӯйи дараҷаи дақиқии худ дар ифодаи маъно, тобиши эҳсосотӣ, хусусиятҳои услубӣ ва ғайра фарқ кунанд. Дар баъзе мавридҳо муродифҳо метавонанд комилан якхела бошанд, дар мавридҳои дигар дар қорбурд фарқиятҳои нозук доранд. Намунаҳои муродифҳоро дар соҳаҳои гуногуни забон, аз ҷумла, адабиёт, матнҳои илмӣ, гуфторӣ ва ғайра метавон мушоҳида намуд. Муродифҳо дар баёни афкор ва андешаҳо гуногунранг мусоидат намуда, муоширатро ғанитар ва ҷолибтар мегардонанд.

Дар давраҳои гузашта, чунин ҳисобида мешуд, ки “муродиф ҳамчун падида барои истилоҳот хос нест, зеро яке аз аввалин талаботҳо ба истилоҳ мавҷуд набудани муродиф ба ҳисоб мерафт. Лекин бо он сабабе, ки истилоҳ калимаи махсус нест, танҳо калима бо вазифаи махсус ҳисобида мешавад, он бояд бо ҳамон падидаҳои забоншиносӣ, ба монанди дигар калимаҳои умумиистеъмоли тасниф карда шавад. Аз ин хотир, барои истилоҳот низ доштани муродиф умумӣ ҳисобида мешавад” [129, с. 54].

Дар истилоҳот муродифҳо бо ҳамон падида, мафҳум ё объект дохил карда шудаанд, онҳоро наметавон бо хусусиятҳои алоҳида ҷудо намуд. Лекин қайд намудан зарур аст, ки муродифҳо дар истилоҳшиносӣ дорои як қатор хусусиятҳои фарқкунанда мебошанд. Дар робита ба ин, ин падида аз ҷониби баъзе муҳаққиқон ҳамчун нусхаи дигари истилоҳӣ эътироф карда мешавад.

Муродифҳо дар истилоҳот табиат ва вазифаҳои гуногун доранд. Дар ин ҷо, одатан, онҳо аз функцияҳои услубӣ маҳруманд. Омили асосии пайдоиши муродифҳо дар истилоҳот аксар вақт манбаҳои гуногуни ташаккули истилоҳот мебошанд.

Амалияи бунёд ва истифодаи истилоҳ нишон медиҳад, ки ин падидаи луғавӣ-семантикӣ қонуниятҳои худро дар истилоҳшиносӣ ба даст овардааст. Ба муродифияти истилоҳотӣ ивазнамоии тарафайни мутлақи семантикӣ хос аст, ки дар натиҷаи он истилоҳоти муродифро метавон ҳамчун калимаҳои ҳаммаъно ва ивазшаванда дар ҳар як матн баррасӣ намуд.

Аз тарафи дигар, бештари муаллифон дар қорҳои таҳқиқоти худ истилоҳоти худро ба гардиш ворид менамоянд, ки “асосан барои ифода намудани предмет ва мафҳумҳои нав истифода карда мешаванд. Дар чунин ҳолат, барои ифода намудани як падида, раванд ё амал аз тарафи муаллифон истилоҳоти гуногун истифода мегардад, ки дар натиҷа чунин истилоҳот ба якдигар муродиф мегарданд” [24, с. 69].

Муносибати омузиши падидаҳои муайян аз тарафи олимони гуногун дар кишварҳои мухталиф ба роҳ монда мешавад, ки дар алоқамандӣ бо ин, хусусиятҳои мухталифи мафҳуми мушаххас пешниҳод карда мешавад. Маҳз аз ҳамин хотир, як қисми истилоҳоти алоҳидаи муродиф хусусиятҳои инфироди доро мебошанд.

Дар забони тоҷикӣ ба омузиш, баррасӣ ва таҳлили масъалаҳои мубрами муродифҳо диққати хосса равона карда шудааст. Дар ин самт метавон таҳқиқоти М. Муҳаммадиев, Р. Ғаффоров, Ҳ. Мачидов, М. Қосимова, Д. Хоҷаев, Т. Шокиров, М. Саломов ва дигаронро махсусан қайд намуд.

Бояд таъakkур дод, ки мавҷудияти муродифҳо дар ҳар як забон муҳим буда, барои баёни беҳтари фикр мусоидат менамояд. Ин ҷанбаро ба инобат гирифта, забоншиноси тоҷик С. Муҳаммадиев чунин қайд намудааст: “муродифҳо калимаҳои гуногунреша ва ҳаммаъно мебошанд, ки ба бой ва ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон мусоидат мекунанд. Муродифҳо бо мақсади худдорӣ намудан аз такрори як калима, истеъмоли шаклҳои мухталифи

ифодаҳо дар забон истифода мешаванд, ки ба саҳеҳӣ ва равшании баёни фикр мусоидат менамоянд” [94, с. 79].

Муродифшавӣ дар асоси маънои аслий ё аввалини луғавии калимаҳо пайдо мешаванд. Дар чунин ҳолат, маъноҳои дигари калима метавонанд ба якдигар мувофиқ набошанд. “Ба муродифшавӣ ҳамон калимаҳо ворид мешаванд, ки ба як гурӯҳи муайяни луғавӣ–грамматикӣ мансубанд, танҳо калимаҳои ҳиссаи муайяни нутқ метавонанд ба ҳам муродиф бошанд” [40, с. 77].

Бояд қайд намуд, ки муродифҳо (синонимҳо) нисбат ба дигар воҳидҳои луғавии забон имконияти бештари ифодаи дақиқу равшан ва бомуваффақияти андешаро фароҳам меоранд. Онҳо яке аз муҳимтарин воситаҳои бой гардондани нутқ ва таркиби луғавии забон ба шумор мераванд. Муродифҳо на танҳо барои иваз кардани як калима бо калимаи дигар истифода мешаванд, балки барои интиҳоби дақиқтарин вожа бо дарназардошти ҳадафи гуфтор, муҳити истифода, таъсири эҳсосӣ ва завқи бадеӣ хизмат мекунанд.

Дар забони адабӣ истифодаи дурусти муродифҳо метавонад ба баланд гардидани сатҳи услубӣ, таъсиргузорӣ ва зебоии матн мусоидат намояд. Интиҳоби муродифҳо танҳо як амали забонӣ нест, балки як раванди мураккаби маъношиносӣ ва услубӣ мебошад. Забоншинос ва соҳибназар бояд на танҳо доираи калимаҳои ҳаммаъно, балки фарқиятҳои кам ва нозукиҳои услубиву маъноии онҳоро низ ба инобат гирад. Аз ин рӯ, истифодаи муваффақонаи муродифҳо дараҷаи баланди саводи забонӣ ва ҳисси зебоипарастии суҳангӯ ё нависандаро нишон медиҳад.

Забоншиноси тоҷик Қ. Мухторӣ хусусиятҳои услубии муродифҳоро мавриди омузиш ва таҳлил қарор дода, аз ҷумла, чунин иброз намудааст: “интиҳоби калима, ба инобат гирифтани маъно ва услуби калимаҳо ҷанбаи сабки нигориш ба ҳисоб рафта, ба муродифҳо алоқаи устувор дорад. Муродифҳо яке аз масъалаҳои асосӣ ва марказии услубшиносӣ шуморида мешавад ва дар сатҳи луғатшиносӣ, фразеология ва грамматика баррасӣ карда мешавад” [88, с. 90].

Омузиши муродифҳо дар таҳқиқи сохтор ва тавоноии ифодаи забон аҳаммияти махсус дорад. Муродифҳо ҳамчун як ҷузъи муҳимми лексика на танҳо барои гуногунрангии баён ва танаввуи услубӣ хизмат мекунанд, балки нишондиҳандаи боигарии луғавӣ ва қобилияти пургуфтор будани забон низ мебошанд. Бо таҳлили муродифҳо метавон табақабандии маъноӣ, робитаи вожаҳо бо муҳити иҷтимоӣ, тағйироти маънӣ ва нозукиҳои услубиро равшан сохт. Аз ин ҷиҳат, омузиши дақиқ ва илмӣ муродифҳо барои муайян кардани дараҷаи инкишофи фарҳанги лексикӣ ва густариши захираи луғавии забон аҳаммияти хосса дорад.

Яке аз масъалаҳои муҳим лексикологияи таърихӣ ва маъношиносӣ пайдоиши муродифҳо ба шумор меравад. Пайдоиши муродифҳо натиҷаи равандҳои гуногуни таърихӣ, забонӣ ва иҷтимоӣ мебошанд. Яке аз сабабҳои пайдоиши муродифҳо тағйироти маъноӣ дар дохили забон ба ҳисоб меравад. Дар ин ҳолат як калима дар чараёни инкишоф ва тағйири маъноҳои худ метавонад бо калимаи дигар, ки маънои шабеҳ дорад, дар як сатҳи маъноӣ қарор гирад. Ворид шудани калимаҳои аз дигар забонҳо (иктибос) низ ба пайдоиши муродифҳо мусоидат менамояд. Забонҳо дар натиҷаи иртиботи фарҳангӣ ва таърихӣ калимаҳои хориҷиро қабул мекунанд. Бисёр вақт ин калимаҳои иқтибосӣ бо вожаҳои аслии забон дар як маъно истифода мешаванд ва бо онҳо муродиф мешаванд. Забоншиноси тоҷик Қ. Тоҳирова “се роҳи пайдоиши муродифҳоро дар забони тоҷикӣ муайян намудааст: калимасозӣ; қабули вожаҳо аз шеваҳои маҳаллии забони тоҷикӣ; иқтибоси калимаҳо аз дигар забонҳо” [130, с. 21].

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар забони тоҷикӣ муродифҳо васеъ истифода карда мешаванд. Истифодаи он дар тамоми соҳаҳо, аз он ҷумла, дар соҳаи тиб низ мушоҳида карда мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар гистология низ миқдори муайяни муродифҳо мушоҳида карда мешаванд. Масалан, “**эпителий – Epithelium**” ва “**бофтаҳои эпителиалӣ – Epithelial tissues**” барои ифодаи бофтаҳои истифода мешаванд, ки сатҳи дохилӣ ва берунии баданро мепӯшонанд; “**бофтаи нахдор**

- **fibrous tissue**” ва “**бофтаи пайвасткунанда – connective tissue**” барои ифодаи бофтаҳо, ки сохторҳои таъғоҳӣ ва пайвасткунандаро таъмин менамоянд, истифода мешаванд; “**тағояк – cartilage**” ва “**бофтаи устухон – bone tissue**” барои ифодаи бофтаҳои пайвасткунанда истифода мешаванд, гарчанде аз рӯйи сохтор ва вазифа тафовут доранд; “**сатҳи апикалӣ – apical surface**”, “**сатҳ дар фазои озод – free surface**” ин ду мафҳум ба қисми болоии ҳуҷайраи эпителиалӣ, ҳолигоҳи узв ё муҳити беруна алоқаманданд; “**адипоситҳо – adipocytes** ва **ҳуҷайраҳои чарбу – fat cells**” ин ду истилоҳ ҳуҷайраҳоро ифода менамоянд, ки дар организм чарбуро нигоҳ медоранд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки муродифҳо дар истилоҳоти гистология дар якҷанд ҳолат ташаккул меёбанд. Яке аз чунин ҳолатҳо дар баробари истилоҳи латиниву юнонии байналхалқӣ, муродифҳои он рушд намудаанд, ки аз унсурҳои хориҷӣ (юнонӣ/лотинӣ) бунёд гардидаанд, масалан, “**мембранаи поёӣ – basement membrane** ва “**пластикаи заминавӣ – lamina basalis**” – ин ду истилоҳ барои ифодаи сохтори борик, ки зерӣ қабати эрителиалӣ қарор дошта, дастгирии онро таъмин менамояд; “**кардиомиоситҳо – cardiomyocytes**” ва “**миоситҳои дил – myocardiocytes**” – ин истилоҳот ҳуҷайраҳои мушаки дилро ифода менамоянд; **кранно – cranium** ва **косахонаи сар – skull**”- ин ду истилоҳ сохтори устухони сарро ифода менамоянд; **нейроситҳо – neurocytes** ва **нейронҳо – neurons** – барои ифода намудани ҳуҷайраҳои бофтаи асаб истифода мешаванд.

Чунин муродифҳо дар заминаи мухталифии мақсади бунёди истилоҳи инфиродӣ пайдо мешаванд. Масалан, дар истилоҳи **erythrocyte** ранги сурх қайд карда мешавад. Дар синоними он **normocyte** бошад рушди муқаррарии ҳуҷайраҳоро дар назар доштааст.

Ба ин монанд дар истилоҳи **neutrophil** - рангкунандаи неутралӣ, ки дар рангкунии лейкоцитҳо дар лаборатория истифода мешавад, унсури асосии ангезанда дар рушди ин истилоҳ гардидааст, дар ҳолате, ки дар синоними он

polymorphonuclear leucocyte микдори шаклҳои мухталифи ядро, ки дар таркиби ҳуҷайраи сафед ҷой дорад, нақши асосиро бозидааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳи байналхалқии юнонию латинӣ ба забони англисӣ тарҷума карда шудаанд, масалан, **erythrocyte - red blood cell (RBC); leukocyte - white blood cell (WBC); thrombocyte - blood platelet; monocyte - mononuclear cell; haematopoiesis - blood cell production; coagulation - blood clotting; haemolysis - blood destruction; haemostasis - arrest of bleeding** [147, с. 55].

Тарҷумаи истилоҳи юнонию латинӣ ба забони англисӣ дорои маънои мухталифи услубӣ ва истифодакунӣ аст. Дар ҳолате, ки истилоҳоти байналхалқӣ, ба монанди erythrocytes, leukocytes, thrombocytes ва coagulation ба мутахассисон хизмат менамоянд, истилоҳоти ҳаммаъноӣ онҳо, ба монанди red blood cells, white blood cells, blood platelets ва blood clotting дар мақолаҳо ё нутқи мутахассисон, ки ба хонандагон ё шунавондагонӣ муқаррарӣ равана гардидаанд, мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Дар баъзе ҳолатҳо истилоҳи иқтибосгардида якчанд шакли тарҷумаро касб менамояд, аз ин хотир, чунин шакли истилоҳот ба якдигар алоқаи синонимӣ пайдо менамоянд, масалан, **erythrocyte - red (blood) cell - red (blood) corpuscle; phagocyte - phagocytic cell - defensive cell, haematostasia - control of haemorrhage - control of bleeding - prevention of blood loss** [119].

Дар баробари ин, муродифҳо ин натиҷаи дар як вақт амалнамоии ду навъи ифода намудани мафҳум дар истилоҳоти гистология - пурра ва кӯтоҳ ба ҳисоб мераванд. Дар чунин ҳолат шакли кӯтоҳро метавон ё тариқи ихтисорнамоии луғавии мувофиқати истилоҳотӣ, ё тариқи иваз намудани мутобиқат ба ифоданамоӣ бо як калима бунёд намуд.

Ин вазъият қонуниятҳои истилоҳотии пайдоиши муродифҳо дар забони илм гардидааст. Ба инчо, инчунин метавон ҳолатҳои дар як вақт амал намудани шакли пурраи номинатсия ва ихтисороти онро ворид намуд, масалан, **ECG (electrocardiogram) – ЭКГ (электрокардиограмма); CBC (complete blood count) – таҳлили пурраи хун; CNS (central nervous system) – низомии**

марказии асаб; BP (blood pressure) – фишори хун; ENT (otolaryngology) – оторингология; DDX (differential diagnosis) – ташхиси дифференциалӣ; ICU (intensive care unit) – шӯъбаи муолиҷаи интенсивӣ ва ғайраҳо.

Омили пайдоиши муродифҳои истилоҳотӣ, инчунин ҳолатҳои бунёди истилоҳ - эпонимҳо ба ҳисоб мераванд, ки дар асоси аломатҳои банизомдарории мафҳум бунёд карда шудаанд, масалан, “**ҳучайраи Шванна - Schwann cells**” (олими олмони Теодор Шванн) ва “**леммоситҳои асаб - neurolemmocytes**” - ҳучайраҳои низоми асаб; “**ҳучайраҳои Тюбингерови - Tübingen cells**” (ба ифтихори анатоми олмонӣ Людвиг Шлейденауэра фон Тюбингена) ва “**ҳучайраи Шванна - Schwann cells**” ва “**леммоситҳои асаб - neurolemmocytes**” - ҳучайраҳои низоми асаб муродиф мебошанд; **заррачаҳои малпигиевӣ - malpighian corpuscles** (ба ифтихори анатоми итолиёӣ Марчелло Малпиги) ва **заррачаҳои рефлексӣ** муродиф мебошанд; “**ҳучайраи Галлер - Haller cells**” (ба ифтихори анатоми швейтсарӣ Алберт Галлер) – “**ҷавфҳои параназалӣ - paranasal sinuses**” муродиф мебошанд.

Ҳамин тариқ, дар низоми истилоҳотии гистология, муродифияи семантикӣ бо вазифаҳои хоси ивазнамояӣ, махсусан, истилоҳи иқтибосӣ ба истилоҳи аслий ё шакли пурраи номинатсия ба шакли кӯтоҳ ва вазифа, дақиқнамоӣ - ихтисорот ва мутобиқ намудани истилоҳ - эпоним ва истилоҳ, ки тариқи интиҳоби аломати классификатсионии мафҳум амалӣ мегардад, хос аст.

Дар забони англисӣ миқдори зиёди истилоҳи муродифӣ мавҷуд аст. Ба ин он ҷанба мусоидат намудааст, ки дар раванди рушди худ забони англисӣ таъсири дутарафаи забони олмонӣ ва латиниро паси сар намудааст. Ба шаҳодати ин далел имрӯз қариб тамоми мафҳумҳо дар забони англисӣ ба ду феҳрасти мухталифи истифодабарӣ ворид карда мешаванд. Аз ин хотир, яке аз масъалаҳои бузург дар тарҷума аз забони англисӣ истифодаи дурусти ин феҳрастҳо ба ҳисоб меравад.

Илова бар ин, муродифҳо дар соҳаи истилоҳоти илмӣ низ мушоҳида карда мешаванд. Ин далел ба фикр оид ба зарурати стандартизатсияи забонии самти

гистология оварда мерасонад. Қаторҳои муродифӣ инчунин, бо истилоҳоти мураккаб ва эпонимҳо пурра карда мешаванд. Эпонимҳо дар гистология хеле маъмуланд, мафҳумҳоро аз рӯи гурӯҳҳои мавзӯи (амалиёт, усул, воситаҳо, бемориҳо, аломатҳо) номгузорӣ меkunанд ва дар қатори истилоҳоти умумиқабулшуда истифода мешаванд. Эпонимҳо истилоҳоти кӯтоҳанд ва дар бораи аломатҳои дохилӣ, тобишҳои мафҳуми тавсифшуда маълумот надоранд. Вобаста ба ин, аксар вақт истилоҳоти синонимӣ ба вучуд меоянд, ки дар таркиб ва мундариҷаи онҳо аломатҳои мафҳуми таъиншуда инъикос карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, калимаҳои муродифӣ дар истилоҳоти тиббии гистология ба таври васеъ муаррифӣ шудааст. Ин сабабҳои гуногун дорад. Аммо, бояд қайд кард, ки ин падида дар гистология номатлуб ва номусоид аст, ки фаҳмиши возеҳ ва дақиқи мундариҷа талаб карда мешавад ва каме номутаносибӣ ё нофаҳмӣ метавонад ба хатогии калон оварда расонад. Стандартикунонии забони гистология, ки боиси ҳалосӣ аз номуайяний ва тағйирёбандаи формулаҳо мегардад, метавонад роҳи ҳалли ин масъала гардад.

Қайд намудан зарур аст, ки калимаҳои ҳаммуродиф ба таври васеъ дар байни истилоҳ ва гурӯҳҳои мухталифи истилоҳот дар забони англисӣ паҳн гардидааст. Масалан, чунин як мафҳуми сода, ба монанди беморӣ, дар забони англисӣ бо 8 истилоҳ ифода карда мешавад: disease, illness, sickness, disorder, trouble, distress, disturbance, condition.

Ҳамин тариқ, дар асоси муқоисаи муродифҳои забони англисӣ ва забони тоҷикӣ, ки дар гистология истифода карда мешаванд, ба чунин ҳулоса омадем, ки гарчанде муродифият дар илмҳои техникӣ, аз ҷумла, гистология номатлуб аст, боиси пайдо шудани проблемаҳо дар дарки масъала мегардад, лекин дар шароити имрӯза миқдори зиёди калимаҳои муродиф ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мавриди васеи истифода қарор дода шудаанд.

Ҳамин тариқ, дар асоси омузиш ва таҳлили полисемия ва синонимияи истилоҳоти гистология дар забони тоҷикӣ ва англисӣ метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

- нисбат ба полисемияи истилоҳ ду нуқтаи назари ба ҳам муҳолиф ташаккул ёфтаанд. Якум, таҳқиқотчиён, ки мавҷудияти полисемияи истилоҳро ба пуррагӣ рад менамоянд. Дуюм, муҳаққиқон полисемияи истилоҳотро рад намеkunанд;

- полисемия дар истилоҳоти гистология низ мавриди истифода қарор мегирад. Полисемияи истилоҳот дар гистология чунин ҳолатҳо ворид мешаванд, ки як истилоҳ дар доираи ин соҳаи илмӣ якчанд маъно ё таснифот дорад;

- дар гистология полисемия дар асоси монандии сохтор ё вазифаи бофтаҳо, ҳуҷайраҳо ё узвҳо пайдо мешавад, ки метавонад ба сермаъногии дар номгузорӣ ва таснифоти онҳо оварда расонад;

- таҳаввулотҳои семантикии истилоҳ ба бунёди полисемияи байнисоҳавӣ оварда мерасонад. Дар чунин ҳолат, маънои истилоҳот ба соҳаҳои мухталифи махсуси илм тааллуқ доранд, лекин бо алоқаи бавосита ва бевоситаи байни маъноҳо ба якдигар муттаҳид мебошанд;

- дар доираи истилоҳоти махсуси соҳавӣ чунин як падидае мавҷуд аст, ки сермаъногии категориавӣ ном гирифтааст. Дар чунин ҳолат як истилоҳ раванд, натиҷа, амал ва вазъиятро ҳамчун натиҷаи амал, объекти умумӣ ва объекти махсусро ифода менамояд;

- полисемия дар гистология метавонад аз сабаби гуногунии таснифоти истилоҳ дар ҷараёнҳо ва соҳаҳои мухталифи илмӣ ё дар асоси таснифот аз тарафи мактабҳои алоҳидаи таҳқиқотӣ пайдо гардад;

- синонимҳо метавонанд аз рӯи дараҷаи дақиқии худ дар ифодаи маъно, тобиши эҳсосотӣ, хусусиятҳои услубӣ ва ғайра фарқ кунанд. Дар баъзе мавридҳо синонимҳо метавонанд комилан якхела бошанд, дар мавридҳои дигар дар қорбурд фарқиятҳои нозук доранд;

- муносибати омузиши падидаҳои муайян аз тарафи олимони гуногун дар кишварҳои мухталиф ба роҳ монда мешавад, ки дар алоқаманди бо ин, хусусиятҳои мухталифи мафҳуми мушаххас пешниҳод карда мешавад;

- дар як қатор бо истилоҳи лотиниву юнонии байналхалқӣ, муродифҳои он рушд намудааст, ки аз унсурҳои хориҷӣ (юнонӣ / лотинӣ) бунёд гардидаанд;

- истилоҳи иқтибосгардида якчанд шакли тарҷумаро касб менамояд, аз ин хотир чунин шакли истилоҳот ба якдигар алоқаи синонимӣ пайдо менамоянд;

- омили пайдоиши муродифҳои истилоҳотӣ инчунин, ҳолатҳои бунёди истилоҳ - эпонимҳо ба ҳисоб мераванд, ки дар асоси аломатҳои банизомдарории мафҳум бунёд карда шудаанд.

2.2. Вижагиҳои омонимия ва таъсири он ба фаҳмиши дурусти

ИСТИЛОҲОТИ ГИСТОЛОГИЯ

Омонимҳо яке аз падидаҳои ҷолиби забоншиносӣ ба ҳисоб мераванд, ки дар тамоми забонҳо воқеъ мешаванд. Онҳо калимаҳое мебошанд, ки дорои шакл ва талаффузи ягона мебошанд, вале маънои онҳо қатъан фарқ мекунад. Ба ибораи дигар, омонимҳо гурӯҳи луғавӣ мебошанд, ки дар сатҳи графикӣ ва фонетикӣ мутобиқат доранд, аммо дар сатҳи семантикӣ, яъне маъно аз ҳамдигар тафовут доранд.

Падидаи омонимия дар забон на танҳо як унсур сохтори луғавии он, балки як масъалаи муҳими таҳқиқоти илмӣ луғатшиносӣ ба ҳисоб меравад. Омузиши омонимҳо барои шиноختи механизми шаклгирӣ маъноҳо, равандҳои таҳаввули луғат, инчунин, дарки мушаххаси равобӣ байни калимаҳо аҳамияти бузург дорад. Бо вучуди одӣ будани ин падида, фарқгузорӣ байни омонимия ва бисёрмаъноӣ мушкил ва мураккаб аст. Аз ин хотир, мавзӯи омонимия то ҳол яке аз масъалаҳои баҳсталаб ва мубрами луғатшиносии муосир боқӣ мондааст.

Омонимҳо калима ва ибораҳое мебошанд, ки дорои талаффузи ягона ё монанд мебошанд, лекин маъно ва баромади гуногун доранд. Чунин ҳолат дар

натиҷаи таҳаввулотии забон ба миён меояд, ки калима ва ибораҳои гуногун бо гузашти вақти муайян якхел талаффуз карда мешаванд ё талаффузи монандро касб менамоянд, ки бо тағйироти овозҳо ё монандии фонетикӣ алоқаманд аст. Қайд намудан зарур аст, ки сермаъноии истилоҳ метавонад ба пайдоиши омонимҳо оварда расонад, дар ҳолате, ки агар алоқаҳои семантикии шаклҳои маъноии калимаи сермаъно ба пуррагӣ аз байн раванд. Аз ин хотир, масъалаи мавҷудияти истилоҳ - омонимҳо муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Омоним аз калимаи юнонии – *homos* – якхела ва *onoma* ном гирифта шуда, калимаҳои ҳамоҳанги гуногунмаъноро ифода менамояд. Ҳамин тариқ, “омонимҳо чунин калимаҳое мебошанд, ки дорои шакли якхела ва монанд буда, маъноҳои гуногунро ифода менамоянд” [95, с. 36].

Дар натиҷаи инкишофи забон ҳодисаву падидаҳои ба миён меоянд, ки ба пайдоиши миқдори зиёди омонимҳо мусоидат менамоянд. Дар натиҷаи таҳаввулотии таърихии забон ва тағйироти тадриҷии низоми фонетикӣ, бисёре аз калимаҳое, ки дар гузашта дорои талаффузи гуногун ва шакли овозии фарқкунанда буданд, бо мурури замон ба ҳам монанд ё ҳатто талаффузи якхеларо касб намуданд. Чунин шабоҳати овозӣ, ки новобаста аз асли маъноии калимаҳо ба вучуд омадааст, ба пайдоиш ва густариши омонимҳо дар забон замина фароҳам овард. Яъне, калимаҳое, ки пештар ба гурӯҳҳои лексикии мустақил мансуб буданд ва ҳеҷ робитаи маъноии бо ҳам надоштанд, дар натиҷаи тағйироти фонетикӣ шаклан ба ҳам наздик шуданд ва имрӯз ҳамчун омоним қабул мегарданд.

Ҳамин тариқ, фонетика яке аз омилҳои муҳимми табиӣ ташаккули омонимҳо ба ҳисоб меравад ва дар забоншиносии таърихӣ ҳамчун “омонимсозии тасодуфӣ” маъруф аст. Чунин дигаргуниҳо бештар дар забонҳое ба назар мерасанд, ки дар онҳо таҳаввулотии пуршиддати овозӣ ба вуқӯъ пайваستاанд. Аз ин рӯ, омузиши равандҳои фонетикии таърихӣ барои фаҳмидани сабабҳо ва механизмҳои пайдоиши омонимҳо аҳамияти хосса дорад.

Сарчашмаи дигари пайдоиши омонимҳо иқтибосшавӣ мебошад. “Калимаҳои иқтибосӣ метавонанд ба калимаҳои мавҷудаи забон аз ҷиҳати талаффуз ва навишт шабоҳат, аммо аз ҷиҳати маъно тафовут дошта бошанд. Ҳамин тариқ, ворид шудани калима аз забони хориҷӣ, ки дар талаффуз бо калимаи мавҷуда мувофиқат мекунад, лекин маънои дигарро ифода мекунад, метавонад омонимҳои навро ба вуҷуд оварад. Иқтибосшавӣ дар луғатшиносӣ яке аз омилҳои берунаи омонимшавӣ шинохта мешавад ва бештар дар забонҳои сериқтибос, аз ҷумла, забонҳои дорои таърихи муоширати васеъ бо забонҳои дигар мушоҳида мешавад” [80, с. 18].

Ҳамин тариқ, дар баробари таҳқиқи омилҳои дохилии омонимшавӣ (монанди тағйироти фонетикӣ ва маъноӣ), баррасии омонимҳои иқтибосӣ низ барои фаҳми равандҳои лексикӣ ва тағйироти луғавии забон аҳаммияти назаррас дорад.

Ихтисоркунӣ ё кӯтоҳсозии калимаҳо ва ибораҳои мураккаб, яке аз равандҳои фаъоли такмили таркиби луғавӣ дар замони муосир ба шумор меравад. Дар натиҷаи ихтисоркунӣ калимаҳои нав пайдо мешаванд, ки метавонанд аз ҷиҳати талаффуз ба калимаҳои мавҷуда шабоҳат дошта бошанд. Дар ҳолате, ки калимаи ихтисоршуда бо калимаи дигари забон шакли овозии ягонро пайдо мекунад, вале маънои онҳо қомилан фарқ мекунанд, омонимия ба вуҷуд меояд.

Чунин омонимҳо метавонанд дар ҳолати муоширати ҳаттӣ ё расмӣ нофаҳмии маъноиро ба вуҷуд оранд. Чунин ҳолат дар забонҳои дорои шумораи зиёди истилоҳоти касбӣ, маъмурӣ ва техникаи ихтисоршуда мушоҳида карда мешавад. Аз ин рӯ, ихтисоркунӣ дар шароити рушди илму техника ҳамчун яке аз сарчашмаҳои муҳими пайдоиши омонимҳо шуморида мешавад.

К.Я. Авербух чунин мешуморад, ки “ба пайдоиши истилоҳоти омонимӣ асосан се омил мусоидат менамоянд:

- амал намудани воҳидҳои як тарзи талаффуз ва хонишдошта, бо маънои гуногун дар доираи низомҳои алоҳидаи истилоҳотӣ;

- ворид гардидани истилоҳ ба дигар низоми истилоҳотӣ дар асоси истифодаи маҷозии он;

- мавҷудияти номгузориҳои якхела, ки дар забонҳои махсуси мухталиф мафҳумҳои гуногунро ифода менамоянд” [1, с. 39].

Дар истилоҳоти гистология омонимҳое мавҷуданд, ки дар асоси ин се омил пайдо шудаанд. Мисоли истифодаи воҳидҳое, ки як тарзи талаффуз ва навишт доранд, лекин маънои мухталифро ифода менамоянд, истилоҳи **“cancer - саратон”** ба ҳисоб меравад. Ҳамчун истилоҳоти гистология **“cancer - саратон”** ин тарҷумаи тахтуллафзии (калка) аз решаи латинии **cancer – варами хатарнок** ба ҳисоб меравад. Дар истилоҳоти забони англисӣ ба ҷои истилоҳи **cancer**, ки умумиистеъмоли ба ҳисоб меравад, истилоҳоти **diffuse epithelioma - диффузияи эпителиома, carcinoma – карсинома** мавриди истифода қарор дода шудааст.

А.А. Реформатский чунин мешуморад, ки “падидаи омонимия дар истилоҳот дар яке аз навъҳои худ пешниҳод карда шудааст. Вакте, ки полисемия аз сарҳадоти худ мегузарад, ба омоним мубаддал мегардад. Дар чунин ҳолат, дар назар дошта шудааст, ки як истилоҳ дар забонҳои мухталифи истилоҳотӣ мушоҳида карда мешавад ва ҳамчун омоними истилоҳотии байниилмӣ баромад менамояд” [114, с. 188].

Дар забони тоҷикӣ, масъалаҳои мухталифи омонимҳо аз тарафи М. Муҳаммадиев, Р. Ғаффоров, О. Давлатов, Ҳ. Мачидов, Қ. Мухторӣ, М. Каримова, М. Усмонова мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтаанд. Таҳлили асару мақолаҳои забоншиносони зикргардидаи тоҷик нишон медиҳад, ки онҳо нисбат ба масъалаҳои мухталифи омонимҳо мавқеи ягона надоранд.

Забоншиноси тоҷик М. Муҳаммадиев дар асоси омузиш ва баррасии омонимҳо чунин қайд намудааст, ки “омонимҳо яке аз гуруҳҳои муҳимми лексикаи забон буда, ҳамчун яке аз шаклҳои зоҳиршавии сермаъноии луғавӣ ё худ полисемия баромад менамоянд” [96, с. 22].

Андешаи М. Муҳаммадиев дар бораи аҳаммияти омонимҳо дар забон дуруст ва қобили қабул аст, зеро онҳо метавонанд дар фаҳми маъно нақши муҳим бозанд ва мавриди таҳқиқи васеъ қарор гиранд. Аммо, баробар кардани онҳо бо полисемия ё шумурдани онҳо ҳамчун шакли ифодаи полисемия, метавонад ба иштибоҳ оварда расонад. Дар таҳқиқоти лексикологӣ бояд ин ду мафҳум равшан ва ҷудогона тавзеҳ дода шаванд.

Бояд тазакурр дод, ки калимаҳои омонимӣ аз рӯи нишондоди маъноӣ аз ҳам дуранд, аз ин хотир, сермаъногӣ ё худ полисемия аз омонимшавӣ тафовутӣ ҷиддӣ дорад. Зеро дар полисемия маъноҳои иловагӣ дар атрофи маънои асосӣ ё аслий пайдо мешаванд. Масъалаи мазкурро таҳлил намуда, забоншиноси тоҷик Ҳ. Маҷидов қайд менамояд, ки “омоними луғавӣ, баръакси ҳодисаи сермаъноӣ бо монандии овозии калимаҳо алоқаманд аст, ки дар шаклҳои овозии якхела ё наздик маъноҳои гуногуни луғавиро ифода менамояд” [80, с. 6].

Омонимҳо дар натиҷаи ба ҳам монанд шудани калимаҳои муайян пайдо мешавад, чунин калимаҳо таваҷҷуҳи хоссаро талаб менамоянд. Забоншиноси тоҷик Б. Раҳмонов ҷанбаҳои мухталифи пайдоиш ва ташаккули омонимҳоро мавриди таҳқиқ қарор дода, аз ҷумла чунин қайд менамояд, ки “дар забони тоҷикӣ ба як қатор калимаҳо таваҷҷуҳ намудан зарур аст, ки дорои сохти монандии овозӣ доранд ё ба ҳам наздик мебошанд, чунин калимаҳоро ҳамгун ё омоним меноманд” [112, с. 63].

Ба омонимҳои байниилмӣ метавон чунин истилоҳот, ки дар соҳаҳои мухталифи илм амал менамоянд, ҷудо намуд: **erosion** - **эрозия**, **anthrax** - **пучак**, **думбал**. Erosion - эрозия дар гистология ин норасоии сатҳии пӯст ё пардаи луобӣ, ки дар эпителия ҷойгир шудааст; дар соҳаи геология – ин вайронгардидани сатҳи замин бо об ва яхҳои равон тасниф карда мешавад. Anthrax - пучак, думбал дар истилоҳоти гистология ин илтиҳоби фасодноки босуръат инкишофёфтаи пӯст ва бофтаҳои пӯст; дар кори заргарӣ бошад, ин номи санги қимматбаҳо, ки ранги сурх дорад, тасниф карда мешавад.

Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки дар истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ падидаи омонимия ҷой дорад, ки дар фаҳми пурраи баъзе падидаҳо ва ҳодисаҳои гистологӣ душвориро ба миён меорад. Лекин олимон чунин мешуморанд, ки “омонимҳо дар ҳолати муоширати мутахассисон душворие ба миён намеорад, зеро маънои истилоҳ ҳамеша аз матн фаҳмо буда, ҳар як истилоҳ дар зерсистемаи дахлдор заминаи мушаххаси хоси худро доро мебошад” [60, с. 84].

Маълум аст, ки маҳсули семантикӣ дар натиҷаи истифодаи калимаҳои умумистеъмоли тариқи дигаргуннамоии семантикӣ ба вазифаи истилоҳ бунёд карда мешаванд. Барои забони илм ин воситаи калимасозӣ аҳамияти бузург дорад, ки дар адабиёти забоншиносӣ борҳо таъкид карда шудааст. Масалан, М.Н. Володин қайд менамояд, ки “истифодаи калимаи умумистеъмоли ба сифати истилоҳ дар табиати калима ва имкониятҳои эҳтимоли, ки дар сохтори маъноии он мавҷуд аст, асос меёбад” [23, с. 74].

Интиҳоби аломати номинатсияи дуоимин дар натиҷаи муқоиса бо дигар предметҳо ва падидаҳо амалӣ карда мешавад. Дар байни тамоми воситаҳои тағйир додани маънои воҳиди луғавӣ дар асоси монандӣ, воситаи нисбатан маҳсулноқ дар соҳаи бунёди истилоҳот гузариши маҷозӣ ба ҳисоб меравад, ки механизми устувори ташаккули воҳидҳои навро пешниҳод менамояд. Ҳамин тариқ, воситаи нисбатан самарабахши семантикӣ, ки барои ташаккули истилоҳот дар системаи истилоҳоти гистология хизмат мекунад, гузариши маҷозии маъно мебошад. Маҷоз ин гузариши маъно мувофиқи монандии хусусиятҳои беруна ё дохилӣ, инчунин вазифаҳо ба ҳисоб меравад. Вазифаи асосии истилоҳоте, ки тавассути гузариши маҷозӣ сохта мешаванд, вазифаи номгузори ашё, равандҳо, падидаҳои нав, яъне функсия номинативӣ мебошад.

Масалан, **bowel wall** – девори пӯда; **interlobular septum of the liver** – девораи дохилилобуларии чигар; **digestive disturbance** - норасоии ҳозима; **heart murmur** – садои дил; **tail of the pancreas** – охири ғадуди зерӣ меъда;

strawberry tongue – забони арғувонӣ; barrel chest – қафаси синаи бочкамонанд; wallet stomach – меъдаи халтамонанд ва ғайраҳо.

Гузариши маҷозӣ дар забони илм – ин раванди семантикии интиҳоби номгузорӣ дар асоси монандии мавзӯӣ, аломатӣ ё функционалии ду объекти гуногунчун ба ҳисоб меравад. Сохтори нави забонӣ тариқи истифодаи маҷоз, ки ҳамчун муқоисаи пушида фаҳмида мешавад, хусусияти хоси худро касб менамояд ва ба заминаҳои фаъолияти зеҳнӣ ва забонӣ шомил мегардад. Маъноӣ нав ҳамеша бо маъноӣ аслий дар асоси як қатор шаклҳои дохилӣ муқобил гузошта мешавад, ки дар асоси муқоисанамой ҷой дорад. Маҳз дар ҳамин ҷанба сифати маҷоз зоҳир мегардад: он монандиро аз ҳисоби дусалосатӣ – дар як ҳолат мурочиат намудан ба ду субъект, ки хусусияти он предмете, ки оид ба он сухан меравад, тариқи хусусияти предмете, ки бо номи он ифода мегардад, бунёд менамояд.

Тағйироти муносибатро ба муносибати тарафайни истилоҳ ва маҷозро таъкид намудан зарур аст. “Агар пештар истилоҳ ва маҷоз номувофиқ дониста мешуданд, маҷоз ҳамчун услуби бадеӣ амал менамуд, пас, дар шароити имрӯза, маҷоз ҳамчун воситаи самараноки номинатсия, ҳамчун тарзи тафаккури шифохӣ ва тарзи эҷоди манзараи забонии ҷаҳон дониста мешавад” [11, с. 56].

Самти асосии бунёди маҷозии истилоҳ дар соҳаи гистология фаҳмиши антропологӣ, яъне монанд намудани мафҳумҳои махсуси умумиистеъмоӣ, ки бо инсон, бо тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷисмонӣ, равонӣ ва иҷтимоии ӯ алоқаманд аст, ба ҳисоб меравад.

Хусусиятҳои бунёди истилоҳотии муҷозиро дарк намуда, муҳаққиқон қайд менамоянд, ки падида ва ашё, ки бо онҳо барандагони забони касбӣ сарукор мегиранд, метавонанд дар ӯ шабоҳати равониро ба миён оранд, ки аз умумиятҳои пештар даркшудаи касби худ бармеояд. Истифодаи шаклҳои забонӣ барои номгузории предмет ва ҳолатҳои нав ба хусусиятҳои заминавии равонии инсон мутобиқат менамояд, ки дар қобилияти инсон дар қабул

намудани маълумоти нав дар асоси як қатор маълумоти мавҷуда зоҳир мегардад.

Номгузориҳои пешина бо тасаввуроти аллакай маълум шабоҳат пайдо намуда, ҳалқаи пайвастананда мегардад, ки шуури инсонро аз ҷанбаи муайян ба ҷанбаи номуайян мегузаронад. Хусусияти фундаменталии истилоҳоти анатомӣ дар фарқият аз истилоҳоти дигар соҳаҳои тиб дар таҷассуми статикӣ ва объекти таҳқиқшаванда зоҳир мегардад.

Ин аз он бармеояд, ки аз ҷиҳати анатомия бадани инсонро меомӯхт, яъне хусусияти динамикӣ дошт, ки ба организм зинда ҳос буд, дар “периферия” тафаккур боқӣ мемонд. Дар натиҷаи ин хусусияти номгузориҳои маҷозӣ дар анатомия ҷудо намудани аломатҳои статикӣ ба ҳисоб меравад, ки бо сохтори анатомии инсон: ҳолат, ҳаҷм, шакл, ранг, муносибиҳои бунёдиҳои анатомӣ ва қисми таркибии онҳо алоқаманд аст.

Таърихи ташаккули истилоҳоти гистология ва консерватизми ба он ҳос ба нигоҳ доштани истилоҳоти маҷозӣ мусоидат менамояд, ки аксарияти хусусиятҳои марҳилаҳои гузаштаре дар бар мегирад. Лекин ҳолатҳои маъмуланд, ки дар алоқамандӣ бо рушди донишҳои илмӣ, истилоҳи пештар мавҷуда бо мазмуну мундариҷаи нав пурра мегарданд. Аз ин рӯ, этимологияи калима, яъне маънои аслӣ, ки дар аввал муайян гардида буд, дар аксарияти ҳолатҳо аз фаҳмиши имрӯзаи он фарқ дорад.

Масалан, ҳанӯз дар давраи тибби қадим истилоҳи **артерия - aertereo** (аз решаи **aer ҳаво ва tereo – нигоҳ доштан**) бунёд гардида буд, ки тасаввуроти қадимаро оид ба он, ки артерия ҳаво дорад, таҷассум менамуд. Дар аввал бо ин истилоҳ юнониён хирной ва трахея, сипас рағҳои хунгардро ифода менамуданд. Гарчанде аллакай зиёда аз ду ҳазор сол маълум аст, ки артерия ҳаво надорад, ин истилоҳ ҳамчун истилоҳи байналхалқӣ барои ифода намудани рағҳои хунгард, ки хунро аз дил мебаранд, истифода карда мешавад. Калимаҳои аслӣ ба беҳтар фаҳмидан ва ҷудо намудани аломати ҳавасмандӣ, алоқаманд намудани маънои истилоҳ бо калимаҳои маъмул аз дигар соҳаҳои

дониш ва беҳтар дар хотир нигоҳ доштани хусусиятҳои орфографии он кӯмак менамоянд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки воситаи семантикии бунёди истилоҳ, ки дар гузариши маҷозӣ асос ёфтааст, сарчашмаи доимӣ ва зарурии пурра намудани луғати истилоҳотӣ дар гистология ба ҳисоб меравад. Маҷоз ба қатори универсалиятҳои забонҳои табиӣ тааллуқ дорад ва наметавон онро аз истилоҳот хориҷ намуд, ки ба самти батанзимдарорӣ ва якмаъногии унсурҳои алоҳидаи низоми истилоҳотӣ нигоҳ накарда, маҳсули рушди забони табиӣ боқӣ мондааст. Аз ин хотир, маҷоз ба сифати ҳалқаи пайвастандан байни нутқи илмӣ ва муқаррарӣ баромад менамояд, зеро дар истилоҳи маҷозӣ дар истилоҳоти гистология ин ду қисмати нутқ мавриди истифода қарор дода шудааст.

Таҳлили калимаҳои маҷозии истилоҳоти гистология нишон медиҳад, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ истилоҳоти маҷозӣ истифода карда мешаванд. Тарҷумаи истилоҳи маҷозӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо истилоҳи маҷозӣ ба роҳ монда шудааст, масалан, **barrel chest – қафаси синаи бочкамонанд; wallet stomach – меъдаи халтамонанд.**

Илова бар ин, метавон мисолҳои зеринро баррасӣ намуд: **“ҳучайраҳои эпителиалӣ - epithelial cells”** одатан ҳамчун **“блокҳои сохтмонӣ - building blocks”** тасниф карда мешавад, зеро онҳо монеаҳои ҳимоявиро ташаккул дода, соҳори пӯст, луобпардаҳо ва ғадудҳоро бунёд менамоянд; **“ғадудҳои гормоналӣ – endocrine glands”** – ро метавон ҳамчун **“фабрикаи организм - body factory”** тасниф намуд, зеро онҳо гормонҳоро ҷудо менамоянд, ки вазифаҳои мухталифро дар организм танзим менамоянд; **“ҳучайраҳои асаб”** бо **“пулҳои бонгӣ – signal bridges”** муқоиса карда мешавад, зеро онҳо импульсҳои электрикӣ ва иттилоотро ба қисмҳои алоҳидаи организм интиқол медиҳанд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври васеъ маҷоз истифода карда мешавад ва дар ин самт дар ин забонҳо тафовут мушоҳида карда намешавад.

Истифодаи маҷоз дар истилоҳоти гистология бо сабабҳои мухталиф ба миён меояд, ки барои шарҳи консепсияҳо ё равандҳои мураккаб, ки бо бофтаҳо ва ҳуҷайраҳо алоқаманд мебошанд, пешбинӣ карда шудааст. Дар ин самт метавон ҳолатҳои зеринро ҷудо намуд.

Якум, маҷоз ба донишҷӯён ва дигар одамон, ки гистологияро меомӯзанд, дар таснифи консепсияҳои абстрактӣ ё мураккаб бо намунаҳои бештар шинос ё визуалӣ кӯмак менамояд, масалан, **“ҳуҷайраҳои эпителиалӣ - epithelial cells”** ҳамчун **“синарҳои муҳофизатӣ - protective shields”**; **“ҳуҷайраҳо - cells”** ҳамчун **“блокҳои сохтмонӣ - building blocks”**.

Дуюм, равандҳо ва сохторҳои гистологӣ метавонанд хело душвор ва мураккаб бошанд, аз ин хотир, метафораҳо метавонанд дар содагрдониҳои онҳо то ба сатҳи фаҳмо будан мусоидат намоянд, масалан, **“митохондрия - mitochondria”** ҳамчун **“заводҳои энергетикӣ - energy factories”**; **“ғадудҳои гормоналӣ - endocrine glands”** ҳамчун **“нуқтаи ирсоли - signaling stations”**; **“ҳуҷайраҳои эпителиалӣ - epithelial cells”** ҳамчун **“посбонҳо - guardians”**.

Сеюм, истифодаи маҷоз имконияти медиҳад, ки фаҳмиш ва дар хотир нигоҳ доштани истилоҳ ва консепсияҳои гистология сода гардонидани шавад, масалан, **“ҳуҷайра - cells”** ҳамчун **“артиш - army”**; **“мембранаҳои ҳуҷайра - cell membranes”** ҳамчун **“девори қалъа - castle walls”**; **“ситоплазма - cytoplasm”** ҳамчун **“уқёнус - ocean”**.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ дар истилоҳоти гистология маҷоз васеъ истифода карда мешавад, ки барои фаҳмиши раванду падидаҳо ва консепсияҳои мураккаб ва мушкили гистология мусоидат менамояд.

“Агар маҷозигардонӣ ба муқоиса ё ташбеҳи ҳама гуна ашё, падидаҳо, хосиятҳо (принсипи монандӣ), ки ба ҳам иртибот надоранд ва аз ҳамдигар мустақил бошанд, пас метонимия ба гузариши ҳамхудудӣ асос меёбад. Дар ин ҳолат, диққат ба як қисми чизе равона карда мешавад, ки метавонад чизи томиро таъин ё иваз намояд. Гузариши метонимӣ дар робитаи воқеъ, муносибати воқеии байни ашё ё падидаҳо амалӣ мешавад. Дар метонимия истилоҳот дар

натичаи тағйирёбии маъно дар асоси якҷояшавии фазоӣ, муваққатӣ ё сабабии мафҳумҳо сохта мешаванд” [68, с. 255]. Қайд карда мешавад, ки маҷозигардонӣ дар луғати соҳаи мушаххас самараноктар аст ва гузариши метонимикӣ, ки бо маҳдуд шудани маъно алоқаманд аст, дар луғатҳои абстрактӣ бештар ба назар мерасад. Гузариши метонимӣ дар истилоҳоти гистологияи англисӣ нисбат ба маҷозигардонӣ камтар самаранок аст. Масалан, **butter teeth** – ду дандони болоии миёна; **hay fever** – вараҷа; **hospital fever** – домана; **flood typhus** – таби дарёи чопонӣ; **war dropsy** – омоси гурӯсна.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки “метонимия ин гузариши номгузориӣ предмет ё синфи предметҳо ба синфи дигар ё предмети алоҳида, ки ба ҳамхудудӣ ва ҷалбгардӣ ба он ҳолат дар заминаи хусусиятҳои муваққатӣ ва фазоӣ ё алоқаҳои сабабӣ амалӣ мегардад” [146, с. 223].

Истилоҳоти метаномии гистологияро метавон дар асоси як қатор нишондиҳандаҳо ҷудо намуд. Истилоҳоти дутаркиба, ки дигаргунсозандаи онҳо табиати метонимӣ доранд ва бо сабаби беморӣ, ки метавонад ба ҷанбаҳои зерин алоқаманд бошад, нишон медиҳанд:

- бо объект, масалан **rabbit fever** / **туляремия**, **вараҷа**, беморие, ки номгузориӣ худро аз он гирифтааст, ки он, пеш аз ҳама, ба харгӯш ва дигар ҳояндаҳо хос аст. Ин номгузорӣ, баъд аз он ки ин беморӣ дар инсон ошкор карда шуд, ба забони тиббӣ гузаштааст: **hay fever** / **вараҷа**;

- бо макон, масалан, **hospital fever** – домана; **Aleppo button** – **лейшманиази пӯст**, ҳолати метаномӣ аст, зеро дигаргунсозанда дар таркиби номгузорӣ алоқаро бо макони муайян таъмин менамояд, калимаи қуллавӣ ба таври маҷозӣ аломатҳои нисбатан хоси зухуроти бемориро пешниҳод менамояд; **Old World leishmaniasis** – **лейшманиоз**; **swamp itch** – **анкилостомиази пӯст**, номгузориӣ кӯҳна аст ва эҳтимолан бо он алоқаманд аст, ки аломатҳо баъд аз будан дар ботлоқҷой, ҳамчун натиҷаи таассури аллергия ба бухоршавӣ ва растаниҳои дар онҳо рӯянда зоҳир мегарданд;

- бо шароити муайян, ки боиси бемории мазкур мегардад, масалан, **famine fever** / гурусна, домана; **flood typhus** / таби дарёи чопонӣ; **war dropsy** / дистрофияи алиментӣ, омоси гурусна;

- бо фаъолияти муайяни инсон, ки номгузории падидаҳо муайян менамояд ва бо калимаи семантикаи мавзӯи пешниҳод гардидааст, масалан, **brandy nose** / ринофима, бинии шароб; **butter teeth** – ду дандони болоии миёна.

Дар аксарияти ҳолатҳо номинатсияи метономикии бемориҳо ё аломати онҳо аз қолабҳои муайяни майлонҳои физиологӣ, ки дар асоси фаъолияти касбӣ ё мавқеи иҷтимоии ин ё он гурӯҳи одамон тавлид мегарданд, бармеоянд, масалан, **gamekeeper's thumb** – “ангушти мерган”; **housemaid's knee** - илтиҳоби ҳалтаи болои зону; **student's aneurysm** - аневризми фонтмавӣ ва ғайраҳо.

Илова бар ин, ҳазинаи воҳидҳои номинативӣ гурӯҳи истилоҳи дутаркибаро дар бар мегиранд, ки ҳавасмандкунандаи он падидаи физиологӣ ё анатомӣ, аз он ҷумла инсон, ки дорои хусусиятҳои шахсӣ аст, ё ба ягон навъи фаъолият ҷалб карда шудааст, масалан, **funny, crazy bone** - пайванди дохилии устухони китф; **gripping pain** – дарди фишуранда; **heart murmur** - садои дил; **wandering pneumonia** / илтиҳоби муҳочираткунанда ва ғайраҳо.

Ба категорияи алоҳида, инчунин истилоҳоти эпонимӣ дохил карда мешаванд, ки падидаҳои мухталифро бо нишон додани олимони ва табибони онро кашф ва таснифнамуда номгузорӣ менамоянд: **Glisson's capsule** – “пардаи чигар”-и Глиссон; **Hodgkin's disease** / бемории Ходкин; **Kayser-Fleischer ring** - ҳалқаи Кайзер-Фляйшер; **Kawasaki disease** / бемории илтиҳобии рағҳои лимфавӣ ва ғайраҳо.

Қайд намудан зарур аст, ки як қатор воҳидҳои номинативии ин категорияи истилоҳот на танҳо бо метономия, балки бо маҷоз ҳавасманд карда мешаванд, ки асоси концептуалии унсурҳои қуллавии ин номгузориҳоро ташкил менамоянд: **Gumprecht's shadows** - лейкоцитҳои вайроншаванда, “сояи” Гумпрехт.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар истилоҳоти гистологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гузариши метонимии маъно истифода карда мешавад. Қайд намудан зарур аст, ки дар тарҷумаи тоҷикии чунин истилоҳ, асосан эквиваленти тоҷикӣ истифода мешавад. Яъне, ин маънои онро дорад, ки дар ҳолати тарҷума намудан гузариши метаномии истилоҳ нигоҳ дошта мешавад.

Бунёди истилоҳоти семантикӣ сарчашмаи пурра намудани низомии истилоҳоти гистология мебошад, ки махсусан дар мавриди гузариши маҷозии маъно равшан ба назар мерасад, аммо дар маҷмӯъ, воситаҳои семантикии бунёди истилоҳот дар истилоҳоти гистологии англисӣ афзалиятнок ҳисобида намешаванд.

Воситаи дигари пурра намудани ҳазинаи луғавии истилоҳоти гистологияи забони англисӣ ва забони тоҷикӣ калимаҳои иқтибосӣ ба ҳисоб меравад. Дар гузашта истилоҳоти тиббӣ одатан аз латинӣ иқтибос карда мешуданд, лекин дар шароити имрӯза ин раванди сохтани калимаҳо каммаҳсул ҳисобида мешавад. Дар марҳилаи муосир иқтибоси истилоҳоти гистология аз дигар забонҳо хос аст. Миқдори зиёди калимаҳои илмӣ забони англисӣ аз забони фаронсавӣ иқтибос карда шудаанд.

Аз рӯйи баъзе сарчашмаҳо тақрибан 30% калимаҳои англисӣ баромади аслии фаронсавиро доро мебошанд. Дар байни истилоҳоти тиббӣ метавон як қатор калимаҳои фаронсавиро ҷудо намуд: **bowel** (пудакҳо), **cartilage** (тоғояк), **cramp** (пағкашӣ), **curette** (кюретка), **degeneration** (ба кулли дигаргуншавӣ), **deglutition** (фурӯ бурдан), **delivery** (таваллуд), **denture** (дандони сунъӣ), **diarrhoea** (дарунравӣ), **diphtheria** (дифтерия), **disease** (беморӣ) ва ғайраҳо.

Истилоҳоти гистология дар забони англисӣ баромади латинӣ доранд, масалан, **femur** – устухони рон, **humerus** – устухони китф, **occiput** – пушти сар, **mandible** - ҷоғи поён, **puncture** - сӯрохӣ, **pulp** – бофтаи тунуки дандон ва ғайраҳо. Истилоҳоти гистология дар забони англисӣ, баромади олмонӣ доранд, масалан, **hand**, **finger**, **nose**, **arm**, **chin**, **wrist**, **foot**, **head**, **hip**, **hair**.

Истилоҳоти гистологияро калимаҳои юнонӣ ташкил менамоянд, масалан, **bregma** – фарқи сар, **chorion** - хорион, **diabetes** - диабет, **emphysema** - эмфизема, **myopia** - наздикбинӣ, **ophthalmia** - офталмия, **pneumonia** - пневмония, **stigma** - стигмат, **trauma** – осеб ва ғайраҳо.

Дар забони тоҷикӣ низ калимаҳои иқтибосии зиёд дар соҳаи гистология мушоҳида карда мешаванд. Иқтибосҳои бавоситаи забони тоҷикӣ аз забонҳои мухталиф гирифта шудаанд. Дар забони муосири тоҷик калимаҳо бевосита аз забонҳои латинӣ, юнонӣ, англисӣ, испанӣ ва фаронсавӣ ворид шудаанд.

Қайд намудан зарур аст, ки дар давраҳои алоҳидаи таърихӣ мувофиқи шароити пайдошуда калимаҳои забонҳои гуногун ба забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд. Як қатор калимаҳо аз забони суғдӣ, портӣ, бохтарӣ дар ҳамон даврони қадим ба форсии миёна гузашта, тавассути он баъдан ба форсии дарӣ ва тоҷикии муосир омада расидаанд, масалан, мӯҳр, ларз, пажмурда, пизишк ва ғайраҳо.

Дар забони тоҷикӣ истифодаи як қатор калимаҳои юнонӣ мушоҳида карда мешавад, ки аз бобати қиёфаи овозии худ аз калимаҳои аслии тоҷикӣ кам фарқ мекунанд. Қисми зиёди ин калимаҳо барои ифода намудани мафҳумҳои муҳимми ҳаётӣ, аз ҷумла, дар гистология мавриди истифода қарор дода шудаанд, масалан: **кимия**, **молихулия**, **колба** ва ғайраҳо.

То солҳои 20-уми асри XX ворид гардидани калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ ба таври сунъӣ сурат мегирифт, зеро аксарияти нависандагон барои баланд бардоштани мавқеи асари худ, аз калимаҳои арабӣ васеъ истифода менамуданд. Лекин пас аз инқилоби Октябр самти батанзимдарории забони адабӣ ба миён омад, ки дар натиҷа танҳо ҳамон калимаҳои иқтибосии арабӣ боқӣ мондаанд, ки ба меъёрҳои забони тоҷикӣ мувофиқ гардида буданд.

Пас аз ворид гардидани Тоҷикистон ба ҳайати давлати шӯравӣ, ворид гардидани калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ маҳдуд гардида, иқтибоси калимаҳои русӣ оғоз гардид, ки дар ин самт дар гистология низ истилоҳи гуногуни русӣ ворид гардиданд, масалан, **доктор**, **труба**, **конус**, **пирамида**, **клапан** ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ таркиби луғавӣ аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ бой ва ғанӣ гардонида мешавад. Дар самти калимаҳои гистология, калимаҳои лотиниву юнонӣ ҳам ба забони англисӣ ва ҳам ба забони тоҷикӣ иқтибос гардиданд, ки метавон монандии иқтибоси калимаҳоро бо ин ду забон номид. Як қатор калимаҳои юнониву лотинӣ ба забони англисӣ ворид гардида, хусусияти байналхалқӣ касб намудаанд ва сипас, ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлил ва баррасии омонимҳо дар истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

- омонимҳо калима ва ибораҳое мебошанд, ки дорои талаффузи ягона ё монанд мебошанд, лекин маъно ва баромади гуногун доранд. Чунин ҳолат дар натиҷаи таҳаввулоти забон ба миён меояд, ки калима ва ибораҳои гуногун бо гузашти вақти муайян якхел талаффуз карда мешаванд ё талаффузи монандро касб менамоянд, ки бо тағйироти овозҳо ё монандии фонетикӣ алоқаманд аст;

- дар истилоҳоти гистология дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ падидаи омонимия ҷой дорад, ки дар фаҳми пурраи баъзе падидаҳо ва ҳодисаҳои гистологӣ душвориро ба миён меорад;

- вазифаи асосии истилоҳоте, ки тавассути гузариши маҷозӣ сохта мешаванд, вазифаи номгузориӣ ашё, равандҳо, падидаҳои нав, яъне функсия номинативӣ мебошад;

- самти асосии бунёди маҷозии истилоҳ дар соҳаи гистология фаҳмиши антропологӣ, яъне монанд намудани мафҳумҳои махсуси умумиистеъмолӣ, ки бо инсон, бо тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷисмонӣ, равонӣ ва иҷтимоии ӯ алоқаманд аст, ба ҳисоб меравад;

- воситаи семантикии бунёди истилоҳ, ки дар гузариши маҷозии асос ёфтааст, сарчашмаи доимӣ ва зарурии пурра намудани луғати истилоҳотӣ дар гистология ба ҳисоб меравад;

- ҳангоми истифодаи истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври васеъ маҷоз истифода карда мешавад ва дар ин самт, дар ин забонҳо тафовут мушоҳида карда намешавад;

- метонимия ин гузариши номгузории предмет ё синфи предметҳо ба синфи дигар ё предмети алоҳида, ки ба ҳамхудудӣ ва ҷалбгардӣ ба он ҳолат дар заминаи хусусиятҳои муваққатӣ ва фазой ё алоқаҳои сабабӣ амалӣ мегардад.

2.3. Зоҳиршавии зидмаъноӣ ва роҳҳои баёни он дар истилоҳоти гистологӣ

Антоним яке аз унсурҳои муҳимми низоми луғавӣ ва семантикӣ дар ҳар як забон ба ҳисоб меравад. Онҳо калимаҳое мебошанд, ки бо маънои муқобил ё зид тафсир мешаванд ва тавассути робитаҳои семантикӣ дар шакли ду ё чанд ҷуфт калима зоҳир мегарданд. Мавҷудияти антонимҳо дар забон на танҳо барои ташаккули маъно ва ифодаи дақиқи фикр, балки барои таъкиди муқоиса, тазод, тавсиф ва равшаннамоии муносибатҳои матнӣ нақши муҳим мебозад.

Омузиши антонимҳо дар забоншиносӣ аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад, зеро онҳо ба фаҳми сохтор ва таркиби маъноии забон, тавсифи равандҳои фикрӣ дар гуфтор ва навишт, инчунин ба таҳлили сабку услуб мусоидат мекунанд. Зидмаъноӣ ё антонимия дар тамоми забонҳои табиӣ ба таври фаровон дида мешавад ва табиати он вобаста ба хусусиятҳои грамматикӣ, лексикӣ ва маъноии калимаҳо гуногун аст.

Дар шароити имрӯза ба масъалаи зидмаъногии луғавӣ дар адабиёти забоншиносӣ ва методӣ таваҷҷуҳи хосса равона карда мешавад, лекин ба ин нигоҳ накарда оид ба як қатор масъалаҳои он, ба монанди фаҳми гуногуни сарҳадоти антонимҳо, антонимҳои матнӣ ва забонӣ, муқобилгузорӣ аз рӯи аломати ҷинс, умумият ва махсусияти антонимҳо ва ғайраҳо нуқтаи назари мухталиф ҷой дошта, ягонагӣ дар таҷассуми парадигмаи антонимӣ вучуд надорад. Аз ин рӯ, метавон қайд намуд, ки зидмаъногӣ яке аз падидаҳои пурихтилоф дар забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад.

Антонимия ин падидаи умумӣ аст, ки дар забонҳои мухталиф мушоҳида гардида, дар фаъолияти нутқӣ нақши муҳим дорад, яъне воситаи асосии ифодаи муҳолифат, муқобилият дар дохили як падида, сифат, хусусият, раванд, замон, муносибат, макон ва ғайраҳо ба ҳисоб меравад.

“Муқобил ва муҳолиф будани маъно аломати аввалиндараҷаи антонимҳо ба шумор меравад. Антоним худ калимаи ҷунонӣ буда, маънои “номи муқобил” - ро ифода менамояд” [116, с. 26].

Антонимҳо ҷунин калимаҳое мебошанд, ки ба як ҳиссаи нутқ дохиланд, маънои муҳолиф, лекин ба якдигар мутобиқдоранд [99, с. 12]. Ба таври умумӣ ва анъанавӣ, антонимҳо калимаҳои зидмаъно ба шумор мераванд. Муҳаққиқ Н.М. Шанский ба таснифоти антонимҳо шарҳи иловагиро дохил намуд [137, с. 64].

Муҳолифгузори ба он хотире мутаносиб номида мешавад, ки дар ҷунин муносибатҳо танҳо калимаҳое метавонанд баромад намоянд, ки дар як парадигмаи луғавӣ ва грамматикӣ дохил буда, падидаҳои мантиқан мувофиқро ифода менамоянд. Дар асоси муқобилгузори ҷунин калимаҳо як аломати умумӣ барои онҳо, ки аломатҳои сифатан гуногунро тасниф менамоянд, гузошта шудааст.

Муҳаққиқону забоншиносон нисбат ба антонимҳо нуқтаю назари гуногундоранд. Забоншиносони тоҷик ба монанди Р. Ғаффоров, Х. Мачидов, Ҳ. Талбакова, Қ. Тоҳирова ва дигарон бо омузиши антонимҳо машғул гардида, таснифоти гуногуни антонимҳоро пешкаш намудаанд. Масалан, забоншиноси варзидаи тоҷик Қ. Тоҳирова вожаҳои зидмаъноро ҳамчун “калимаҳои ифодакунандаи маънои ҳилофи ҳамдигар” эзоҳ додааст [130, с. 20].

Забоншиноси дигари тоҷик М. Муҳаммадиев антонимҳоро ҳамчун “категорияи муҳимми лексикӣ баррасӣ намуда, аз ҷиҳати мавзӯ ва маъно онҳоро ба ҳафт гурӯҳ ҷудо намудааст: аломат, ҳолат ва қобилияти шахс; ҳодисаҳои табиат; номи вақт ва фаслҳои сол; масоҳат, ҳаҷм ва андоза; муносибат, ҳиссиёт ва ҳолати шахс; сифат ва хусусияти предмет аз ҷиҳати мазза ва таъм; ҳаҷм, миқдор ва сифати предмет ҷудо кардааст” [89, с. 31].

Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ метавон қайд намуд, ки муҳолифгузори дар ҳолатҳои зерин имконпазир аст:

- ҳар як калима ба калимаи дигар, ки ифодаи раднамоии падидаи мувофиқи мавзӯи ба ҳисоб меравад;
- калима тариқи раднамоии сифат ё амали мазкур;
- калима бо интиҳоби дуртарин сифат нисбат ба калимаи додашуда;
- калима бо маъноӣ фазоӣ;
- калимаҳои ифодакунандаи миқдор;
- калимаҳо аз рӯйи ифодаи чинс;
- калимаҳои мутаносиб, яъне чунин калимаҳо, ки аз ҷиҳати маъноӣ бо иттиҳодияҳои гуногун алоқаманд мебошанд;
- калимаҳое, ки хусусияти баҳогузори доранд [58, с. 75].

Муҳаққиқи рус А.А. Брусний шартан навҳои зерини муносибатҳои муҳолифгузориро ҷудо намудааст: “истиснонамоӣ, ки яке аз калимаҳо дар маъноӣ худ як гурӯҳи аломатҳоро инъикос намуда, калимаи дуюм ин аломатҳоро бо маъноӣ худ истисно мекунад; ҳилофият, ки дар он калимаи дуюм дар маъноӣ худ инкори ғайри хусусиятҳои дар маъноӣ яқин инъикосёфтаҳо дар бар мегирад; ивазкунанда, ки дар он инкори мутақобилаи сифатҳои дар ин маъноӣ инъикосёфта ба иваз кардани ҳислатҳои манфӣ бо дигар хусусиятҳои ба онҳо номувофиқ асос ёфтааст; тобеъкунанда, ки дар он маъноҳои калимаҳо ба хусусияти умумӣ тобеъ шудаанд; таносубӣ, яъне муҳолифати ду воҳиди луғавӣ, ки аз ҷиҳати маъно ба ҳам мувофиқ нестанд ё ба таври одӣ ба ҳам монанд нестанд” [18, с. 51].

Аз нуқтаи назари М.Х. Шҳапасева, “антонимҳо метавонанд мафҳум, амал, аломати воқеияти объективиро ифода намоянд: аломати ҳарорат; аломати вазн; аломатати давомнокӣ; аломати вақт; аломати ранг; аломати ҳаҷм; аломати вазъият; аломати миқдор; аломати вазъият; аломати фазо; аломати ҳиссиёт; аломати эҳсосот ва ғайраҳо” [140, с. 62].

Аз рӯйи хусусияти ифодаи зидмаъноӣ антонимҳоро метавон шартан ба се гурӯҳ ҷудо намуд:

- антонимҳои озод (мутлақ) – чунин калимаҳое, ки муносибатҳои антонимии онҳо бо дигар калимаҳо ҳатто берун аз матн амалӣ мегарданд, ки натиҷаи таъсиррасони тӯлоии семантикӣ ба ҳисоб меравад, масалан, баланд - паст; ғафс - борик.

- антонимҳои тобеъ (алоқаманд) – чунин калимаҳое, ки барои амалинамоии муносибатҳои антонимии онҳо манти муайян зарур аст, масалан, муваффақияти шоён - муваффақияти хоксорона;

- антонимҳои матнӣ калимаҳое мебошанд, ки танҳо дар муҳити муайяни нутқ муносибатҳои антонимӣ пайдо мекунанд.

Антонимҳо ҳамчун яке аз василаҳои муҳимми ифодаи маънои муқобил дар забон нақши бузург доранд. Гурӯҳбандии шартии онҳо ба се навъ: антонимҳои озод, тобеъ ва матнӣ имконият медиҳад, ки муносибатҳои зиддият дар забон на танҳо аз ҷиҳати луғавӣ, балки аз ҷиҳати нутқӣ, мантикӣ ва услубӣ мавриди таҳлил қарор гиранд.

Чунин гурӯҳбандӣ на танҳо барои омузиши назариявии забон муҳим аст, балки дар амал, аз ҷумла, дар таҳлили матн, тарҷума, услубшиносӣ ва суҳанварӣ низ аҳаммияти калидӣ дорад. Шинохти дурусти навъҳои антонимҳо ба баланд бардоштани дараҷаи фаҳмиши маънои амиқи нутқ, таъмини дақиқии ифода ва таҳкими таъсирнокии суҳан мусоидат менамояд.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар раванди омузиши мутазодҳо масъалаи ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ шомил будани онҳо ба ҳисоб меравад. Дар мувофиқа бо ҳиссаҳои нутқ таҳқиқоти ҷудогонаи антонимҳо гузаронида шудааст. Дар ин самт таҳқиқи антонимҳои исмӣ, сифатӣ ва феълӣ амалӣ гардидаанд.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки антонимҳои исмӣ дар забон он қадар зиёд нестанд. Муҳаққиқи рус А.А. Реформатский масъалаи мазкурро мавриди таҳлил ва баҳогузорӣ қарор дода, аз ҷумла, чунин қайд намудааст: “антонимшавии исмҳо дар забон нисбатан кам мушоҳида карда мешавад” [115, с. 67].

Забоншиноси тоҷик Ҳ. Талбакова “антонимҳои исмии забони тоҷикиро дар асоси сохтор ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо намудааст: антонимҳои исмии аслӣ (луғавӣ); антонимҳои исмии сохта; антонимҳои исмии матнӣ” [127, с. 9].

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки антонимҳои исмӣ яке аз шаклҳои муҳими антонимҳо дар забон ба ҳисоб мераванд, ки тавассути онҳо мафҳумҳои муқобили ашё, ҳолатҳо ё падидаҳо ифода мешаванд. Ин гуна антонимҳо бештар дар асоси муносибатҳои маъноии муқобили иҷтимоӣ, табиӣ, ахлоқӣ ва ғайраҳо ташаккул меёбанд.

Хусусияти хоси антонимҳои исмӣ дар он аст, ки онҳо нисбат ба антонимҳои сифатӣ камтар вомехӯранд, вале нақши муҳим дар ташкили маъноӣ зиддият дар сатҳи мафҳумӣ ва фалсафии нутқ доранд. Онҳо бештар дар забони адабӣ, панду ахлоқ ва нутқи илмӣ истифода мешаванд, ки дар он маврид муқоисаи мафҳумҳои асосӣ ва барҷаста мавқеи марказӣ дорад. Антонимҳои исмӣ на танҳо барои нишон додани зиддият, балки барои таҳкими маъно, таъсири нутқ ва ташкили муҳтавои амиқи фикрӣ нақши муассир мебозанд.

Дар забон антонимҳои сифатӣ мавқеи хоса доранд, зеро онҳо аз лиҳози миқдор назар ба дигар гурӯҳи антонимҳо бештар вомехӯранд. Маҳз ҳамин фаровонӣ ва истифодаи густурдаи онҳо дар гуфтори рӯзмарра ва нутқи адабӣ боис гардидааст, ки забоншиносон бештар ба омузиш ва таҳлили ин гурӯҳ таваҷҷуҳ намудаанд. Антонимҳои сифатӣ баёнгари зиддият дар хусусиятҳо, ҳолатҳо ва нишонаҳои ашё ё падидаҳо мебошанд. Ифодаи равшани муқобилият тавассути сифатҳо на танҳо фаҳмиши маъноро осон мегардонад, балки ба тавсиф ва муқоисаи дақиқ мусоидат мекунад.

Забоншиноси тоҷик Қ. Мухторӣ антонимҳои сифатиро мавриди омузиш ва таҳлил қарор дода, аз ҷумла қайд намудааст: “Антонимҳо хоси калимаҳои ифодакунандаи аломату хусусият бошанд ҳам, ин маъноӣ онро надорад, ки танҳо сифату зарфҳо ба ҳам антоним шуда метавонанд” [87, с. 102].

Дар байни забоншиносон ақидаи ягона оид ба сохтори антонимҳо вучуд надорад. Муҳаққиқон А.А. Реформатский ва Л.А. Введенская чунин

мешуморанд, ки антонимҳо дорои як реша буда, оддитарини онҳо бо ҳамроҳ кардани ҳиссаҳои инкорӣ сохта мешаванд. Антонимҳо на танҳо муқобилгузорӣ, ки тариқи ҳиссаҳои инкорӣ сохта мешаванд, балки муқобилгузорӣ аст, ки калимаҳо дар он аз решаҳои мухталиф иборат мебошанд.

Ҳамин тариқ, антонимия яке аз умумиятҳои забоншиносии сатҳи луғавӣ-семантикӣ ба ҳисоб меравад. Асоси семантикии антонимия муқолифат буда, ба маънои луғавии калимаҳои мутаносиб дохил мешавад. Аз рӯи анъана, калимаҳои як ҳиссаи нутқ, ки ба якдигар муқолифати мутаносиб доранд, антоним ба ҳисоб мераванд. Антонимия як навъи муносибатҳои парадигматикӣ дар луғат буда, бо синонимия ва полисемия алоқаманд аст, ки хусусияти низомии луғавиро нишон медиҳад.

Калимаҳои асосии ифодаи муқолифат дар сатҳи луғавӣ калимаҳои дорои маъноҳои муқобил мебошанд, аз ин рӯ, ҳангоми омузиши антонимия, диққати аввал ба маънои муқолифат равона карда мешавад, ки ғояи яке аз категорияҳои асосии семантикии забонро хеле маҳдуд мекунад.

Муҳаққиқ Л.А. Новиков тасдиқ мекунад, ки “муқолифгузорӣ дар матн на танҳо муқобил гузоштан, балки илованамоӣ, пайвастанамоӣ, муқоисанамоӣ, ҷудонамоӣ, ивазнамоӣ ва якдигарро пурранамоӣ ба ҳисоб меравад” [104, с. 126].

Ҳамин тариқ, ба таври умумӣ метавон қайд намуд, ки антоним ин муқобилгузори маънои калимаҳо мебошад. Дар асоси муқобилгузорӣ маънои баръакс пайдо мешавад. Қайд намудан зарур аст, ки антонимҳо дар забони тоҷикӣ ва забони англисӣ дорои хусусиятҳои худ мебошанд.

Дар забони англисӣ микдори зиёди антонимҳо мавҷуданд, ки метавонанд антонимҳои бевосита ё антонимҳои бавосита бошанд. Ба антонимҳои бевосита чунин антонимҳо, ба монанди **good-bad, hot-cold, big-small, fast-slow**; ба антонимҳои бавосита **happy-sad, hard-easy, begin-end** ва ба антинимҳои мувофиқ ба матн **open-closed, rise-fall, rich-poor** дохил мешаванд. Ҳамин тариқ, антонимҳо дар забони англисӣ нақши муҳим доранд, зеро ба ғайр

гардидани хазинаи луғавӣ кӯмак намуда, дақиқии ифодаи ақидаҳоро таъмин менамоянд.

Антонимҳо дар забони англисӣ дорои хусусиятҳои муайян мебошанд, ки ин хусусиятҳоро ҳангоми омузишашон ба инобат гирифтани зарур аст. Дар забони англисӣ антонимҳо метавонанд бо роҳи воситаҳои мухталиф бунёд карда шаванд. Як қатор антонимҳо дорои муҳолифати бевосита, ба монанди **hot** ва **cold** мебошанд. Гурӯҳи дигари антонимҳо дар забони англисӣ бо ҳамроҳ кардани пешванди инкорӣ, ба монанди **possible** ва **impossible** сохта мешаванд.

Як қатор антонимҳо метавонанд дар матнҳои мухталиф истифода гардида, вобаста ба ҳолат маънои муайяноро ифода намоянд, масалан, калимаи **light** метавонад ҳам ба **dark** ва ҳам ба **heavy** мувофиқи матн антоним бошад.

Дар баъзе ҳолатҳо дар забони англисӣ калимаҳое истифода карда мешаванд, ки дар нигоҳи аввал зидмаъно мебошанд, лекин дар матни муайяне метавонанд ҳамчун синоним истифода карда шаванд. Масалан, **raise** ва **lift** ба маънои бардоштан истифода мешаванд, лекин дар ҳолатҳои мухталиф яке аз онҳо метавонад ба дигаре ҳамчун антоним баромад намояд.

Дар забони англисӣ антонимҳо бо роҳи воситаҳои мухталиф сохта мешаванд. Яке аз воситаҳои нисбатан паҳнгардидаи бунёди антонимҳо ҳамроҳ намудани пешвандҳо ба калима ба ҳисоб меравад. Дар ин самт метавон чунин пешвандҳо, ба монанди **un- in- dis- non-** ва ғайраҳоро махсусан қайд намуд. Масалан, **happy - unhappy, comfortable – uncomfortable, ability – inability, complete – incomplete, advantage – disadvantage, respect – disrespect, profit - non-profit, toxic - non-toxic** ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои антонимҳо дар забони англисӣ муҳиммият ва мухталифияти онҳоро дар низоми забон, инчунин нақши онҳоро дар таъмини дақиқӣ ва фароҳии ифодаи ақидаҳо таъкид менамоянд.

Дар забони тоҷикӣ низ ба монанди забонҳои дигар, антонимҳо барои ифодаи зидмаъногӣ истифода гардида, метавонанд бо калимаҳои одӣ ва таркибӣ ифода карда шаванд. Масалан, **рӯз - шаб, калон - хурд, сиёҳ - сафед, гарм - хунук, дароз - кӯтоҳ** ва ғайраҳо.

Дар забони тоҷикӣ антонимҳо бо истифодаи роҳу воситаҳои мухталиф, аз он ҷумла, истифодаи калимаҳои зидмаъно, пешвандҳо ва тағйири решаи калимаҳо сохта мешаванд. Яке аз воситаҳои маъмули сохтани антонимҳо дар забони тоҷикӣ ҳамроҳ намудани пешвандҳо ба калима ба ҳисоб меравад. Дар ин самт метавон чунин пешвандҳо, ба монанди **не-, но-, бе-, ғайри-** ва ғайраҳоро қайд намуд. Масалан, **доно - нодон, боғайрат - беғайрат, қаноатбахш - ғайриқаноатбахш, тақдир - бетақдир** ва ғайрҳо.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ роҳу воситаҳои бунёди антонимҳо ба якдигар мувофиқ буда, дар ин самт тафовути ҷиддӣ мушоҳида карда намешавад.

Ҳамин тариқ, дар истилоҳот низ ба монанди забони умумидабӣ барои ифодаи мафҳумҳои муқолиф истилоҳ бо маънои мутақобила истифода карда мешавад. Муҳаққиқи рус В.П. Даниленко нисбати антонимҳо дар истилоҳот чунин қайд намудааст: “антоним падидаи лингвистӣ ба ҳисоб меравад, ки нисбат ба забони умумидабӣ бештар дар луғатҳои истеҳсолотӣ васеъ паҳн гардидааст” [48, с. 79].

Муқолифгузорӣ, муносибати семантикӣ дар ҷуфти истилоҳи антонимӣ ва принсипҳои бунёди онҳо ба забони умумидабӣ монанд мебошанд, тафовутҳо танҳо дар маҷмуи морфемаҳои забони умумидабӣ ва унсурҳои истилоҳотӣ дар истилоҳот мушоҳида карда мешаванд.

Антонимҳо дар истилоҳоти гистология ҷуфти истилоҳотӣ ба ҳисоб мераванд, ки мафҳум ва падидаҳои муқолифро дар самти омузиши ҳуҷайраҳо ва сохтори онҳо пешниҳод менамоянд. Қайд намудан зарур аст, ки ин антонимҳо дар таснифоти равандҳои биологӣ, тафовут байни навъҳои ҳуҷайраҳо ва вазифаҳои асосии онҳо дар организм нақши муҳим доранд, масалан, **эпителий – epithelium** ва **мезенхима – mesenchyme**; **бофтаи нахдор - fibrous tissue** ва **бофтаи мушакҳои ҳамвор - smooth muscle tissue**; **тағояк - cartilage** ва **бофтаи устухон - bone tissue**; **ҳуҷайраҳои сурхи хун – erythrocytes** ва **ҳуҷайраҳои сафеди хун – leucocytes**; **сатҳи апикалӣ - apical surface** ва **сатҳи базавӣ - basal surface**; **адипоситҳо – adipocytes** ва

хучайраҳои чарбӣ - fat cells; бофтаи асаб - nervous tissue ва **бофтаи мушак - muscle tissue** ва ғайраҳо.

Ин антонимҳо дар истилоҳоти гистология зидмаъногиро ифода менамоянд ва ба дақиқнамоии тафовути байни навъҳои мухталифи бофтаҳо ва вазифҳои онҳо дар организм кӯмак менамоянд.

Дар раванди омузиши антонимҳои истилоҳоти гистология яке аз масъалаҳои муҳим бунёд гардидани онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин муқоисаи онҳо ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳоти гистология бо истифода аз роҳу воситаҳои мухталиф, ки дар забони англисӣ ва дар забони тоҷикӣ маъмуланд, сохта мешаванд.

Яке аз воситаҳои маъмули бунёди истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифодаи префиксҳо ба ҳисоб меравад. Дар ин самт метавон пешвандҳои зеринро махсусан қайд намуд:

Пешванди **un-** барои ифода намудани раднамой ё вучуд надоштани чизе ё падидае истифода карда мешавад, масалан, **таффриқадошта – differentiated** ва **бетаффриқа – undifferentiated** (undifferentiated cells are characterized by their lack of specialized structure and function, while differentiated cells exhibit distinct features tailored to their specific roles in the body's tissues); **ботартиб – organized** ва **бетартиб – unorganized** (the organized arrangement of cells and extracellular matrix ensures proper tissue function and structural integrity, whereas unorganized tissues lack this coordinated structure, leading to compromised physiological roles); **махсус, тахассусӣ – specialized** ва **ғайритахассусӣ, умумӣ – unspecialized** (specialized cells exhibit unique morphological features and perform specific functions tailored to their tissue environment, while unspecialized cells lack distinct characteristics and may have the potential to differentiate into various cell types); **эътинокунӣ – responsive** ва **беэътиноӣ – unresponsive** (responsive tissues exhibit a rapid and coordinated reaction to external stimuli, allowing for efficient physiological responses, whereas unresponsive tissues fail to react appropriately, leading to impaired tissue function and homeostasis); **ҳавасмандгардида – stimulated** ва **беҳавасмандӣ – unstimulated** (stimulated cells undergo activation

in response to various signals, leading to changes in their morphology and function, whereas unstimulated cells remain in a dormant state, lacking any significant alterations in their physiological activities); **тағйирёфта** – **altered** ва **бетағйир** – **unaltered** (altered tissues display morphological or functional changes due to injury, disease, or other factors, while unaltered tissues maintain their original structure and function without any noticeable modifications); **зарардида** – **injured** ва **зарарнадида** – **uninjured**; **зарадида** – **affected** ва **заранадида** – **unaffected** ва ғайраҳо.

Илова бар ин, дар забони англисӣ барои бунёи антонимҳои истилоҳоти гистология префиксҳои дигар, ба монанди **non-**, **anti-**, **dis-**, **im-**, **in-** истифода карда мешаванд.

Масалан:

Пешванди non: **рагдор** – **vascular** ва **бераг** – **nonvascular** (vascular tissues are characterized by the presence of blood vessels, ensuring efficient nutrient and oxygen delivery to cells, whereas nonvascular tissues lack blood vessels and rely on diffusion for nutrient exchange, resulting in slower metabolic rates and limited tissue regeneration capabilities); **воридшавӣ** – **invasive** ва **вориднашавӣ** – **noninvasive** (invasive tumors penetrate surrounding tissues and spread to distant sites, posing a significant threat to organ function and overall health, whereas noninvasive tumors remain localized and do not infiltrate neighboring tissues, making them easier to treat and manage); **васеъшаванда** – **distensible** ва **васеънашаванда** – **nondistensible** (distensible blood vessels can expand and contract to accommodate changes in blood flow and pressure, ensuring optimal circulation throughout the body, whereas nondistensible vessels lack this elasticity and may become prone to damage or dysfunction under fluctuating hemodynamic conditions); **ҳаракаткунанда** – **motile** ва **ҳараканакунанда** – **nonmotile** (motile cilia lining the respiratory tract actively beat in a coordinated fashion to propel mucus and foreign particles out of the airways, facilitating efficient lung function and protection against respiratory infections, whereas nonmotile cilia lack this movement capability and may not effectively clear airway debris, increasing the risk

of respiratory complications); **гузаранда** – **permeable** ва **нагузаранда** – **nonpermeable** (permeable cell membranes allow for the passage of ions, nutrients, and waste products, facilitating essential cellular functions such as nutrient uptake and waste removal, whereas nonpermeable membranes restrict the movement of substances, potentially impeding cellular communication and metabolic processes within tissues); **амалкунанда** – **functional** ва **амалнакунанда** – **nonfunctional** (functional epithelial cells lining the gastrointestinal tract secrete digestive enzymes and absorb nutrients, contributing to the digestive process and maintaining overall metabolic balance, whereas nonfunctional epithelial cells lack these physiological roles and may serve primarily as protective barriers without participating in active metabolic functions).

Пешванди anti-: **оксидант** – **oxidant** ва **зиддиоксидант** – **antioxidant** (oxidative stress can lead to cell damage and inflammation, but the body's natural defense mechanisms include the production of antioxidants, which neutralize harmful oxidants and help maintain cellular health and integrity); **бактериалӣ** – **bacterial** ва **зиддибактериалӣ** – **antibacterial** (bacterial infections can pose significant health risks, but the development of antibacterial treatments, such as antibiotics, has revolutionized medical care by targeting and eliminating harmful bacteria, thereby promoting tissue healing and recovery); **микробӣ** – **microbial** ва **зиддимикробӣ** – **antimicrobial** (microbial contamination can compromise tissue integrity and function, but the application of antimicrobial agents helps to control and eradicate microbial growth, safeguarding tissue health and preventing infections); **вирусӣ** – **viral** ва **зиддивирӯсӣ** – **antiviral** (viral infections can disrupt cellular function and lead to tissue damage, but the administration of antiviral medications targets and inhibits viral replication, helping to alleviate symptoms and promote tissue recovery); **занбуруғӣ** – **fungal** ва **зиддизанбуруғӣ** – **antifungal** (fungal infections can affect various tissues and organs, compromising their structure and function, but antifungal treatments target the underlying fungal pathogens, inhibiting their growth and spread within the tissue, thus aiding in tissue restoration and healing); **саратон** – **cancer** ва **зиддисаратонӣ** – **anticancer**

(cancerous growths can proliferate uncontrollably within tissues, posing serious health risks, but anticancer therapies, such as chemotherapy and radiation, target and destroy cancer cells, helping to slow or halt tumor progression and improve patient outcomes) ва ғайраҳо.

Пешванди dis-: муташаккил – **organized** ва номуташаккил – **disorganized** (the organized arrangement of cells within a tissue is crucial for its proper function and integrity, whereas a disorganized structure can impair tissue function and contribute to pathological conditions such as cancer); алоқаманд – **connected** ва ҷудогардида – **disconnected** (the nervous system relies on a network of connected neurons to transmit signals and coordinate bodily functions, whereas a disconnected neural pathway can disrupt communication between cells and impair neurological processes); пайвастшавӣ – **jointed** ва кандашавӣ – **disjointed** (a jointed skeletal structure provides support and flexibility, allowing for smooth movement and coordination between bones, whereas a disjointed arrangement may result in instability and impaired mobility, increasing the risk of musculoskeletal injuries); якҷояшуда – **integrated** ва дуршуда – **disintegrated** (an integrated network of cells and tissues ensures proper organ function and physiological processes, whereas a disintegrated structure disrupts tissue cohesion and can lead to dysfunction, compromising overall health and wellbeing); мутаносиб – **proportionate** ва номутаносиб – **disproportionate** (the proportionate distribution of cells and extracellular matrix components is essential for maintaining tissue homeostasis and functionality, whereas a disproportionate imbalance in cellular composition may lead to structural abnormalities and functional impairments, affecting tissue integrity and health); ботартиб – **ordered** ва бетартиб – **disordered** ва ғайраҳо.

Пешванди im-: болиғ – **mature** ва ноболиғ – **immature** (mature cells exhibit specialized functions and structural characteristics necessary for tissue integrity and function, whereas immature cells lack full differentiation and may impede normal tissue development and repair processes); гузаранда – **permeable** ва нагузаранда – **impermeable** (a permeable membrane allows for the passage of

substances between cells or tissues, facilitating nutrient exchange and cellular communication, whereas an impermeable barrier restricts the movement of molecules, potentially isolating cells and hindering physiological processes within tissues); **ҳаракаткунанда** – **mobile** ва **ҳаракатнакунанда** – **immobile** (mobile immune cells can migrate to sites of infection or injury to initiate an immune response and eliminate pathogens, whereas immobile cells remain stationary within tissues, limiting their ability to respond to external stimuli and participate in immune surveillance); **мукаммал** – **perfect** ва **номукаммал** – **imperfect** (the perfect alignment of collagen fibers in healthy connective tissue provides strength and support to surrounding structures, whereas the presence of imperfect collagen arrangement may compromise tissue integrity and predispose to conditions such as fibrosis or scarring); **тавозуннок** – **balanced** ва **нотавозун** – **imbalanced** (the balanced distribution of cell types and extracellular matrix components maintains tissue homeostasis and ensures proper function, whereas an imbalanced cellular composition may disrupt tissue organization and lead to pathological conditions such as inflammation or fibrosis); **фаъол** – **active** ва **ғайрифаъол** – **inactive** (active cellular metabolism drives essential physiological processes such as tissue repair and regeneration, whereas inactive cells may enter a quiescent state, temporarily halting metabolic activity and reducing tissue responsiveness to stimuli, potentially impeding tissue maintenance and repair mechanisms) ва **ғайраҳо**.

Пешванди in-: **фаъол** – **active** ва **ғайрифаъол** – **inactive** (active cellular metabolism drives essential physiological processes such as tissue repair and regeneration, whereas inactive cells may enter a quiescent state, temporarily halting metabolic activity and reducing tissue responsiveness to stimuli, potentially impeding tissue maintenance and repair mechanisms); **пурра** – **complete** ва **нопурра** – **incomplete** (the formation of a complete basement membrane provides structural support and signaling cues essential for cell adhesion, differentiation, and tissue organization, whereas the presence of an incomplete basement membrane may compromise tissue integrity and function, leading to aberrant cell behavior and pathological conditions such as cancer metastasis); **чандирӣ** – **flexible** ва

ғайричандирӣ – inflexible (the extracellular matrix of flexible tissues, such as adipose tissue, allows for dynamic changes in shape and volume in response to physiological demands, whereas the rigid extracellular matrix of inflexible tissues, such as bone, provides structural support and stability but limits mobility and adaptability); **самаранок – efficient** ва **ғайрисамаранок – inefficient** (efficient cellular processes, such as efficient nutrient uptake and waste removal by well-functioning epithelial cells, contribute to tissue homeostasis and optimal organ function, whereas inefficient cellular processes, characterized by impaired nutrient transport or waste clearance, can lead to tissue dysfunction and contribute to the development of pathological conditions); **дақиқ – accurate** ва **нодақиқ – inaccurate**; **кофӣ – adequate** ва **нокофӣ – inadequate** ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки зидмаъногии истилоҳоти гистология асосан тариқи пешвандҳо сохта мешавад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истилоҳоти зидмаъноии гистология бештар мушоҳида карда мешаванд. Лекин, мутобиқати байни пешвандҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мувофиқ набуда, ба таври мухталиф тарҷума карда мешаванд. Аз ҷиҳати маъно дар антонимҳои истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тафовути назаррас мушоҳида карда намешавад.

Як қатор антонимҳои гистология дар забони тоҷикӣ ва англисӣ бо тағйири решаи калима бунёд карда мешаванд. Масалан, **атрофия – atrophy** ва **гипертрофия – hypertrophy**, **гипоплазия – hypoplasia** ва **гиперплазия – hyperplasia**; **ишемия – ischemia** ва **гиперемия – hyperemia**; **аноксия – apoxia** ва **гипоксия – hypoxia** ва ғайраҳо.

Илова бар ин, як қатор антонимҳои гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври истифодаи калима ва ибораҳои муҳолиф сохта шудаанд, масалан, **сатҳи апикалӣ – apical surface** ва **сатҳи поёӣ – basal surface**; **буриши дарозруя – longitudinal section** ва **буриши амудӣ – transverse section**; **ҳучайраи эпителиалӣ – epithelial cells** ва **ҳучайраи мезенхималӣ – mesenchymal cells**; **бофтаи нахдор – fibrous tissue** ва **бофтаи пайвастукунанда – connective tissue**; **адипоситҳо – adipocytes** ва **ҳучайраҳои**

чарббӯӣ - fat cells; бофтаи тағояк – cartilage tissue ва **бофтаи устухон - bone tissue; бофтаи асаб - nervous tissue** ва **бофтаи мушак - muscle tissue** ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, дар гистология зидмаъногӣ ба роҳу воситаҳои гуногун ифода карда мешавад, ки дар ин самт истифодаи пешвандҳо, калимаҳои зидмаъно, ивазнамоии решаи калима мавқеи муҳим доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ин воситаҳои бунёди антонимҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ васеъ истифода карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар асоси омузиш ва баррасии масъалаҳои ифодаи зидмаъногӣ дар истилоҳоти гистология, метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

- антонимия ин падидаи умумӣ аст, ки дар забонҳои мухталиф мушоҳида гардида, дар фаъолияти нутқӣ нақши муҳим дорад, яъне воситаи асосии ифодаи муҳолифат, муқобилият дар дохили як падида, сифат, хусусият, раванд, замон, муносибат, макон ва ғайраҳо ба ҳисоб меравад;

- асоси семантикии антонимия муҳолифат буда, ба маънои луғавии калимаҳои мутаносиб дохил мешавад. Аз рӯйи анъана, калимаҳои як ҳиссаи нутқ, ки ба якдигар муҳолифати мутаносиб доранд, антоним ба ҳисоб мераванд;

- дар баъзе ҳолатҳо дар забони англисӣ калимаҳое истифода карда мешаванд, ки дар нигоҳи аввал зидмаъно мебошанд, лекин дар матни муайяне метавонанд ҳамчун синоним истифода карда шаванд;

- дар забони англисӣ антонимҳо бо роҳу воситаҳои мухталиф сохта мешаванд. Яке аз воситаҳои нисбатан паҳнгардидаи бунёди антонимҳо ҳамроҳ намудани пешвандҳо ба калима ба ҳисоб меравад;

- дар забони тоҷикӣ низ ба монанди забонҳои дигар, антонимҳо барои ифодаи зидмаъногӣ истифода гардида, метавонанд бо калимаҳои одӣ ва таркибӣ ифода карда шаванд;

- дар забони тоҷикӣ антонимҳо бо истифодаи роҳу воситаҳои мухталиф, аз он ҷумла, истифодаи калимаҳои зидмаъно, пешвандҳо ва тағйири решаи калимаҳо сохта мешаванд;

-мантонимҳо дар истилоҳоти гистология ҷуфти истилоҳот ба ҳисоб мераванд, ки мафҳум ва падидаҳои муҳолифро дар соҳаи омузиши ҳуҷайраҳо ва сохтори онҳо пешниҳод менамоянд;

- истилоҳоти гистология бо истифода аз роҳу воситаҳои мухталиф, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маъмуланд, сохта мешаванд;

- як қатор антонимҳои гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо тағйири решаи калима бунёд карда мешаванд;

- як қатор антонимҳои гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври истифодаи калима ва ибораҳои муҳолиф сохта шудаанд.

Хулосаи боби дуюм

Тағйироти назаррас дар забон, маҳз тағйироти луғавӣ ва семантикӣ ба ҳисоб меравад. Тағйироти семантикӣ метавонанд бо сабабҳои забонӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ ба миён оянд. Дар ниҳоят, тағйироти маъноӣ метавонанд аз таъсири забонҳо ва лаҳҷаҳои дигар пайдо гардад. Яке аз навъҳои тағйирёбии семантикӣ ин ба таври кулӣ дигаргуншавӣ ё тавсеаи маънои калима, яъне афзудани ҳаҷми семантикии калима дар чараёни рушди таърихӣ аст.

Полисемия дар забоншиносӣ падидае ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи он як калима дорои якчанд маъноӣ ба ҳам алоқаманд мебошад. Бар муҳолифи ин падида моносемия баромад менамояд, ки мувофиқи он воҳиди луғавӣ дорои як маъно мебошад, ки барои аксарияти калимаҳо хос нест. Дар истилоҳот, ки моносемия васеъ паҳн гардидааст ва махсусан, дастгирӣ карда мешавад, на он қадар вазъияти устувор дорад.

Нисбат ба полисемияи истилоҳ ду нуқтаи назари ба ҳам муҳолиф ташаккул ёфтаанд. Якум, таҳқиқотчиён, ки мавҷудияти полисемияи истилоҳро ба пуррагӣ рад менамоянд. Онҳо қайд менамоянд, ки истилоҳ калимаи навгардонидашуда буда, қисми низомии истилоҳотӣ ба ҳисоб меравад ва

мутобиқан дорои хусусиятҳои муҳимми низомнокии ифоданамоии мафҳуми махсус аст ва аз дигар мафҳумҳои низом тафовут дорад. Дуюм, муҳаққиқон полисемияи истилоҳотро рад намеkunанд, мавқеи худро бо ҷанбаҳои зерин шарҳ медиҳанд: бо ҷудошавии маъноҳои калима вобаста ба истифодаи он дар соҳаҳои гуногуни илмҳо; бо фаъолияти шахсии инсон, ки дар раванди он ба таври доимӣ “мувофиқнамоӣ”-и тарафайни унсурҳои забон дар унсурҳои вазъиятӣ бо онҳо ифодашаванда ба амал меояд; ҳамчун хусусияти истилоҳ дар амалнамоӣ дар забон бо ҳаҷми гуногуни семантикӣ.

Дар истилоҳоти гистология дар забони англисӣ полисемия ҷой дорад, ки бо сабабҳои мухталиф ба миён омадааст. Албатта, дар ҳолатҳои алоҳида, полисемия метавонад дар дарки матни тибӣ як қатор проблемаҳоро ба миён орад. Яке аз роҳҳои самараноки бартараф намудани полисемия дар луғатҳои тибӣ коркард ва бунёди истилоҳи нав ба ҳисоб меравад. Дар чунин ҳолат зарур аст, ки маънои истилоҳи ибтидоӣ маҳдуд карда шавад. Дар гистология полисемия дар асоси монандии сохтор ё вазифаи бофтаҳо, ҳуҷайраҳо ё узвҳо пайдо мешавад, ки метавонад ба сермаъногии дар номгузорӣ ва таснифоти онҳо оварда расонад.

Дар соҳаи истилоҳоти махсуси соҳавӣ чунин як падидае мавҷуд аст, ки сермаъногии категориавӣ ном гирифтааст. Дар чунин ҳолат як истилоҳ раванд ва натиҷа, амал ва вазъиятро ҳамчун натиҷаи амал, объекти умумӣ ва объекти махсус ифода менамояд. Сабаби дигари полисемия дар “қафомонӣ”-и истилоҳ аз таҳаввулоти мазмуни мундариҷаи мафҳуми ифодашаванда сарчашма мегирад. Дар баробари инкишофи донишҳои илмӣ мафҳуми мушаххас ба ду ё зиёда мафҳумҳои мустакил тақсим мешавад. Дар натиҷа мафҳуми аввалин ва мафҳумҳои нав пайдошуда дар як ҳолат мавриди истифода қарор дода мешаванд, ки боиси полисемия дар доираи як низоми истилоҳотӣ мегардад. Дар гистология полисемия дар асоси наздикшавии маънои узв ва дардҳои он пайдо шуда метавонад.

Истилоҳот, ки дар ибтидо барои ифодаи сохтори муайяни анатомӣ ва бофтаҳо истифода мешаванд, инчунин метавонанд маънои иловагии марбут ба

шароити патологии ин сохторхоро дошта, дар гистология полисемияро ба вучуд оранд.

Полисемия гарчанде на он қадар паҳнгардида дар забони тиб, аз он ҷумла, гистология мебошад, лекин дар шаклҳои мухталиф зоҳир мегардад. Ин далеле ба ҳисоб меравад, ки ба сабаю кӯшиш ба моносемия нигоҳ накарда, ба истилоҳот, аз он ҷумла, истилоҳоти гистология, равандҳои семантикӣ хос аст.

Синонимҳо метавонанд аз рӯи дараҷаи дақиқии худ дар ифодаи маъно, тобиши эҳсосотӣ, хусусиятҳои услубӣ ва ғайра фарқ кунанд. Дар баъзе мавридҳо синонимҳо метавонанд комилан якхела бошанд, дар мавридҳои дигар дар қорбурд фарқиатҳои нозук доранд. Намунаҳои синонимҳоро дар соҳаҳои гуногуни забон, аз ҷумла, адабиёт, матнҳои илмӣ, гуфторӣ ва ғайра метавон мушоҳида намуд. Синонимҳо дар баёни афкор ва гуногунрангии андешаҳо мусоидат намуда, муоширатро бойтар ва ҷолибтар мегардонанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар гистология низ миқдори муайяни муродифҳо мушоҳида карда мешаванд.

Муродиф дар истилоҳоти гистология дар якҷанд ҳолат ташаккул меёбанд. Яке аз чунин ҳолатҳо дар баробари истилоҳи латиниву юнонии байналхалқӣ, муродифҳои он рушд намудааст, ки аз унсурҳои хориҷӣ (юнонӣ/латинӣ) бунёд гардидаанд. Чунин муродифҳо дар заминаи мухталифии мақсади бунёди истилоҳи инфиродӣ пайдо мешаванд. Дар баъзе ҳолатҳо истилоҳи иқтибосгардида якҷанд шакли тарҷумаро касб менамояд, аз ин хотир, чунин шакли истилоҳот ба якдигар алоқаи синонимӣ пайдо менамоянд. Омили пайдоиши муродифҳои истилоҳотӣ, инчунин ҳолатҳои бунёди истилоҳ-эпонимҳо ба ҳисоб мераванд, ки дар асоси аломатҳои банизомдарории мафҳум бунёд карда шудаанд.

Ҳамин тариқ, дар асоси муқоисаи муродифҳои забони англисӣ ва забони тоҷикӣ, ки дар гистология истифода карда мешаванд, ба чунин хулоса омадем, ки гарчанде муродифият дар илмҳои тиббӣ, аз ҷумла гистология номатлуб аст, боиси пайдо шудани проблемаҳо дар дарки масъала мегардад, лекин дар

шароити имрӯза миқдори зиёди калимаҳои муродиф ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мавриди истифодаи васеъ қарор дода шудаанд.

Омонимҳо калима ва ибораҳои мебошанд, ки дорои талаффузи ягона ё монанд мебошанд, лекин маъно ва баромади гуногун доранд. Чунин ҳолат дар натиҷаи таҳаввулоти забон ба миён меояд, ки калима ва ибораҳои гуногун бо гузашти вақти муайян якхел талаффуз карда мешаванд ё талаффузи монандро касб менамоянд, ки бо тағйироти овозҳо ё монандии фонетикӣ алоқаманд аст.

Дар истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ падидаи омонимия ҷой дорад, ки дар фаҳми пурраи баъзе падидаҳо ва ҳодисаҳои гистологӣ душвориро ба миён меорад. Лекин омонимҳо дар ҳолати муоширати мутахассисон душворӣ ба миён намеоранд, зеро маънои истилоҳ ҳамеша аз матн фаҳмо буда, ҳар як истилоҳ дар зернизомии дахлдор заминаи мушаххаси ҳоси худро доро мебошад.

Антонимия яке аз умумиятҳои забоншиносии сатҳи луғавӣ - семантикӣ ба ҳисоб меравад. Асоси семантикии антонимия муҳолифат буда, ба маънои луғавии калимаҳои мутаносиб дохил мешавад. Аз рӯйи анъана, калимаҳои як ҳиссаи нутқ, ки ба якдигар муҳолифати мутаносиб доранд, антоним ба ҳисоб мераванд. Антонимия як навъи муносибатҳои парадигматикӣ дар луғат буда, бо синонимия ва полисемия алоқаманд аст, ки хусусияти низомии луғавиро нишон медиҳад.

Дар забони англисӣ миқдори зиёди антонимҳо мавҷуданд, ки метавонанд антонимҳои бевосита ё антонимҳои бавосита бошанд. Антонимҳо дар забони англисӣ дорои хусусиятҳои муайян мебошанд, ки дар омузиши онҳо ба инобат гирифтани зарур аст.

БОБИ 3. ЧАНБАҲОИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ГИСТОЛОГИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

3.1. Тасниф ва хусусиятҳои таркибии истилоҳоти гистология

Дар забон истилоҳот нақши муҳим ва калидӣ доранд. Онҳо воситаи асосии ифодаи дақиқ ва равшани мафҳум ва падидаву ҳодисаҳо мебошанд. Омузиши сохти истилоҳот дар фаҳми мазмун ва мундариҷаи онҳо зарур аст. Дар забоншиносии муосир таркиби истилоҳ аз дидгоҳи морфологӣ ва синтаксисӣ таҳлил карда мешавад.

Сохти морфологии истилоҳ яке аз чанбаҳои муҳимми таҳқиқоти забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Морфология сохт ва таркиби дохилии калимаҳоро меомузад ва дар таҳлили истилоҳот нақши калидӣ мебозад. Истилоҳот метавонанд шакли сода, мураккаб ё сохтаро дошта бошанд. Таҳлили морфологӣ имконият медиҳад, ки реша, пешванд, пасванд ва дигар унсурҳои сохтории истилоҳ муайян шаванд. Омузиши морфологии истилоҳот барои дарки маъно ва бунёди дурусти онҳо аҳаммияти махсус дорад.

Таҳлили морфологӣ сохтор ва шакли калимаҳоро меомузад, мансубияти калимаро ба ҳиссаҳои нутқ муайян менамояд. Ҳар як калима аз рӯйи аломатҳои грамматикӣ, ба монанди шумора, шахс ва замон таҳлил карда мешавад. Исмҳо дар таҳлили морфологӣ аз рӯйи шаклҳои танҳо ва ҷамъ буданашон ҷудо карда мешаванд. Феъл аз ҷиҳати замон, шахс ва тарзи иҷрои амал мавриди омузиш қарор дода мешавад. Сифат хусусият ва аломати ашёро нишон дода, дар таҳлили морфологӣ мавқеи махсус дорад.

Қайд намудан зарур аст, ки дар раванди таҳлил сохтори калима ба асос, пешванд ва пасванд ҷудо карда мешавад. Таҳлили морфологӣ имкон медиҳад, ки маънои калимаҳо дақиқ ва саҳеҳ гардонида шавад. Навъи мазкури таҳлил дар фаҳмиши дурусти калимаҳо ва истифодаи онҳо дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ аҳаммияти хосса дорад. Ҳамин тариқ, таҳлили морфологӣ заминаи асосии омузиши дурусти забон ва баланд бардоштани донишҳои забонӣ ба ҳисоб меравад.

Сохтани калимаҳои нав дар асоси калимаҳои сода, пайвандҳои калимасоз, ибораҳои муайян дар доираи талаботи мавҷуда ба роҳ монда мешавад. Калимасозӣ яке аз сарчашмаҳои асосӣ ва муҳимми такмили таркиби луғавии забон ба ҳисоб меравад. Моҳияти калимасозӣ дар он зоҳир мегардад, ки он воҳидҳои нави луғавиро ба вуҷуд меорад ва ин калимаҳо барои ифодаи мафҳумҳои мухталиф мавриди истифода қарор мегиранд.

Калимасозӣ аз вожаҳои решагии забон сарчашма мегирад. Он дар ташаккул ва рушди забон нақши муҳим дошта, бо дигар бахшҳои забон, аз қабили морфология, фонетика, лексика, синтаксис робитаи нугастанӣ дорад. Вазифаи асосии калимасозӣ пайдоиши калимаи нав барои ифода намудани мафҳуми нав ба ҳисоб меравад.

Қайд намудан зарур аст, ки истилоҳоти одӣ аз як унсур иборат буда, истилоҳи мураккаб ва сохта аз унсурҳои мухталиф иборат мебошанд. Сохтори идеявии истилоҳ аз чунин як сохтор иборат мебошад, ки дар он алоқаи байни унсурҳои истилоҳотӣ бо алоқаи мантиқии байни мафҳумҳо ифода карда мешавад.

Қайд намудан зарур аст, ки сохтори идеявии истилоҳ масъалаи муҳим буда, таркиби маъноии истилоҳро инъикос менамояд ва робитаи дохилии унсурҳои онро муайян менамояд. Дар сохтори мазкур ҳар як ҷузъи истилоҳ дорои вазифа ва маънои мушаххас мебошад. Унсурҳои истилоҳ ба якдигар на ба таври тасодуфӣ, балки дар асоси қонунҳои муайяни мантиқии забонӣ пайваست мешаванд. Алоқаи байни ин унсурҳо муносибати мантиқии байни мафҳумҳоро инъикос менамояд. Чунин муносибатҳо метавонанд умумӣ ва махсус, сабаб ва натиҷа ва ҷузъ бошанд.

Сохтори идеявӣ ба фаҳмиши дуруст ва воқеии мазмуни илмӣ истилоҳ мусоидат менамояд, ки истилоҳ дар доираи як низоми муайяни илмӣ дуруст ҷойгир карда шавад. Бе дарки сохтори идеявӣ истифодаи дақиқи истилоҳ дар нутқи илмӣ душвор мегардад. Ҳамин тариқ, омузиши сохтори идеявии истилоҳ дар рушди забони илмӣ ва такмили истилоҳот аҳамияти хосса дорад.

Дар забони тоҷикӣ миқдори зиёди роҳҳо ва воситаҳои мухталифи сохтани калимаҳои нав истифода карда мешавад. “Дар сохтани калимаҳои нав қолабҳои муайян мавҷуданд, ки дар онҳо унсурҳои лексикӣ ва грамматикӣ нақши бориз доранд. Сарчашмаи асосии сохтани калимаҳои нав таркиби луғавии забон ба ҳисоб меравад. Аҳаммияти таркиби луғавӣ дар калимасозии исмҳои мураккаб бештар мушоҳида карда мешавад, зеро дар он бевосита ҳуди асосҳо иштирок менамоянд” [117, с. 102].

Таркиби луғавӣ яке аз ҷанбаҳои муҳими забон буда, маҷмуи калимаҳо ва воситаҳои истифодаи маъноро дар бар мегирад. Омузиш ва баррасии он дар доираи луғатшиносӣ ба роҳ монда шуда, барои дарки дурусти забон ва рушди нутқ аҳаммияти бузург дорад. Таркиби луғавӣ ҳамчун воситаи ифодаи фикр, бой ва ғанӣ гардонидани забон, ташаккули нутқи дуруст, ифодаи илмӣ ва истилоҳотӣ, инъикоси фарҳанг ва таърих, ҳамзамон дар муоширати самаранок баромад менамояд. Ҳамин тариқ, таркиби луғавӣ на танҳо маҷмуи калимаҳо, балки воситаи муҳими ифодаи маъно, рушди тафаккур ва нигоҳдории арзишҳои фарҳангии ҷомеа ба ҳисоб меравад. Таркиби луғавӣ, ба таври умумӣ, дар омузиши забон, рушди нутқ ва ташаккули шахсияти босавод мусоидат менамояд.

Калимаҳои сода ҳамчун воҳидҳои маънодор ва асоси сохтани калимаҳои сохта, мураккаб ва таркибӣ баромад менамоянд. Дар ин радиф, пешванд ва пасванд ба воҳидҳои мухталифи забонӣ пайваست гардида, таъдоди калимаҳои соҳаҳои гуногунро тавлид менамоянд.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар забоншиносии муосир таркиби истилоҳ ба ҳисоб меравад, ки диққати аксари муҳаққиқони забоншиносро ба худ ҷалб намудааст. Дар шароити имрӯза миқдори зиёди бунёди истилоҳот мавҷуд аст, ки дар танзими онҳо як қатор мушкilot пеш омадааст. Ҳар як истилоҳ аз унсурҳои алоҳида иборат аст. Истилоҳоти сертаркиба аз якчанд унсури истилоҳотӣ ташкил ёфтаанд. Лекин миқдори чунин унсурҳо маҳдуд аст, зеро масъалаи дароз будани истилоҳ мавҷуд аст.

Истилоҳ мувофиқи таркиби морфологӣ ба истилоҳоти сода, сохта ва мураккаб чудо карда мешавад.

Ислоҳоти сода чунин як навъи истилоҳ мебошанд, ки аз як калима иборат буда, як мафҳуми муайяни илмӣ ё соҳавиро ифода мекунанд. Хусусиятҳои асосии истилоҳоти сода дар ҷанбаҳои зерин ифода мегардад: аз як воҳиди луғавӣ иборат мебошад; маъноӣ дақиқ ва мушаххасро ифода менамояд; дар соҳаи муайяни илм ё фаъолият истифода мешавад. Истилоҳоти сода дар ифодаи кӯтоҳ ва равшани мафҳум, фаҳми нутқи илмӣ, ташаккули истилоҳоти дигари мураккаб хизмат мекунанд. Ҳамин тариқ, истилоҳоти сода асоси низоми истилоҳотиро ташкил дода, ҳамчун воҳиди ибтидоӣ барои сохтани истилоҳҳои мураккаб истифода карда мешаванд.

Истилоҳоти сода дар забони тоҷикӣ ҳамон калимаҳое мебошанд, ки аз як реша иборат буда, пешванд ва пасванд надоранд, масалан, **об, осмон, замин, барф, роҳ, кӯҳ** ва ғайраҳо. Дар забони англисӣ калимаҳои сода – калимаҳои аслии забон буда, ҳамчун заминаи сохтани калимаҳои мураккаб ё сохта баромад менамоянд, масалан, **sun (офтоб), dog (сар), cat (гурба), run (давидан), big (калон), house (хона)** ва ғайраҳо.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳи содаи гистология ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ васеъ истифода карда мешаванд, масалан, **хучайра – cell, ядро – nucleus, бофта – tissue, хун – blood, устухон – bone, раг – vessel, пӯст – skin, мушак – muscle, майна – brain, ғадуд – gland** ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти гистология калимаҳои якреша ё яккалимагӣ мебошанд, ки сохтори бофтаҳо ва унсурҳои асосии онҳоро ифода менамоянд ва дар фаҳми умумии асосҳои гистология нақши муҳим доранд. Хусусиятҳои умумии истилоҳоти содаи гистологияро метавон чунин арзёбӣ намуд: аксарияти истилоҳоти гистология аз як калима иборат мебошанд; аксарияти истилоҳоти содаи гистология танҳо як мафҳуми муайяни илмиро ифода намуда, аз ҷиҳати сермаъногӣ маҳдуданд; аксарияти истилоҳоти содаи гистология аз забонҳои юнонӣ ва латинӣ сарчашма гирифтаанд; аксарияти

калимаҳои содаи гистология дар тиб ва биология васеъ истифода мешаванд; истилоҳоти содаи гистология ҳамчун заминаи сохтани истилоҳоти мураккаб хизмат мекунанд.

Истилоҳоти содаи гистология воҳидҳои асосии забони илмӣ тиббӣ буда, барои фаҳмиши сохтор ва ҷабҳияти бифтаҳо аҳамияти калидӣ доранд. Онҳо бо содагӣ, дақиқӣ ва умумият фарқ карда, заминаи ташаккули истилоҳоти мураккабро ташкил менамоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳоти содаи гистология дар забони тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати маъно якхела бошанд ҳам, аз рӯйи шакл, манбаъ ва тарзи истифода тафовут доранд.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳот одатан ба шакли мутобиқшуда ва фаҳмо оварда мешаванд, масалан, **ҳучайра, бифта, ядро** ва ғайраҳо. Дар забони англисӣ истилоҳоти содаи гистология бештар шакли байналомилалӣ доранд, масалан, **cell, tissue, nucleus** ва ғайраҳо. Ҳамин тариқ, дар забони тоҷикӣ истилоҳоти содаи гистология бештар хусусияти миллӣ доранд, дар забони англисӣ бошад, бештар хусусияти байналомилалӣ мушоҳида карда мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ дар доираи истилоҳоти гистология қисман калимаҳои аслӣ, масалан, **ҳучайра, бифта** ва ғайраҳо, қисман калимаҳои иқтибосшуда, масалан, **нейрон, эпителий** ва ғайраҳо истифода мешаванд. Дар забони англисӣ, истилоҳоти содаи гистология, асосан аз забонҳои юнонӣ ва латинӣ сарчашма мегиранд, масалан, **cell, neuron, epithelium** ва ғайраҳо. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар забони англисӣ бештар шакли аслии истилоҳоти сода нигоҳ дошта мешавад.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти содаи гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати маъно умумӣ буда, фарқият асосан дар шакл, талаффуз ва манбаи луғавӣ зоҳир мегардад. Забони тоҷикӣ самти мутобиқсозӣ ва содагардонӣ мушоҳида карда мешавад, дар ҳоле ки дар забони англисӣ шакли байналхалқии истилоҳ нигоҳ дошта мешавад.

Истилоҳи сохта ин калимаҳое ҳастанд, ки тавассути пайвасти пешванд ё пасвандҳо ба решаи асосӣ сохта мешаванд ва маъно ё шакли нави грамматикӣ пайдо мекунад. Хусусиятҳои истилоҳи сохтаро метавон чунин арзёбӣ намуд:

- истилоҳоти сохта аз ду ва ё зиёда воҳиди луғавӣ (реша, пешванд, пасванд) иборат аст, ки нишонаи таркибӣ ва мураккаб будани он аст;
- ҳар як истилоҳи сохта маънои ягонаи илмӣ ё соҳавиро ифода мекунад, ки шаҳодати маънои мушаххас ва дақиқ доштани онҳо аст;
- унсурҳои таркибӣ бо ҳам мувофиқ ба мантиқ пайваст шудаанд, ки мавҷудияти робитаи мантикии байни унсурҳоро нишон медиҳад;
- истилоҳоти сохта заминаи асосии бунёди истилоҳоти мураккаб ва ибораҳои илмӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти сохта, ки аз реша, пешванд ва пасванд сохта шудаанд, барои ифодакунӣ, дақиқӣ ва мутобиқсозии истилоҳоти илмӣ аҳаммияти бузург доранд. Метавон қайд намуд, ки истилоҳоти сохта асоси дарки дурусти мафҳумҳои илмӣ ва бунёди забони мукаммали илмиро таъмин менамоянд.

Дар забони тоҷикӣ пешванд ва пасвандҳои зиёд истифода карда мешаванд, масалан, **бе, бехуш, бемаънӣ; но, нотарс, нодор; ғайри, ғайриқаноатбахш; ҳам, ҳамкор, ҳамсоя** ва ғайраҳо. Дар забони англисӣ низ пешвандҳои мухталиф истифода мешаванд, масалан **un-: unhappy, unfair, re-: rewrite, pre-: preview, predict, dis-: dislike, disconnect, mis-: misunderstand, mislead, in-: incorrect, invisible, im-: impossible, impolite, non-: nonstop, nonverbal, over-: overeat, overwork, under-: underestimate, underpaid, anti-: antifreeze, antidote** ва ғайраҳо.

Дар шароити имрӯза дар истилоҳоти соҳаҳои мухталиф ҳаҷми калонро истилоҳоти сертаркиба, ки аз ду ва ё се унсур иборат мебошанд, ташкил менамоянд. Чунин муносибат аз зарурати ифода намудани предмет ва падидаҳои мураккаб ва душвор бармеояд. Талаботи илми муосир дар он зоҳир мегардад, ки бо миқдори ками калимаҳо ҳарчи бештар аломатҳо, хусусиятҳо ва нишонаҳои муайяни падидаҳо ифода карда шаванд. Ба ҷойи ифодаҳои дароз

ва мураккаб одатан истилоҳоте истифода мешаванд, ки аз якчанд унсур иборат буда, предмет ва падидаи алоҳидаро пурра таҷассум менамоянд.

Дар гистология истилоҳоти мураккаб аз унсурҳои истилоҳоти юнонию латинӣ таркиб ёфтаанд, ки омузиши онҳо ба дарки моҳият ва хусусияти равандҳои пайдоиш ва рушди бемориҳо, шарҳи таркиби бофта ва ҳуҷайраҳо кӯмак менамояд. Чунин истилоҳот, асосан, дар исм мушоҳида карда мешаванд. Масалан, деламинатсия - *delaminatio*: (*de* – ҷудонамоя, бартарафнамоя, хориҷ кардан, ҳаракат аз боло ба поён, анҷоми кор + *lamina* - кабат) ташаккули гастрӯла ҳамчун натиҷаи тақсимшавии бластодерма ба ду кабат (қабати дарунӣ ва қабати берунӣ); сухтанин (баҳамнарасӣ) лабҳо – *cheiloschisis* (*cheilos* – лаб + *schisis* – каффониш, ҷоккунӣ): камбудии бофтаҳои лаби боло, ки аз канори сурхи лаб то бинӣ тӯл мекашад: апоневроз – *aponeurosis* (*apo* – аз, дур + *neuro* – маънои аввалини калимаи *neuron* – рағ, пай буд, баъдтар маънои асаб): рағу пайвандҳои ҳамвори васеъ, ки аз нахҳои зичи коллагенӣ ва эластикӣ ташаккул ёфтааст; остеонектин – *osteonectinum* (*osteo* - устухон + *pexus* - алоқа, пайваст): як навъ сафеда (протеин) аст, ки дар бофтаи устухон вучуд дорад ва дар танзими минерализатсия ва пайвастшавии калсий нақш дорад; хондронектин, *chondronectinum* (*chondros* - донакча, тағояк + *pexus* – алоқа, пайваст): гликопротеини часпандаи моддаи байнихуҷайравии бофтаи тағояк, ки ба мубодилаи фосфор ва калсий таъсир мерасонад.

Истилоҳоти мураккаби гистология дар номгузориҳои равандҳо, ки дар унсурҳои дохилихуҷайравӣ ва сохтори бофтаҳо ба миён меоянд, аҳаммияти бузург дорад. Дар бунёди истилоҳоти сертаркиба, асосан истилоҳоти яктаркиба (исм, сифат), ки аз унсурҳои истилоҳоти юнонӣ иборат мебошанд, иштирок мекунанд. Дар таркиби истилоҳоти сертаркиба транслитерат (навиштани ҳарфҳои як алифбо бо алифбои дигар), ки одатан бо сифат ифода меёбанд, мушоҳида карда мешаванд. Маънои чунин сифатҳо дар асоси дониши забони латинӣ ва асосҳои истилоҳоти тиббӣ фаҳмида мешаванд. Масалан, рушди мавҷеи (иловашаванда) тағояк, *Germinatio cartilaginis appositionis* (лот. *appositio* - гузоштан, иваз кардан аз *ad* - ба + *ponere* -

гузоштан, илова кардан) - рушди тағояк, ки аз периферияи он сурат мегирад; рушди байнихучайравии тағояк - *Germinatio cartilaginis interstitialis* – калоншавии тағояк аз ҳисоби зиёдшавии хучайраҳои ҷавони дохилӣ; ташаккули эктопокии бофтаи устухон, *osteogenesis ectopica* (юнонӣ: *ec* – аз + *toros* – ҷой). Раванди ташаккул ёфтани бофтаи устухон дар ҷойи ғайримуқаррарӣ барои он; экстрофияи масонаи пешоб – *Extrophia vesicale* (*extrophia*; *ex* – ҳаракат аз + *trophe* – ғизо; *vesicale* – масон) девори пеши шикам ва девори масона пурра ташаккул намеёбад ва масона кушода дар рӯи шикам намоён мешавад.

Дар гистология истилоҳоти эпонимикӣ васеъ истифода мешаванд. Чунин истилоҳот номи сохторро дар бар гирифта, дар худ маълумотро оид ба таҳқиқотчиҳои худ таҷассум меkunанд. Масалан, остеонҳо – *osteona*, (синоним. низоми Гаверс – *Systemata Gaversi*) воҳиди сохториву функционалии моддаи маҷмуавии устухон. Гаверс Клоптон табиби англис, ки ба омӯзиши сохтори хурдарини устухонҳо оғоз бахшидааст [66, с. 3]; колбаи ниҳоии Крауз – *Kolba terminalis Krause* (синоним: решаи ниҳой – *Bulbus terminalis*) навъи ҳассоси хотимаи асаб ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, дар низоми истилоҳотии гистология истилоҳоти яктаркиба, сертаркиба ва эпонимикӣ чудо карда мешаванд. Истилоҳоти яктаркиба бо ёрии унсурҳои истилоҳотӣ мувофиқи қоидаҳои истилоҳсозӣ бунёд карда мешаванд. Барои истилоҳоти сертаркиба мавҷудияти якчанд унсур хос аст. Дар сохтори чунин истилоҳ ба ғайр аз исми муайянкунанда, инчунин мавҷудияти транслитерат (одатан сифат) мушоҳида карда мешавад. Як қатор истилоҳ метавонанд дорои ду транслитерат бошанд (*асосӣ* – исм; *ёрирасон* – сифат). Транслитерат, дар навбати худ аз унсурҳои истилоҳотӣ иборат аст. Истилоҳоти эпонимикӣ на ҳамеша сертаркиб мебошанд, онҳо исмҳои хосро дар бар мегиранд.

“Таҳлили истилоҳи махсус зарурат ва аҳаммияти дарки сохтори истилоҳоти тиб ва қоидаҳои сохти онҳоро нишон медиҳад. Дониши лексикӣ,

грамматикӣ ва асосҳои калимасозии истилоҳоти лотинӣ барои омузиши фанҳо ва масъалаҳои клиникӣ зарур мебошанд” [83, с. 404].

Ба таври умум, истилоҳоти ҳар як соҳа бо воситаҳои мухталиф, ба монанди иқтибоси калимаҳои муқаррарӣ, иқтибоси истилоҳот аз дигар забонҳо ва бунёди истилоҳоти нав пурра карда мешавад. Бунёди истилоҳоти нав, дар навбати худ, бо истифодаи морфемаҳои мавҷудаи забон ва пайвасти нави онҳо тасниф карда мешавад.

“Яке аз тафовутҳои асосии истилоҳ аз калимаи луғати асосӣ дар мансубияти он ба низоми истилоҳотӣ, ки низоми мафҳумҳои назарияи муайянро ифода менамояд, зоҳир мегардад. Дар чунин ҳолат истилоҳ дорои тамоми аломатҳои семантикӣ ва расмии калима ва ибораҳои забони умумӣ мебошад” [71, с. 107]. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар бунёди истилоҳ низ воситаҳои морфологӣ, синтаксисӣ ва семантикии калимасозӣ истифода карда мешаванд.

Дар низоми истилоҳотӣ, дар баъзе ҳолатҳо бо истилоҳоти яктаркиба инчунин истилоҳоти сертаркиба истифода карда мешаванд. Истилоҳоти яктаркиба ба истилоҳоти сода (решагӣ), сохта (аффиксиалӣ), мураккаб, ки ду ва ё зиёда морфемҳоро дар бар мегиранд, чудо карда мешаванд.

Истилоҳоти содаи танҳо аз реша иборат буда, заминаи асосии бунёди калимаҳои нав ба ҳисоб мераванд. Таҳлили истилоҳоти гистология дар забони англисӣ нишон дод, ки дар қатори онҳо истилоҳоти яктаркибаи сода низ мавҷуданд, масалан: **yolk** – зардӣ, **cartilage** – тағояк, **bone** – устухон, **neuron** – нейрон, **glia** – глия, **axon** – аксон, **dendrite** – дентрит, **cell** ҳуҷайра, **nucleus** – ядро, **tissue** – бофта, **membrane** – мембрана, **fiber** – фибра, **organ** – узв, **heart** – дил, **brain** – мағзи сар, **blood** – хун, **muscle** мушак, асаб – **nerve**; лимфа – **lymph**; чарбу – **fat** ва ғайраҳо [120].

Тарҷумаи истилоҳоти содаи яктаркибаи гистология аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ на ҳама вақт мувофиқ меояд, яъне агар дар забони англисӣ истилоҳоти сода бошанд, дар забони тоҷикӣ на ҳама вақт чунин сохтори худро нигоҳ медоранд. Масалан, **fiber** – фибра, **brain** – мағзи сар ва ғайраҳо.

Истилоҳоти зикргардида унсурҳо ва сохторҳои асосӣ ба ҳисоб мераванд, ки дар гистология омухта мешаванд. Микдори истилоҳоти содаро дар гистология муайян намудан номумкин аст, зеро забони илм ба таври доимӣ рушд намуда, истилоҳоти нав ташаккул меёбанд. Лекин истилоҳоти содаи асосии нисбатан устувор боқӣ монда, заминаи асосии таснифоти сохторҳои ҳуҷайравӣ ва бофтавӣ ба ҳисоб мераванд.

Истилоҳоти сохта аз реша ва пешванду пасванд иборат буда, ба маънои истилоҳоти сода тағйирот ворид менамоянд. “Истилоҳоти сохта ин воҳиди алоҳидаи забон ба ҳисоб мераванд, ки дар сохтори он иттилооти мушаххас, донишҳои муайян ҷой доранд. Ба даст овардани иттилоот аз истилоҳоти сохта тахминномаи мазмуну мундариҷаи сохтори калимасозиро талаб менамояд” [65, с. 412].

Мувофиқи таҳқиқи мо, дар истилоҳоти гистология низ истилоҳоти сохта зиёданд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ воситаҳои аффиксалии бунёди истилоҳоти сохта истифода карда мешаванд.

Воситаи пайванди пасванд ба реша – воситаи пешбар дар бунёди истилоҳ ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Дар забони англисӣ пасвандҳо дар бунёди истилоҳоти гистология нақши муҳим доранд. Пасвандҳо имконият медиҳанд, ки маънои калима дақиқ гардонида шавад, равандҳо, хусусиятҳо, мансубият ба гурӯҳи муайяни бофтаҳо ва ҳуҷайраҳо ифода карда шавад. Масалан,

- пасванди **-cyte: erythrocyte** – эритроцит, ҳуҷайраи сурхи хун; **leukocyte** – лейкоцит, ҳуҷайраи сафеди хун; **osteocyte** – остеосит, ҳуҷайраи устухон.

- пасванди **-blast: fibroblast** – фибробласт, ҳуҷайраҳое, ки бофтаи пайваستкунандаро ташкил менамоянд; **osteoblast** – остеобласт, ҳуҷайраҳое, ки устухонро ташкил менамоянд; **chondroblast** – хондробласт, ҳуҷайраҳое, ки тағоякро ташкил менамоянд.

- пасванди **-clast: osteoclast** – **остеокласт**, ҳуҷайрае, ки бофтаро вайрон мекунад; **chondroclast** – хондрокласт, ҳуҷайрае, ки бофтаи тағоякро вайрон мекунад.

- пасванди **–genesis: angiogenesis** – ангиогенез, раванди ташаккули рағҳои нави хунгард; **osteogenesis** – остеогенез, раванди ташаккули устухон; **neurogenesis** – нейрогенез, раванди ташаккули ҳуҷайраҳои асаб.

- пасванди **–oma: carcinoma** – карсинома, омоси зарарноки бофтаи эпителиалӣ; **lymphoma** – лимфома, омоси бофтаи лимфатикӣ; **sarcoma** – саркома, омоси зарарноки бофтаҳои пайвасткунанда.

- пасванди **–itis: gastritis** – гастрит, илтибоҳи меъда; **arthritis** – артрит, илтибоҳи буғумҳо; **dermatitis** – дерматит, илтибоҳи пӯст.

- пасванди **–pathy: neuropathy** – невропатия, бемории бофтаи асаб; **myopathy** – миопатия, бемории бофтаи мушак; **osteopathy** – остеопатия, бемории бофтаи устухон.

- пасванди **–plasty: rhinoplasty** – ринопластика, барқарорсозии бинӣ; **angioplasty** – ангиопластика – барқарорнамоии рағҳои хунгард; **osteoplasty** – остеопластика, барқарорсозии бофтаи устухон.

Ҳамин тариқ, дар асоси ташкили истилоҳоти гистология дар забони англисӣ метавон қайд намуд, ки бо истифода аз пасвандҳо миқдори муайяни истилоҳоти гистология сохта шудаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар забони тоҷикӣ низ ба монанди забони англисӣ миқдори зиёди истилоҳоти гистология бо истифода аз пасвандҳо сохта шудаанд.

Дар ин самт метавон қайд намуд, ки аксарияти пасвандҳо дар забони англисӣ аз забони латинӣ-юнонӣ иқтибос шудаанд, ки яке аз хусусиятҳои асосии забони тиб, аз он ҷумла, гистология ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, метавон қайд намуд, ки дар забони тоҷикӣ низ ин пасвандҳо ворид шудаанд. Масалан, **пасванди –сит (ситӣ)**: эритроцит, лейкоцит, эритроцитӣ, остеосит, лейкоцитӣ, остеоситӣ; **пасванди –бласт (бластӣ)**: фибробласт, остеобласт, хондробласт ва ғайра.

Инчунин, дар забони тоҷикӣ барои бунёди истилоҳоти гистология пасвандҳои зерин истифода карда мешаванд:

- **пасванди –й**: пайвандӣ, лимфой, рағӣ, устухонӣ, буғумӣ, эпителий, мушакӣ ва ғайраҳо;

- **пасванди -ак (-як, -ча):** нахча, донача, тағояк, ҳуҷайрача, мушакча, устухонча, буғумча ва ғайраҳо;

- **пасванди -ор (-гор, -дор):** шикастгор, хунор, пайвандгор, ҳуҷайрадор, нахдор, донатор ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар забони англисӣ миқдори зиёди истилоҳоти гистология бо пасвандҳо сохта мешаванд, лекин дар забони тоҷикӣ ифодаи онҳо асосан тариқи ибораҳо сурат мегирад, масалан, **fibroblast** – ҳуҷайраҳое, ки бофтаи пайвасткунандаро ташкил менамоянд, **osteoclast** – ҳуҷайрае, ки бофтаро вайрон мекунад; **osteogenesis** – остеогенез, раванди ташаккули устухон; **carcinoma** – омози зарарноки бофтаи эпителиалӣ; **gastritis** – илтибоҳи меъда; **rhinoplasty** – барқарорсозии бинӣ ва ғайраҳо.

Аз ин хотир, дар забони тоҷикӣ истифодаи пасвандҳо дар бунёди истилоҳоти гистология маҳдуд аст. Дар ин самт пасвандҳои латиниву юнонӣ бо истилоҳоте, ки ба забони тиббии тоҷикӣ иқтибос шудаанд, ворид шудаанд ва дар ин самт истифода мешаванд.

Воситаи ҳамроҳнамоии пешвандҳо ба реша воситаи дигари бунёди истилоҳот ба ҳисоб меравад, ки ҳам барои забони англисӣ ва ҳам барои забони тоҷикӣ хос аст.

Воситаи ҳамроҳнамоии пешванд дар бунёди истилоҳоти гистология дар забони англисӣ васеъ истифода карда мешавад, ки муҳолифат ё тафовути маъноӣ истилоҳотро ифода мекунад. Масалан,

- пешванди **anti-: antibiotic** – антибиотик, **antigen** – зиддиген;
- пешванди **dis-: disinfect** – безарар намудан; **dissection** – диссексия;
- пешванди **hyper-: hyperplasia** – гиперплазия – гиперплази; **hypertension**
- фишори баланди хун;
- пешванди **hypo-: hypotension** – фишори пасти хун; **hypoxia** – гипоксия;
- пешванди **in-: injection** – сӯзандору; **incision** – буридан;
- пешванди **non-: noninvasive** – ғайриинвазивӣ; **nonreactive** – бедардкунанда;
- пешванди **pre-: prenatal** – пешазтаваллуд; **precursor** – пешгузашта;

- пешванди **pro-: probiotic** – пробиотик, **proliferation** – афзоиш;
- пешванди **re-: regeneration** – барқароршавӣ; **reabsorption** – бозчабидашавӣ;
- пешванди **un-: undifferentiated** – номуайяншуда, **unstained** – рангнагардида.

Дар забони тоҷикӣ низ пешвандҳо дар бунёди истилоҳоти гистология васеъ истифода карда мешаванд, масалан, пешванди **бе-: беранг** - unstained, **беаломат** – asymptomatic; пешванди **пеш-: пешазтаваллуд** – prenatal, **пешгирӣ** – prevention; пешванди **ғайри-: ғайрифаол** – inactive, **ғайриҳассос** – insensitive; пешванди **бар-/бо-: барқароршавӣ** - regeneration, **бозпазирӣ** – reabsorption; пешванди **хам-: ҳамкорӣ** – cooperation; **хамдигартаъсир** – interaction.

Ҳамин тариқ, таҳлили муқоисавии истифодаи пешвандҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар бунёди истилоҳоти гистология нишон медиҳад, ки дар ҳарду забон он васеъ истифода карда мешавад.

Воситаи дигари бунёди истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пайваस्ताмоии пешванд ва пасванд ба ҳисоб меравад. Дар забони англисӣ воситаи мазкур ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтааст. Масалан: – **un- + -ed:** unstained – рангнакарда, undifferentiated – тафриқанагардида; **pre- + -al:** prenatal – пешазтаваллуд; **in- + -able:** inoperable – ғайриҷарроҳӣ; **anti- + -al:** antibacterial – зиддибактериалӣ; **dis- + -ation:** disintegration – азҳамдуршавӣ; **hyper- + -emia:** hyperemia – гиперемия, баландшавии пурра гардидани хун; **hypo- + -plasia:** hypoplasia – норасида, ноболиғ; **dys- + -trophy:** dystrophy – ҳалалдоргардии ғизогирӣ; **auto- + -lysis:** autolysis – худвайронкунӣ; **hyper- + -tension** – гипертония ва ғайраҳо.

Ин мисолҳо нишон медиҳанд, ки пешванд ва пасвандҳо бо калимаҳои решагӣ барои бунёди истилоҳоти махсусгардонидашуда дар гистология, ки маънои дақиқ ва мушаххас доранд, пайваस्त карда мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ низ пайвасти якҷояи пешванду пасванд дар истилоҳоти гистология мушоҳида карда мешавад, масалан, **бе-+-ӣ:** берангӣ,

белимфой, беустухонӣ; бехунӣ, **ғайри-+-вӣ**: ғайрилимфавӣ, ғайрихучайравӣ, ғайрибофтавӣ, ғайрифаъолӣ; **бе-+-ят**: бемуваффақият ва ғайраҳо.

Воситаи дигари бунёди истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳои мураккаб ба ҳисоб меравад. Истифодаи калимаҳои мураккаб дар бунёди истилоҳот аз он бармеояд, ки онҳо нисбат ба калимаҳои сода иттилооти зиёдтарро ифода менамоянд ва шакли мушаххаси худро нигоҳ медоранд. Дар истилоҳоти гистология асосан воситаи пайвасти бевоситаи калимаҳои алоҳида истифода карда мешавад. Маънои чунин калимаҳои мураккаб одатан бо семантика ва қисмҳои таркибии онҳо муайян карда мешавад. Аксарияти воҳидҳои луғавӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар шакли истилоҳоти мураккаб пешниҳод карда шудаанд. Масалан, **bloodstream** – чараёни хун, **brainstem** – мағзи сап, **cellwall** – девораи хучайра, **cytoskeleton** – ситоскелет, **neurotransmitter** – интиқоли нейрон; **erythrocyte** – эритроцит, **endomembrane** – эндомембрана, **histochemistry** – хистохимия, **lymphocyte** – лимфосит, **microtubule** – микронайча, **neuroglia** – нейроглия, **osteocyte** – остеосит ва ғайраҳо.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар забони тоҷикӣ низ истилоҳоти мураккаби гистология истифода карда мешаванд, масалан, **хучайрадевор** - **cell wall**, **хунсозӣ** – **hematopoiesis**, **хучайрсозӣ** - **cell synthesis**, **лимфараг** - **lymphatic vessel** ва ғайраҳо.

Пайвасти калимаҳо ин алоқаманд гардидани ду ва ё зиёда решаҳо дар як истилоҳ мебошад, масалан, **framework**, **frostbite**, **gamma-chamber**, **gastroduodenoscopy**, **gastrointestinal**, **heatstroke**, **hemochromatosis**, **high-toxic**, **hysterosalpinograpy**, **juxta-articular**, **kidney-shaped**, **knock -knees**, **ipochondrodystrophy**, **lysinecystinuria**, **macroglobulinemia**, **microspherocytosis**, **monoaminoxidase**, **morphogenesis**, **mucopolysaccharide**, **nephrocystosis**.

Ҳамин тариқ метавон қайд намуд, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ наваҳои мухталифи истилоҳоти яктаркиба мавриди истифода қарор гирифтаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳоти яктаркибаи гистология

дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати сохторӣ, морфологӣ ва семантикӣ монандӣ дошта, тафовут танҳо дар ҳолатҳои алоҳида мушоҳида карда мешавад. Ин истилоҳот дар тиб ва биология нақши калидӣ дошта, ифодаи дақиқ ва амиқи воҳидҳои асосии биологӣ ва тиббиро таъмин менамоянд.

Ҳамин тариқ, таҳлили морфологӣ истилоҳоти гистология нишон медиҳад, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истилоҳоти сода, сохта ва мураккаб нақши муҳим доранд. Истилоҳоти гистология дар ҳарду забон маънои мушаххас ва илмиро ифода мекунанд, барои тавсифи функционалӣ ва умумии ҳучайраҳо ва бофтаҳо истифода карда мешаванд.

Илова бар ин, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ дар истилоҳоти гистология пешванд ва пасвандҳо васеъ истифода мешаванд, ки ба дақиқият ва мутобиқати истилоҳот мусоидат менамоянд. Ҳамин тариқ, дар ин забонҳо барои бунёди истилоҳоти илмӣ гистология тамоми роҳҳо ва воситаҳои мавҷудаи забонӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Воситаи синтаксисии ташаккули истилоҳ воситаи пурсамартарини ғанӣ гардонидани таркиби истилоҳот ба ҳисоб меравад. Дар забоншиносии илмӣ ва махсусан дар самти гистология, истилоҳот на танҳо аз ҷиҳати морфологӣ, балки аз ҷиҳати синтаксисӣ таҳлил карда мешаванд. Воситаҳои синтаксисӣ барои ташаккули истилоҳ имкониятҳои васеъро пешниҳод намуда, алоқамандӣ ва муттаҳид гардидани истилоҳотро таъмин менамоянд ва ба ин васила ба дақиқии маъно ва мутобиқшавии онҳо ба забон мусоидат менамоянд. Дар гистология, истилоҳоти таркибӣ, ки барои тавсифи ҳучайраҳо, бофтаҳо ва равандҳои биологӣ истифода мешаванд, аксар вақт тавассути воситаҳои синтаксисӣ сохта мешаванд. Чунин воситаҳо имкон медиҳанд, ки байни номҳо, сифатҳо ва алоқаҳои маъногӣ пайвандҳои мантиқӣ ташаккул ёбанд, истилоҳоти илмӣ дақиқ, фаҳмо ва мувофиқ бошанд.

Воситаҳои синтаксисӣ дар забони тоҷикӣ барои сохтани истилоҳоти таркибӣ истифода мешаванд. Чунин истилоҳот аз ду ва зиёда калимаҳо иборат буда, барои тавсифи ҳучайраҳо, бофтаҳо ва равандҳои биологӣ хизмат

мекунанд. Воситаҳои асосии синтаксисӣ дар бунёди истилоҳоти гистологияро метавон чунин арзёбӣ намуд:

- пайвасти исм бо исм: пайваст ду реша ва сохта шудани як истилоҳ, масалан, **хучайраи асаб – nerve cell; бофтаи пайвандӣ – connective tissue; хучайраи мушак – muscle cell; бофтаи эпителиалӣ – epithelial tissue; хучайраи хун – blood cell; хучайраи хардал – mast cell; бофтаи пайвандкунанда – connective tissue; хучайраи пӯст – skin cell; хучайраи эндотелиалӣ – endothelial cell; бофтаи мушакӣ – muscle tissue; хучайраи чигар – liver cell** ва ғайраҳо;

- пайвасти исм бо сифат: нишон додани сифати исм: масалан, **хучайраи ҳаракаткунанда – motile cell; бофтаи эпителиалӣ – epithelial tissue; хучайраи эндотелиалӣ – endothelial cell; хучайраи илтиҳобӣ – inflammatory cell; бофтаи пайвандӣ – connective tissue; бофтаи мушакӣ – muscle tissue; бофтаи эпителиалӣ – epithelial tissue** ва ғайраҳо;

- истифода алоқои мантиқӣ “барои”, “аз”, “бо”, масалан, **бофтаи эпителиалӣ барои рӯйи бофта – surface epithelial tissue; бофтаи мушак барои ҳаракат – muscle tissue for movement; хучайраҳои эпителиалӣ аз рӯйи пӯст – epithelial cells of skin; бофтаи пайванд бо функцияи дастгирӣ – connective tissue with supporting function; хучайраҳои асаб бо вазифаи интиқол – nerve cells with transmitting function; бофтаи эпителиалӣ барои муҳофизат – epithelial tissue for protection; хучайраҳои хун аз бофтаи мушакӣ – blood cells from muscle tissue; бофтаи тағояк барои устуворӣ – cartilage tissue for support; хучайраҳои пӯст бо вазифаи муҳофизатӣ – skin cells with protective function; бофтаи эндотелиалӣ барои моеъгузаронӣ – endothelial tissue for fluid transport** ва ғайраҳо;

- пайвасти феъл бо исм ва сифат: барои тавсифи раванд ё вазифа истифода карда мешавад, масалан, **хучайраҳои сохташаванда – developing cells; бофтаи афзоянда – growing tissue; хучайраҳои тақсимшаванда – dividing cells; бофтаи тағйирёбанда – changing tissue; хучайраҳои фаъол – active cells; бофтаи рушдкунанда – growing tissue; хучайраҳои**

муҳофизаткунанда – **protective cells**; бофтаи таҷдидшаванда – **regenerating tissue**; ҳуҷайраҳои ҷудошаванда – **separating cells**; бофтаи мутобиқшаванда – **adapting tissue**; ҳуҷайраҳои тағйирёбанда – **transforming cells**; бофтаи ҳамоҳангшаванда – **coordinating tissue** ва ғайраҳо;

- истифодаи алоқаҳои замонӣ ва макони ҷойгиршавӣ: калимаҳо бо алоқаи ҷой ва замон пайваст мешаванд, масалан, ҳуҷайраҳои дар марказ ҷойгиршуда – **centrally located cells**; бофтаи дар рӯи бофта ҷойгиршуда – **tissue located on surface**; ҳуҷайраҳои дар минтақаи марказӣ ҷойгиршуда – **cells located in the central region**; бофтаи дар қабати болоӣ ҷойгиршуда – **tissue located in the upper layer**; ҳуҷайраҳои дар бофтаи амиқ ҷойгиршуда – **cells located in the deep tissue**; бофтаи дар қисми берунӣ ҷойгиршуда – **tissue located in the outer part**; ҳуҷайраҳои дар қисми паҳлӯӣ ҷойгиршуда – **cells located in the lateral part**; бофтаи дар қисми поёнӣ ҷойгиршуда – **tissue located in the lower part** ва ғайраҳо;

- пайвасти ду истилоҳ бо алоқаи ҳамоҳангӣ, ки барои алоқамандии ду хусусият ё ҷузъи истифодашаванда нигаронида шудааст, масалан, ҳуҷайраҳои калон ва ҳаракаткунанда – **large and motile cells**; бофтаи пайвандӣ ва эластикӣ – **connective and elastic tissue**; ҳуҷайраҳои хурд ва фаъол – **small and active cells**; ҳуҷайраҳои калон ва муҳофизаткунанда – **large and protective cells**; бофтаи пайвандӣ ва ғафс – **connective and dense tissue**; бофтаи мушакӣ ва чандқабата – **muscle and multilayered tissue**; ҳуҷайраҳои асаб ва ҷудошаванда – **nerve and separating cells**; ҳуҷайраҳои хун ва сурх – **blood and red cells**; бофтаи эпителиалӣ ва ҳамвор – **epithelial and smooth tissue**; бофтаи эластикӣ ва сахт – **elastic and firm tissue**; ҳуҷайраҳои калон ва тақсимшаванда – **large and dividing cells**; бофтаи пайвандӣ ва қавӣ – **connective and strong tissue** ва ғайраҳо.

Таҳлили воситаҳои синтаксисӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон медиҳад, ки барои сохтани истилоҳоти таркибӣ ва ифодаи равандҳои гистологӣ дар ин забонҳо тамоми имкониятҳо истифода мешаванд. Воситаҳои

синтаксисӣ имконият медиҳанд, ки маънои истилоҳоти гистология дуруст дарк карда шавад, дар таълим ва таҳқиқи илмӣ васеъ мавриди истифода қарор дода шаванд.

Ин восита аз табдил додани ибораҳои муқаррарии озод ба “калима ҳамвазн” иборат аст. Навъи содатарин ва ҳамзамон, маъмултарини истилоҳоти мураккаб дар забони англисӣ ибораи дутаркиба мебошад. Навъи маъмули истилоҳоти дутаркиба дар луғати англисии гистология чунинанд:

1. Ибораҳо бо сифат дар вазифаи муайянкунанда, масалан, **microfocal radiography, metabolic rate, infrared rays, ultimate recovery, open reduction, multiple sclerosis, gastric secretion, nasal septum, antitetanic serum, supraventricular tachycardia, soft abdomen, cold abscess, salycilic acid, aural calculus, occult cancer, determinial factor, postvaccinal immunity.**

2. Ибораҳо бо исм дар вазифаи муайянкунанда, масалан, **microbiology laboratory, elbow joint, life history, blood serum, hepatitis virus, leg ulcer, motor nerve, lupus nephritis, scrub nurse, duct orifice, food passage, bile peritonitis, head physician, finger plethysmography, drug poisoning, action potential, water pox, skin rash, heart rate, infection rate, addition reaction.**

3. Аксарияти истилоҳоти дутаркибаи гистология аз рӯйи тарҳи исм+исм сохта шудаанд, ки унсури якум номи бунёдкундаи истилоҳ ба ҳисоб меравад, масалан, **Alanson’s amputation, Alzheimer’s disease, Down’s syndrome, Robson’s point, Kocher’s forceps, Sutter’s blood, Burkitt’s lymphoma, Bell’s mania, Gram’s (staining) method, Coffey’s operation, Erb-Charcot’s paralysis, Trendelenburg’s position, Friedman’s reaction, Freyer’s operation, Nelaton’s catheter.**

Таҳлили навъҳои ибораҳои дутаркибаи истилоҳотии забони англисӣ барои чунин хулосабарорӣ имкон медиҳад, ки навъи паҳнгардида ҳамон навъ ба ҳисоб меравад, ки ибора бо муайян намудани истилоҳоти асосӣ, ки дар онҳо нақши муайянкунандаи истилоҳ исм ва сифат баромад менамоянд.

Ҳамин тариқ, дар асоси баррасии истилоҳоти яктаркиба ва сертаркибаи гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

- дар низоми истилоҳотӣ дар баробари истилоҳоти яктаркиба инчунин, истилоҳоти сертаркиба истифода карда мешавад. Истилоҳоти яктаркиба ба истилоҳоти сода (решагӣ), сохта (аффиксиалӣ) ва мураккаб, ки ду ва ё зиёда морфемҳоро дар бар мегиранд, ҷудо карда мешаванд;

- истилоҳоти яктаркибаи содаи танҳо аз реша иборат буда, заминаи асосии бунёди калимаҳои нав ба ҳисоб мераванд. Таҳлили истилоҳоти гистология дар забони англисӣ нишон дод, ки дар қатори онҳо истилоҳоти яктаркибаи сода низ мавҷуданд;

- тарҷумаи истилоҳоти содаи яктаркибаи гистология аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ на ҳама вақт мувофиқ меояд, яъне агар дар забони англисӣ истилоҳоти сода бошад, дар забони тоҷикӣ на ҳама вақт чунин сохтори худро нигоҳ медорад;

- миқдори истилоҳоти содари гистология муайян намудан номумкин аст, зеро забони илм ба таври доимӣ рушд намуда, истилоҳоти нав ташаккул меёбанд;

- дар истилоҳоти гистология низ истилоҳоти сохта зиёданд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ воситаҳои аффиксалии бунёди истилоҳоти сохта истифода карда мешаванд;

- пасвандҳо имконият медиҳанд, ки маънои калима дақиқ гардонида шавад, равандҳо, хусусиятҳо, мансубият ба гурӯҳи муайяни бофтаҳо ва ҳуҷайраҳо ифода карда шавад;

- дар забони тоҷикӣ низ ба монанди забони англисӣ миқдори зиёди истилоҳоти гистология бо истифода аз пасвандҳо сохта шудаанд. Дар забони тоҷикӣ, истифодаи пасвандҳо дар бунёди истилоҳоти гистология маҳдуд аст. Дар ин самт пасвандҳои латиниву юнонӣ бо истилоҳоте, ки ба забони тиббии тоҷикӣ иқтибос шудаанд ворид шудаанд ва дар ин самт истифода мешаванд;

- истифодаи калимаҳои мураккаб дар бунёди истилоҳот аз он бармеояд, ки онҳо нисбат ба калимаҳои сода иттилооти зиёдтарро ифода менамоянд ва шакли мушаххаси худро нигоҳ медоранд. Дар истилоҳоти гистология асосан воситаи пайвасти бевоситаи калимаҳои алоҳида истифода карда мешавад;

- истилоҳоти яктаркибаи гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати сохторӣ, морфологӣ ва семантикӣ монандӣ дошта, тафовутҳо танҳо дар ҳолатҳои алоҳида мушоҳида карда мешаванд.

3.2. Нақш ва хусусиятҳои истифодаи ихтисорот дар истилоҳоти гистология

Аббревиатура яке аз воситаҳои маҳсулноки пурра ва ғанӣ гардонидани ҳазинаи луғавии ҳар як забон ба ҳисоб меравад. Қайд намудан зарур аст, ки дар тамоми соҳаҳои илмӣ шаклҳои мухталифи кӯтоҳнамоии номгузориҳои луғавӣ истифода карда мешаванд. Истифодаи шаклҳои кӯтоҳи истилоҳот дар соҳаҳои гуногун сатҳи баланди иттилоотиро дар баёни маълумот таъмин менамояд.

Аббревиатура ин раванди озоди кӯтоҳ намудани номгузориҳои объект буда, яке аз воситаҳои маҳсулноки ғанигардониҳои низоми луғавӣ ба ҳисоб меравад. Самти фаъоли истифодаи васеи навъҳои гуногуни воҳидҳои лексикӣ ихтисоршуда, ки дар даҳсолаҳои охир дар аксарияти забонҳо ба таври равшан мушоҳида мешаванд, далелҳоро талаб намекунад. Калимаҳои ихтисоршуда дар забонҳои муосир устувор гаштаанд. Шумораи онҳо ниҳоят зиёд буда, қисми зиёди луғатро ташкил медиҳанд ва ба тамоми қисмҳои луғавӣ дохил шуда, ҳам дар нутқи шифоҳӣ ва ҳам дар нутқи хаттӣ васеъ истифода мешаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аксарияти калимаҳои нав тавассути ибора ва калимаҳои мураккаб ифода карда мешаванд. Чунин истилоҳот, пеш аз ҳама, барои инъикоси пурра, дақиқ ва мафассали хусусиятҳо, аломат ва ҷанбаҳои мухталифи ҳар як мафҳуми илмӣ зарур мебошанд. Махсусан, дар соҳаи илмӣ, техникӣ ва тиббӣ истифодаи чунин истилоҳот имконият медиҳанд, ки мафҳум якмаъно, дақиқ ва фаҳмову саҳеҳ

ифода карда шаванд, ки барои рушди илмӣ ва табодули донишҳои нав аҳаммияти бориз доранд.

Дар баробари ин, бояд қайд намуд, ки истифодаи калимаҳои мураккаб ва ибораҳои дароз дар амалия на ҳамеша самаранок ва фаҳмо буда, як қатор проблемаҳоро ба миён меорад. Истифодаи зиёд ва пайвастаи онҳо дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ метавонад маъноро вазнин, душворфаҳм ва ғайрисамаранок гардонад. Дарк ва истифодаи чунин истилоҳоти мураккаб махсусан барои донишҷӯён ва хонандагон метавонад мушкилот эҷод намояд ва раванди таълиму тарбияро халадор намояд. Илова бар ин, дар муоширати илмӣ ва касбӣ зарурати суръат ва мушаххасӣ низ муҳим мебошад, ки истилоҳоти дароз ба он монеа эҷод меkunанд.

Маҳз дар асоси чанбаҳои зикргардида дар шароити муосир дар аксарияти забонҳо самти табиӣ ва қонунӣ пайдо гардидааст, ки истилоҳоти мураккаб ихтисор ва сода гардонида шавад. Яке аз роҳҳои асосии чунин ихтисорот аббревиатура ва шаклҳои кӯтоҳшуда мебошанд. Аббревиатура имкон медиҳад, ки ибораҳо ва номҳои дароз ба шакли кӯтоҳ, равшан ва осон табдил дода шаванд, дар ҳоле, ки маънои асосии онҳо нигоҳ дошта мешавад.

Чунин раванд на танҳо ба осон намудани навишт ва талаффуз, балки ба баланд бардоштани самаранокии муоширати илмӣ низ мусоидат менамояд. Бо истифодаи аббревиатура, матн фаҳмо ва муназзам мегардад, ки барои таҳсил, тадқиқ ва табодули иттилооти илмӣ муҳим мебошад.

Ҳамин тариқ, гарчанде истилоҳоти мураккаб барои ифодаи дақиқи мафҳумҳо зарур мебошанд, аммо истифодаи аббревиатураҳо ҳамчун воситаи ихтисорсозӣ ба рушди забони илмӣ, осон гардидани муошират ва баланд гардидани самаранокии омузиш ва таҳқиқ мусоидат менамояд.

Пурмазмун будани ихтисораҳо яке аз хусусиятҳои муҳимми адабиёти махсус ва илмӣ ба шумор меравад, ки яке аз усулҳои асосии он мутобиқгардонӣ ва ихтисорнамоии маълумот мебошад. Ихтисораҳо имкон медиҳанд, ки мафҳумҳои мураккаб ва дароз дар шакли кӯтоҳ, вале пурмаъно

ифода ёбанд, ки ин барои сарфаи вақт, осон гардидани навишт ва баланд бардоштани самаранокии муоширати илмӣ аҳаммияти хосса дорад.

Дар баробари ин, гуногунии роҳҳо ва воситаҳои ташаккули ихтисораҳо, махсусан дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, метавонад ба як қатор мушкилот дар раванди фаҳмиш ва интиқоли онҳо ба забонҳои дигар оварда расонад. Чунин мушкилот бештар дар ҳолатҳои пайдо мешавад, ки муаллифон дар матнҳои худ ихтисораҳоро шарҳ намедиханд, рамзкушоии онҳоро пешниҳод намеkunанд. Дар натиҷа, хонанда ё тарҷумон маҷбур мешавад, ки маънои ихтисораҳоро аз матн муайян намояд, ки на ҳамеша дақиқ ва саҳеҳ мебошад.

Ҳангоми кор бо ихтисораҳо бояд ба инобат гирифта шавад, ки бинобар набудани меъёрҳои ягонаи байналхалқӣ ва миллий, аксарияти ихтисораҳои забони англисӣ ва забони тоҷикӣ ё дигар забонҳо муродифи мустақим надоранд. Ин ҳолат раванди тарҷумаро мураккаб намуда, тарҷумонро водор менамояд, ки аз усулҳои гуногуни тарҷума, ба монанди шарҳдиҳӣ, тавсифӣ ё мутобиқсозӣ истифода намояд.

Бо вучуди ин, дар ҳолати вучуд надоштани муродифи бевоситаи ихтисора, эҳтимолияти қисман гум шудани маъноро ба миён меорад. Яъне, ҳангоми интиқол на ҳама ҷузъҳои маъноӣ ва нозуқиҳои семантикӣ пурра нигоҳ дошта мешаванд. Дар натиҷа, сохтори семантикии истилоҳ метавонад тағйир ёбад ё қисман аз байн равад, ки ин ба дақиқии матни илмӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Аз ин хотир, истифода ва тарҷумаи дурусти ихтисораҳо талаб мекунад, ки онҳо бо дарназардоши матн, соҳаи илмӣ ва меъёрҳои мавҷуда таҳлил ва истифода карда шаванд. Танҳо дар чунин ҳолат имконият пайдо мегардад, ки маъно ва мазмуни аслии истилоҳ то ҳадди имкон дуруст ва пурра интиқол дода шавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳарфҳои ихтисоршуда ба монанди алифбо талаффуз карда мешаванд. Масалан, CIA (Central Intelligence Agency – Раёсати кашофии марказӣ чунин транскрипсия дорад [si: ai: ei]; Донишгоҳи миллии Тоҷикистон [de: em: te] ва ғайраҳо. Қайд

намудан зарур аст, ки аббревиатураҳо метавонанд синонимҳои мухталиф дошта бошанд. Масалан, аббревиатураи CIA (Central Intelligence Agency) метавонад бо CIA (Canadian Importers Association) синоним бошад. Аз ин хотир, ҳангоми тарҷумаи чунин ихтисораҳо бодикқат будан лозим аст. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки аббревиатура дар матнҳои илмӣ, ғанӣ, иқтисодӣ ва ғайраҳо метавонад маъноҳои гуногун дошта бошад, ки аз матн муайян карда мешавад.

Қайд намудан зарур аст, ки дар шароити имрӯза дар забони тоҷикӣ масъалаи ихтисораҳо зиёд мушоҳида карда мешавад. Ихтисораҳо асосан дар рӯзномаву маҷаллаҳо, таҳқиқотҳои илмӣ бештар ба назар мерасанд. Масалан, ҚТ – Қумхурии Тоҷикистон, АМ- Академияи милли, ВКД – Вазорати корҳои дохилӣ, ВКХ – Вазорати корҳои хориҷӣ ва монанди онҳо аксари вақт дар шакли ихтисора истифода карда мешаванд.

Қайд намудан зарур аст, ки дар забони тоҷикӣ ихтисорасое мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки дар шакли асл ҳамчун ихтисора ба забони тоҷикӣ иқтибос карда шудаанд, масалан, ЮНЕСКО, НАТО, ОПЕК ва ғайраҳо, ки дар забони тоҷикӣ мисли забони англисӣ талаффуз карда мешаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар забони англисӣ миқдори аббревиатураҳо хеле зиёданд. Аз ин хотир, аббревиатураҳо дар шакли фарҳангҳо вобаста ба соҳа, мисли соҳаҳои иқтисодиёт, техника, тиббӣ, забоншиносӣ ва ғайраҳо тартиб дода шудаанд. Барои дуруст ва беғалат фаҳмидан ва тарҷума намудани аббревиатураҳо тавсия дода мешавад, ки аз фарҳангҳои ихтисоршавӣ истифода намојанд.

Дар забонҳои муосир пайдо шудани теъдоди зиёди воҳидҳои луғавии ихтисоршуда, бешубҳа, яке аз оқибатҳои инқилоби илмӣ техника мебошад, ки мафҳумҳои нави махсусро ба вуҷуд овардааст, ки бояд дар забон номгузорӣ ва муттаҳид шаванд. Барои марҳилаи муосири инкишофи луғатҳои махсус дар як қатор бо бунёди истилоҳот дар заминаи забонҳои милли, иқтибоснамоӣ ва истифодаи васеи аббревиатура хос мебошад. Метавон таъкид намуд, ки

истифодаи васеи навъҳои гуногуни ихтисорот дар марҳалаи муосир яке аз хусусиятҳои хоси рушди истилоҳоти миллӣ ва умуман забонҳои миллӣ мебошад.

Далели объективии афзудани нақш ва ҳиссаи ихтисорот дар забонҳои муосир дар даҳсолаҳои охир пайдо шудани шумораи зиёди луғатҳои умумӣ ва махсуси ихтисорот мебошад, ки шумораи онҳо солҳои охир хеле зиёд гардидааст. Қайд намудан зарур аст, ки аксарияти луғатҳои ихтисороти забонҳои гуногун дар давраи баъд аз соли 1950 нашр шудаанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар забоншиносии муосир аббревиатура яке аз методҳо ва усулҳои кӯтоҳнамоии калима ё гурӯҳи калимаҳо ба ҳисоб меравад, ки барои осон, самаранок ва беҳтар намудани навишт ва талаффузи мафҳум истифода карда мешавад. Аз мавқеи назариявӣ, аббревиатура воситаи луғавӣ мебошад, ки имконияти ифодаи шакли кӯтоҳ ва фаҳмои мафҳумҳои дароз ва мураккабро пешниҳод менамояд.

Аббревиатура хусусиятҳои муайян дорад, ки тафовути онҳоро аз калима ва истилоҳоти муқаррарӣ таъмин менамоянд. Дар ин самт метавон чунин хусусиятҳои аббревиатураро пешниҳод намуд:

- кӯтоҳӣ: ба ҷойи навиштани пурраи калима мавриди истифода қарор дода мешавад;
- фаҳмоӣ: бояд барои шунаванда ё хонанда равшан ва фаҳмо бошад;
- мутобиқат: дар доираҳои илмӣ ва касбӣ бояд қабулшуда бошанд ва ба таври доимӣ мавриди истифода қарор гиранд.

Навъҳои аббревиатура ба таври назариявӣ чунин тасниф карда мешаванд:

- аббревиатураи ҳарфӣ: аз ҳарфҳои аввали калимаҳои пурра ташкил меёбад;
- аббревиатураи қисматӣ: аз қисмҳои калимаҳо як калимаи нави талаффузшаванда бунёд карда мешавад;
- аббревиатураи омехта: интиҳоби ҳарф ва қисмати калима, ки шакли кӯтоҳ ва фаҳморо эҷод мекунад.

Ҳамин тариқ, аббревиатура ҳамчун воситаи синтаксисӣ ва луғавӣ дар забонҳои илмӣ ва техникӣ нақши муҳим дорад, зеро муфҳумҳои мураккабро кӯтоҳ, фаҳмо ва мувофиқ ифода менамояд.

Аббревиатура дар забони тоҷикӣ бо роҳҳо ва воситаҳои мухталиф бунёд карда мешавад, ки асосан ба кӯтоҳ намудани калима ва ибораҳои мураккаб равона карда шудааст. Метавон роҳҳои зерини бунёди аббревиатураҳоро дар забони тоҷикӣ чудо намуд:

- аз ҳарфҳои аввали калимаҳо: ДМТ - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон; ВКД – Вазорати корҳои дохилӣ, АИ – Академияи миллий, АИ – Академияи илмҳо ва ғайраҳо;

- қисмати аввали калимаҳо, масалан, тоҷиксуғурта, тоҷикстандарт, тоҷиктелеком, тоҷикгаз, тоҷикэнерго, тоҷикматлубот, тоҷиксодирот, агробонк ва ғайраҳо;

- кӯтоҳ намудани як калима: профессор – проф., академик – акад., дотсент – дотс. ва ғайраҳо.

Роҳҳо ва воситаҳои бунёди аббревиатура дар забони тоҷикӣ гуногун буда, асосан ба сарфаи вақт ва осон намудани муоширати илмӣ ва расмӣ равона карда шудааст. Чунин роҳҳо ва воистаҳо имконият медиҳанд, ки ибораҳои дарроҳ ва тӯлонӣ ба шакли кӯтоҳ, фаҳмо ва мувофиқ ифода карда шаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кӯтоҳнамоии истилоҳот дар забони англисӣ васеъ паҳн гардидааст. Оид ба паҳнгардӣ ва маҳсулнокии кӯтоҳнамоии воҳидҳои луғавӣ дар забони муосири англисӣ ақидаи забоншинос шаҳодат медиҳад. О. Есперсен махсусияти ихтисороти забони англисии муосирро махсус таъкид мекунад: “Ихтисорот... дар дигар забонҳо низ мавҷуданд, аммо зоҳиран, онҳо ба мисли забони англисии муосир зиёд нестанд; онҳо дар ҳақиқат яке аз хусусиятҳои хоси инкишофи забони англисиро дар ин марҳила ифода мекунанд” [148, с. 550].

Таҳқиқоти ихтисороти солҳои охир, пеш аз ҳама, ба фаҳмиши сохти навъҳои алоҳидаи воҳидҳои ихтисоршудаи луғавӣ равшанӣ бахшидаанд. Аммо, корҳои нашршуда оид ба назарияи ихтисорот, чун қоида, танҳо ба

чанбаҳои алоҳидаи ихтисорот дахл дорад, дар ҳоле, ки назарияи ягонаи ихтисорот бо дарназардошти тамоми гуногунрангӣ ва робитаи онҳо бо падидаҳои дигари забонӣ танҳо дар давраи ибтидоии ташаккулёбӣ қарор дорад.

Оид ба хусусиятҳои ихтисорот ва робитаи онҳо бо низоми забон ҳанӯз номуайяниҳои зиёд вуҷуд доранд, таснифоти ҷиддӣ ва дақиқи навъбандии сохтори воҳидҳои луғавии ихтисоршуда пешниҳод нагардидааст, таҳлили илмӣ хусусиятҳои навъҳои алоҳидаи сохтори ихтисорот гузаронида нашудааст. Дар хусусиятҳои луғавӣ-семантикии ихтисорот ва шаклҳои инкишофи маъноии онҳо номуайяниҳои зиёд мавҷуданд.

Мавқеи як қатор забоншиносонро оид ба ихтисорот Д.И. Алексеев хеле бомуваффақият тавсиф кардааст. Ҳарчанд изҳороти ӯ ба ихтисороти забони русӣ дахл дорад, он хусусияти васеътар дорад ва ба ихтисорот ҳамчун як масъалаи забоншиносӣ дахл дорад. Д.И. Алексеев қайд мекунад, ки “якқатор забоншиносон паҳншавии ихтисорот дар забони русиро як намунаи объективӣ намедонанд, бинобар ин онҳо табиатан на бештар ба сабабҳо, балки ба омилҳои пайдоиши ихтисороти нав назар мекунанд ва одатан эҷоди онҳоро ба баъзе нафароне, ки донишҳои ибтидоии забониро надоранд, нисбат медиҳанд” [121, с. 82].

Омузиши воҳидҳои луғавии ихтисоршуда як хусусияти муҳим дорад. Дар бисёр мавридҳо дар инкишофи луғавӣ-семантикии ин воҳидҳо қолабҳое пайдо мешаванд, ки аз таҳлили инкишофи шаклҳои пурра, яъне аз қолабҳои умумии инкишофи луғат маълум мебошанд. Аммо, агар дар шакли пурра тағйироти муайян дар бисёр ҳолатҳо дар тӯли садсолаҳо инкишоф ёбад, пас дар ихтисорот онҳо комилан дар пеши назари мо - баъзан дар тӯли якчанд сол ё ҳатто якчанд моҳ зоҳир мешаванд. “Дар натиҷа воҳидҳои луғавии ихтисоршуда бо истифода аз мисолҳои мушаххаси баъзе фарзияҳо дар бораи роҳҳо ва самтҳои инкишофи маъноии луғавӣ барои таҳлил маводди зарурӣ шуда метавонанд” [149, с. 289].

Хусусияти динамикии ихтисорот нишон медиҳад, ки онҳо на танҳо воситаи самараноксозии нутқ, балки инчунин нишондиҳандаи равандҳои ғайриро ва рушди луғат ба ҳисоб меравад. Яъне, ихтисорот ба тағйироти иҷтимоӣ, илмӣ ва техникӣ воқуниш нишон дода, мафҳумҳои навро дар шакли кӯтоҳ ва муассир ифода мекунад.

Дар натиҷа, воҳидҳои луғавии ихтисоршуда ҳамчун маводди арзишманди таҳқиқотӣ дар омузиши равандҳои рушди семантикӣ хизмат менамоянд. Дар асоси мисолҳои мушаххаси ихтисорот муҳаққиқон фарзияҳоеро пешниҳод менамоянд, ки чи тавр маънои луғавӣ тағйир меёбад, васеъ мегардад ё ҳатто шакли нав мегирад. Масалан, як қатор ихтисорот бо гузашти вақти муайян аз шакли кӯтоҳ ба воҳиди мустақили луғавӣ табдил меёбанд ва ҳатто маънои аслии ибораи пурраро қисман ё пурра тағйир медиҳанд.

Илова бар ин, таҳлили ихтисорот имконият медиҳад, ки самтҳои асосии рушди семантика, аз ҷумла ихтисоршавӣ, умумисозӣ, махсусшавӣ ва интиқоли маъно мавриди баррасӣ қарор дода шавад. Зеро ихтисорот дар аксарияти ҳолатҳо дар заминаи талаботи амалии муоширати илмӣ ва касбӣ ба вучуд омада, ба тағйироти ин талабот ҳуди онҳо низ дигаргун мешаванд.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки ихтисорот на танҳо шакли кӯтоҳшудаи воҳидҳои луғавӣ мебошанд, балки як навъ раванди семантикӣ дар забон ба ҳисоб мераванд. Онҳо имконият медиҳанд, ки тағйироти луғавӣ на дар муддати тӯлонӣ, балки дар муддати кӯтоҳ аз тарафи муҳаққиқон мушоҳида ва таҳлил карда шаванд. Чунин хусусият аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дошта, барои фаҳми қонуниятҳои рушди забон ва тақомули луғавӣ хеле муҳим мебошад. Ҳамин тариқ, дар шароити муосир яке аз муҳимтарин вазифаҳои назарияи умумии ихтисорот ҷамъоварӣ ва таҳлили маводди бозғатимод ва васеъ мебошад, ки дар асоси онҳо умумсозии амиқи сохтори истилоҳи кӯтоҳшуда мумкин аст.

Муҳаққиқ Г. Стерн дар асоси таҳлил ва баррасии ҷанбаҳои гуногуни ихтисорнамоии калимаҳо, сабабҳои асосии ташаккули ихтисоротро чунин арзёбӣ намудааст:

- сабабҳои фонетикӣ: дар натиҷаи таъсири сабабҳои фонетикӣ, масалан, **shun** аз калимаи **attention**;
- сабабҳои графикӣ, масалан, **gent** аз **gentleman**, **ad** аз **advertisement**, **sov** аз **sovereign**;
- сабабҳои функционалӣ: **app** аз **application**, **fridge** аз **refrigerator**, **mic** аз **microphone**;
- сабабҳо, ки бо сарфаи саъю кӯшиш алоқаманд мебошанд: **fall** аз **fall of the leaf** [152, с. 260].

Азбаски моҳиятан, ду сабаби аввал танҳо як навъи сабаби чорум ба ҳисоб мераванд ва дар бораи сабабҳои функционалӣ ба таври боварибахш сухан намеравад, метавон тахмин кард, ки Г. Стерн сарфачӯиро сабаби асосии ихтисорнамоӣ мешуморад, гарчанде ки ӯ аҳаммияти сабабҳои функционалиро махсус қайд менамояд.

Мафҳуми “ихтисорнамоӣ” тағйиротро дар сохтор пешниҳод менамояд. Дар натиҷаи аббревиатсия ихтисорнамоии воҳид ба миён меояд, ки сохтори он аз воҳиди ибтидоӣ тафовут дорад. Метавон се воситаи аббревиатсияи морфологиро чудо намуд.

- аббревиатураи морфемавӣ: **doc** – doctor – духтур; **epi** – Epithelium – эпителий, **fib** – fibroblast – фибробласт, **lym** – lymphocyte – лимфосит, **neuro** – neuron – нейрон, **adipo** – adipocyte – адипосит, **osteo** – osteocyte – остеосит, **chondro** – chondrocyte – хондросит, **hemo** – hemoglobin – гемоглобин, **myelo** – myelocyte – миелосит, **thrombo** – thrombocyte – тромбоцит ва ғайраҳо.

- аббревиатураи ҳарфҳои ибтидоӣ: **ECM** – Extracellular Matrix - матритсаи берун аз ҳуҷайра, **BM** – Basement Membrane - Мембранаи заминавӣ, **H&E** – Hematoxylin and Eosin - гематоксилин ва эозин, **PNS** – Peripheral Nervous System – низоми перифериявии асаб, **CNS** – Central Nervous System – низоми марказии асаб, **RER** – Rough Endoplasmic Reticulum – ретикули ноҳамвори эндоплазма, **SER** – Smooth Endoplasmic Reticulum – ретикули ҳамвори эндоплазма, **ATP** – Adenosine Triphosphate – аденозин трифосфат, **DNA** – Deoxyribonucleic Acid – кислотаи дезоксирибонуклеин, **RNA** – Ribonucleic Acid

- кислотаи рибонуклеин ва ғайраҳо.

- воситаи омехта: **neurodeg** – neurodegenerative disease – бемории нейродегенеративӣ, **lymphoprolif** – lymphoproliferative disorder – ихтилоли лимфопролиферативӣ, **oncoprotein** – oncogenic protein- протеини онкогенӣ, **cytokine** – cytoplasmic kinase – киназаи ситоплазма ва ғайраҳо.

Таҳлили истилоҳоти гистология нишон медиҳад, ки дар баъзе ҳолатҳо воситаи дуум ва сеюми ихтисорнамоӣ дар як ҳолат истифода карда мешаванд, масалан, **HC-FISH** – Immunohistochemistry – Fluorescence In Situ Hybridization – Иммуногистохимия-флуоресентӣ дар гибридизатсия, **PCR-SSCP** – Polymerase Chain Reaction–Single Strand Conformation Polymorphism – Реаксияи занҷири полимеразӣ – намунаи ягонаи конформатсияи полиморфизмӣ, **LM-EM** – Light Microscopy–Electron Microscopy – микроскопияи рӯшноӣ-микроскопияи электронӣ, **DAB-HRP** – **Diaminobenzidine – Horseradish Peroxidase** – диаминобензидин-пероксидаза.

Мафҳуми “аббревиатураи морфемавӣ” таснифоти алоҳидаро талаб менамояд. Ихтисороти морфемавӣ ҳатман бо морфемаҳо ба маънои маъмул алоқаманд нест, ки ҳангоми таҳлили морфологии калима муайян карда мешавад. Аксар вақт, дар ҳолати ихтисораи морфемавӣ “порчаҳо” ё “қисмҳои”-и калима ба даст оварда мешавад, ки дар ҷудо кардани онҳо принсипи прагматикӣ нақши муҳим мебозад. Одатан, ин “пораҳо”-и калимаҳо - онҳоро дар муқоиса бо морфемаҳои муқаррарӣ “морфемаҳои ихтисоршуда” номидан мумкин аст. Он имкон медиҳад, ки шакли пурраи мувофиқ дар шуур барқарор карда шавад, яъне онҳо дар як роҳи муайяне, ки бо нақшаи мундариҷа алоқаманд аст. Онҳо ягонагии сохторӣ ва семантикиро нигоҳ дошта, ҷузъи воҳидҳои мураккаби ихтисоршуда мебошанд.

Оид ба фарқияти байни морфема ва аббревиатура сухан ронда, метавон кайд намуд, ки морфема асосан дар нутқи шифоҳӣ истифода гардида, аббревиатура ба нутқи илмӣ хос аст.

Дар омузиши сохтори воҳидҳои ихтисоршуда муқоисаи онҳо бо воҳиди ибтидоӣ аҳамияти хосса дорад. Дар ин самт ду ҷанба ба инобат гирифта мешавад:

- нисбат ба воҳиди ибтидоӣ, кадом унсурҳо дар раванди аббревиатсия ихтисор карда мешаванд;
- нисбат ба воҳиди ихтисоршуда, бо кадом роҳ муттаҳиднамоии унсурҳои он ба даст оварда мешавад.

Одатан масъалаи мутобиқати сохтори воҳиди ихтисоршуда ва ибтидоӣ сода гардонида мешавад ва хусусиятҳои сохтори воҳиди ихтисоршуда танҳо аз сохтори морфологии воҳиди ибтидоӣ вобаста аст. Муҳаққиқ Л.И. Сапогова чунин қайд намудааст, ки “зухуроти мухталифи ихтисоршавӣ ва навҳои гуногуни он натиҷаи тафовути сохтори морфологии воҳиди ибтидоӣ аст. Дар ин самт ибораи истилоҳотӣ нисбат ба истилоҳи алоҳидаи яктаркиба имкониятҳои бештари ихтисорнамоиро пешниҳод менамояд” [118, с. 35].

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки зухуроти гуногуни ихтисоршавӣ ва навҳои мухталифи он бевосита ба сохтори морфологии воҳиди ибтидоӣ вобаста мебошанд. Яъне, шакл ва таркиби дохилии калима ё ибора муайян мекунад, ки он то чӣ андоза қобили ихтисор аст ва кадом навӣ аббревиатураро метавон нисбат ба он истифода намуд.

Аз ин нуқтаи назар воҳидҳои забонӣ, ки сохтори мураккаб доранд, нисбат ба калимаҳои сода ва якрешагӣ имконияти бештари ихтисоршавиро доро мебошанд. Зеро ибораҳои истилоҳотӣ аз якҷанд ҷузъи ибора буда, ҳар яке аз онҳо метавонанд ҳамчун сарчашмаи алоҳида барои бунёди шакли кӯтоҳ истифода карда шаванд. Масалан, ҳарфҳои аввали калимаҳо, қисмҳои реша ё омезиши онҳо шаклҳои гуногуни аббревиатураро ба вуҷуд меоранд.

Истилоҳоти яктаркиба, ки сохтори сода доранд, имкониятҳои маҳдуди ихтисоршавиро пешниҳод меkunанд. Дар чунин ҳолат, ихтисор бештар ба кӯтоҳ кардани калима ё истифодаи шаклҳои шартӣ он маҳдуд мешавад. Аз ин хотир, гуногуншаклии аббревиатура бештар дар заминаи ибораҳои истилоҳотӣ, на дар асоси калимаҳои алоҳида ба вуҷуд меояд.

Ихтисоршавӣ танҳо як раванди механикии кӯтоҳкунӣ нест, балки он бо хусусиятҳои сохтории забон ва қонуниятҳои морфологӣ алоқаманд аст. Яъне, ҳар қадаре сохтори ибтидоӣ мураккаб ва бисёртаркиба бошад, ҳамон қадар имконияти интиҳоби роҳҳои мухталифи ихтисоркунӣ бештар мегардад.

Илова бар ин, чунин мавқеъ нишон медиҳад, ки дар забонҳои гуногун, вобаста ба хусусиятҳои морфологӣ ва синтаксисии онҳо, равандҳои ихтисоршавӣ метавонанд шаклҳои гуногун дошта бошанд. Дар забонҳое, ки ибораҳои истилоҳотӣ васеъ истифода мешаванд, аббревиатураҳо низ бештар гуногун ва сершакл мегарданд.

Ҳамин тариқ, робитаи байни сохтори морфологии воҳидҳои забонӣ ва имкониятҳои ихтисоршавӣ муҳим буда, таваҷҷуҳи хоссаро талаб менамояд. Омузиш ва баррасии чунин робита барои таҳқиқи равандҳои забонӣ, ташаккули аббревиатураҳо ва истифодаи онҳо дар забони илмӣ заминаи устувор фароҳам меорад.

Дар асоси таҳлили таҳқиқоти мухталиф, ки ба масъалаи аббревиатура бахшида шудаанд, метавон роҳҳо ва воситаҳои мухталифи онро ҷудо намуд. Дар аксарияти ҳолатҳо ҳарфҳои аввал ва охири истилоҳи ихтисоршаванда, ҳарфҳои мобайнӣ, ҳарфҳои муҳим, ҳичо ва овозҳои мутобиқ интиҳоб карда мешаванд.

- аббревиатура дар асоси интиҳоби ҳарфи аввали истилоҳи яктаркиба: бунёди аббревиатура дар асоси ҳарфҳои аввали истилоҳоти яктаркиба дар гистология амалияи ғайримуқаррарӣ ба ҳисоб меравад, зеро метавонад ба нофаҳмӣ ва номуайяний оварда расонад. Лекин ба ин нигоҳ накарда, барои мақсадҳои таълимӣ ва ёрирасон метавон якчанд мисолҳо овард, ки дар амалияи илмӣ онҳо хеле кам истифода карда мешаванд. Масалан, **N–neuron** – нейрон; **C–chondrocyte** – хондросит; **F–fibroblast** – фибробласт; **A–adipocyte** – адипосит; **M–myocyte** – миосит; **O–osteocyte** – остеосит; **L–lymphocyte** – лимфосит ва ғайраҳо;

- ҳарфҳои аввали унсурҳои истилоҳ, ки аз якчанд калима иборат мебошанд: чунин аббревиатураҳо дар гистология барои сода намудани

истилоҳоти душвор ва мураккаб, инчунин барои ихтисори матн васеъ истифода карда мешаванд. Масалан: **IF** – **immunofluorescence** – иммунофлуорестенсия; **ICC** – **immunocytochemistry** – иммуноситохимия; **IHC** – **immunohistochemistry** – иммуногистохимия; **TEM** – **Transmission Electron Microscopy** – микроскопи электронии трансмиссионӣ; **EM** – **Electron Microscopy** – микроскопияи электронӣ ва ғайраҳо.

- ҳарфҳои аввали унсурҳои истилоҳ, ки калимаи мураккаб ба ҳисоб меравад: таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки чунин восита дар гистология на он қадар васеъ истифода мешавад. Масалан, **GAG** – **Glycosaminoglycan** – гликозаминогликан ва ғайраҳо;

- қисми аввали истилоҳ, масалан, **hist** – histology – гистология; **cyt** – cytoplasm – ситоплазма; **nuc** – nucleus – ядро; **mito** – mitochondria – митохондрия; **lys** – lysosome – лизосома; **chloro** – chloroplast – хлоропласт ва ғайраҳо.

Дар забони тоҷикӣ, асосан истилоҳоти гистология, ки баромади латинӣ ё юнонӣ дошта, ба забони тиббии тоҷикӣ ворид шудаанд, ба таври ихтисорнамоӣ низ истифода карда мешаванд. Лекин дар чунин ҳолатҳо, метавон қайд намуд, ки асосан чунин кӯтоҳнамоиҳо дар навишт бо ҳарфҳои латинӣ навишта мешаванд, масалан, **N** – нейрон; **F** – фибробласт; **A** – адипосит; **M** – миосит; **O** – остеосит ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар гистология аз сабаби мавҷуд будани истилоҳоти душвор ва мураккаб, аббревиатура васеъ истифода карда мешавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ тамоми воситаҳои бунёди аббревиатура, ки дар забонҳои мазкур мавҷуданд, истифода карда шудааст.

Ҳамин тариқ, дар асоси баррасии аббревиатураи истилоҳоти гистология дар забони тоҷикӣ ва англисӣ метавон чунин хулосабарориҳо намуд:

- аббревиатура ин раванди озоди кӯтоҳ намудани номгузорию объект буда, яке аз воситаҳои махсулноки ғанигардонии низоми луғавӣ ба ҳисоб меравад;

- далели объективии афзудани нақш ва ҳиссаи ихтисорот дар забонҳои муосир дар даҳсолаҳои охир пайдо шудани шумораи зиёди луғатҳои умумӣ ва махсуси ихтисорот мебошад, ки шумораи онҳо солҳои охир хеле зиёд гардидааст;

- омузиши воҳидҳои луғавии ихтисоршуда як хусусияти муҳим дорад. Дар бисёр мавридҳо дар инкишофи луғавӣ-семантикии ин воҳидҳо қолабҳое пайдо мешаванд, ки аз таҳлили инкишофи шаклҳои пурра, яъне аз қолабҳои умумии инкишофи луғат маълум мебошанд;

- дар шароити муосир яке аз муҳимтарин вазифаҳои назарияи умумии ихтисорот ҷамъоварӣ ва таҳлили маводди бозьтимод ва васеъ мебошад, ки дар асоси онҳо умумсозии амиқи сохтори истилоҳи кӯтоҳшуда мумкин аст;

- ихтисораи морфемавӣ ҳатман бо морфемаҳо ба маънои маъмул алоқаманд нест, ки ҳангоми таҳлили морфологӣ калима муайян карда мешавад;

- дар аксарияти ҳолатҳо ҳарфҳои аввал ва охири истилоҳи ихтисоршаванда, ҳарфҳои мобайнӣ, ҳарфҳои муҳим, ҳичо ва овозҳои мутобиқ интиҳоб карда мешаванд;

- дар забони тоҷикӣ, асосан истилоҳоти гистология, ки баромади лотинӣ ё юнонӣ дошта, ба забони тиббии тоҷикӣ ворид шудаанд, ба таври ихтисорнамоӣ низ истифода карда мешаванд. Лекин дар чунин ҳолатҳо, метавон қайд намуд, ки асосан чунин кӯтоҳнамоиҳо дар навишт бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешаванд.

Хулосаи боби сеюм

Дар шароити имрӯза дар истилоҳоти соҳаҳои мухталиф миқдори зиёдро истилоҳоти сертаркиба, ки аз ду ва ё се унсур иборат мебошанд, ташкил менамоянд. Чунин муосибат аз зарурати ифода намудани предмет ва падидаҳои мураккаб ва душвор бармеояд. Талаботи илми муосир дар он зоҳир

мегардад, ки бо миқдори ками калимаҳо ҳарчи бештар аломатҳо, хусусиятҳо ва нишонаҳои муайяни падидаҳо ифода карда шаванд.

Истилоҳоти одӣ аз як унсур иборат буда, истилоҳоти мураккаб ва сохта аз унсурҳои мухталиф иборат мебошанд. Сохтори идеявии истилоҳ аз чунин як сохтор иборат мебошад, ки дар он алоқаи байни унсурҳои истилоҳотӣ бо алоқаи мантиқии байни мафҳумҳо ифода карда мешавад.

Истилоҳоти яктаркибаи сода танҳо аз реша иборат буда, заминаи асосии бунёди калимаҳои нав ба ҳисоб мераванд. Таҳлили истилоҳоти гистология дар забони англисӣ нишон дод, ки дар қатори онҳо истилоҳоти яктаркибаи сода низ мавҷуданд.

Тарҷумаи истилоҳоти содаи яктаркибаи гистология аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ на ҳама вақт мувофиқ меояд, яъне агар дар забони англисӣ истилоҳоти сода бошад, дар забони тоҷикӣ на ҳама вақт чунин сохтори худро нигоҳ медорад.

Истилоҳоти сохта аз реша ва пешванду пасванд иборат буда, ба маънои истилоҳоти сода тағйирот ворид менамоянд. Истилоҳоти сохта ин воҳиди алоҳидаи забон ба ҳисоб мераванд, ки дар сохтори он иттилооти мушаххаси донишҳои муайян ҷой доранд.

Мувофиқи таҳқиқи мо, дар истилоҳоти гистология низ истилоҳоти сохта зиёданд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ воситаҳои аффиксалии бунёди истилоҳоти сохта истифода карда мешаванд.

Дар асоси таҳлили истилоҳоти гистология дар забони англисӣ метавон қайд намуд, ки бо истифода аз пасвандҳо миқдори муайяни истилоҳоти гистология сохта шудаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар забони тоҷикӣ низ ба монанди забони англисӣ миқдори зиёди истилоҳоти гистология бо истифода аз пасвандҳо сохта шудаанд.

Дар забони англисӣ, миқдори зиёди истилоҳоти гистология бо пасвандҳо сохта мешаванд, лекин дар забони тоҷикӣ ифодаи онҳо асосан тариқи ибораҳо сурат мегиранд.

Аз ин рӯ, дар забони тоҷикӣ истифодаи пасвандҳо дар бунёди истилоҳоти гистология маҳдуд аст. Дар ин самт пасвандҳои латиниву ҷунонӣ бо истилоҳоте, ки ба забони тиббии тоҷикӣ иқтибос шудаанд, ворид гардидаанд ва дар ин самт истифода мешаванд.

Воситаи ҳамроҳнамоии пешвандҳо ба реша воситаи дигари бунёди истилоҳот ба ҳисоб меравад, ки ҳам барои забони англисӣ ва ҳам барои забони тоҷикӣ хос аст. Таҳлили муқоисавии истифодаи пешвандҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар бунёди истилоҳоти гистология нишон медиҳад, ки дар ҳарду забон он васеъ истифода карда мешавад.

Воситаи дигари бунёди истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳои мураккаб ба ҳисоб мераванд. Истифодаи калимаҳои мураккаб дар бунёди истилоҳот аз он бармеояд, ки онҳо нисбат ба калимаи сода иттилооти зиёдтарро ифода менамоянд ва шакли мушаххаси худро нигоҳ медоранд. Дар истилоҳоти гистология асосан воситаи пайвасти бевоситаи калимаҳои алоҳида истифода карда мешавад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ навъҳои мухталифи истилоҳоти яктаркиба мавриди истифода қарор гирифтаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳоти яктаркибаи гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати сохторӣ, морфологӣ ва семантикӣ монандӣ дошта, тафовут танҳо дар ҳолатҳои алоҳида мушоҳида карда мешавад.

Таҳлили навъҳои ибораҳои дутаркибаи истилоҳоти забони англисӣ имконияти чунин ҳулосабарориро медиҳад, ки навъи паҳнгардида ҳамон навъ ба ҳисоб меравад, ки ибора бо муайян намудани истилоҳоти асосӣ, ки дар онҳо нақши муайянкунандаи истилоҳ исм ва сифат баромад менамоянд.

Аббревиатура ин раванди озода кӯтоҳ намудани номгузориҳои объект буда, яке аз воситаҳои маҳсулноки ғанигардонии низоми луғавӣ ба ҳисоб меравад. Самти фаъоли истифодаи васеи навъҳои гуногуни воҳидҳои лексикӣ ихтисоршуда, ки дар даҳсолаҳои охир дар аксарияти забонҳо ба таври равшан мушоҳида мешаванд, далелҳоро талаб намекунад. Калимаҳои ихтисоршуда дар забонҳои муосир устувор гаштаанд. Шумораи онҳо ниҳоят зиёд буда,

қисми зиёди луғатро ташкил медиҳанд ва ба тамоми қисмҳои луғавӣ дохил шуда, ҳам дар нутқи шифохӣ ва ҳам дар нутқи хаттӣ васеъ истифода мешаванд.

Мафҳуми “аббревиатураи морфемавӣ” таснифоти алоҳидаро талаб менамояд. Ихтисораи морфемавӣ ҳатман бо морфемаҳо ба маънои маъмул алоқаманд нест, ки ҳангоми таҳлили морфологии калима муайян карда мешавад. Аксар вақт, дар ҳолати ихтисораи морфемавӣ “порчаҳо” ё “қисмҳо”-и калима ба даст оварда мешаванд, ки дар чудо кардани онҳо принципи прагматикӣ нақши муҳим мебозад.

Дар забони тоҷикӣ, асосан истилоҳоти гистология, ки баромади латинӣ ё юнонӣ дошта, ба забони тиббии тоҷикӣ ворид шудаанд, ба таври ихтисорнамоӣ низ истифода карда мешаванд. Лекин дар чунин ҳолатҳо, метавон кайд намуд, ки асосан чунин кӯтоҳнамоиҳо дар навишт бо ҳарфҳои латинӣ навишта мешаванд.

Дар гистология аз сабаби мавҷуд будани истилоҳоти душвор ва мураккаб, аббревиатура васеъ истифода карда мешавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ тамоми воситаҳои бунёди аббревиатура, ки дар забонҳои мазкур мавҷуданд, истифода карда шудааст.

ХУЛОСА

Дар хулосаи диссертатсия натиҷаи кор ҷамъбаст гардида, тарҳи таҳқиқоти минбаъда муайян карда шудааст.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳқиқ муайян карда шуд, ки истилоҳоти гистология яке аз қисмҳои махсуси луғат ба ҳисоб рафта, бо хусусиятҳои семантикӣ, морфологӣ ва сохтории худ тасниф карда мешаванд. Истилоҳоти гистология аз истилоҳ ва феҳрасти махсусе иборат аст, ки барои тавсифи хусусиятҳои сохтории бофтаҳо истифода мешаванд. Истилоҳоте, ки дар гистология истифода мешаванд, дар интиқоли мафҳумҳо ва падидаҳои дақиқ ва якхела нақши муҳим мебозанд.

Мушаххасоти истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ошкор карда шуданд, ки ба раванди омӯзиши донишҷӯён ва мутахассисони ин соҳа мусоидат менамояд. Он ба таҳияи маводди самараноки таълимӣ, луғатҳо ва маълумотномаҳо мусоидат мекунад, ки омӯзишро дастрас ва босифат мегардонад.

Дар асоси таҳқиқи мавзӯ, ба таври умумӣ, муаллиф, чунин хулосабарориҳо намудааст:

1. Истилоҳ дар илм мавқеи муҳим дошта, барандаи маълумоти мушаххас мебошад ва дар фаҳмишу даркнамоии падида ва ҳодисаҳои ҳоси соҳаи муайян кӯмак менамояд. Азбаски ки истилоҳ дар тамоми соҳаҳои илм истифода мешавад, он аз тарафи намоёндагони илмҳои мухталиф мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода шудааст **[1-М]**.

2. Дар доираҳои илмӣ таъриф ва таснифоти ягонаи умумиэътирофгардидаи мафҳумҳои зикргардида вучуд надоранд. Забоншиносон ва олимон дар асоси баррасии ҷанбаҳои алоҳидаи “истилоҳ” таснифоти худро пешниҳод намудаанд **[6-М]**.

3. Истилоҳ ин воҳиди луғавии забон аст, ки барои мақсадҳои махсус истифода гардида, мафҳумҳои умумии назарияи алоҳидаи соҳаи махсуси донишҳо ё фаъолиятро ифода менамояд. Истилоҳот низоми донишҳои объективиро оид ба ҷаҳон таҷассум менамояд, ки омили муҳимми рушди илм

ва техника ба ҳисоб меравад. Азбаски таснифоти илмӣ ин ифодаи кӯтоҳи моҳияти падида, предмет аст, дар он бояд танҳо хусусиятҳои назаррас ворид карда шаванд. Истилоҳот чузбӣ луғати махсус мебошад, ки ба он калима ва ибораҳои ифодакунандаи ашё ва мафҳумҳои соҳаҳои гуногуни фаъолияти касбии инсон ворид мегардад. Чунин калима ва ибораҳо дар луғати умумиистеъмоли низ мавриди истифода қарор дода мешаванд [6-М].

4. Низоми истилоҳотӣ - низоми аломатҳои соҳаи махсуси дониш ва фаъолияти инсон аст, ки нисбат ба низоми мафҳумҳои он талаботҳои робитавиро қонеъ мегардонад. Низоми истилоҳотӣ – ин маҷмуи тартибдошудаи истилоҳот аст, ки тариқи маълумоти категориявӣ ва концептуалӣ дар асоси талаботҳои мантиқӣ – мафҳумӣ, маърифатӣ-забонӣ, ақлӣ ва истилоҳотӣ ошкор карда шудаанд [8-М].

5. Омузиши ҷанбаҳои назариявии истилоҳ ва роҳҳои бунёди он ҷандин даҳсолаҳо идома дорад, лекин дар ин самт ҳанӯз масъалаҳо зиёд буда, диққати махсусро талаб менамоянд. Нисбат ба масъалаҳои мавҷудаи назариявии истилоҳ ва бунёди истилоҳот ақидаҳои мухталиф пешниҳод гардидаанд, ки дарки масъаларо то андозае мушкил ва мураккаб гардониданд [2-М].

6. Дар як қатор бо вазифаҳои номинативӣ ва таснифотӣ, вазифаҳои таъхисӣ, ояндабинӣ, моделсозӣ, низомияти истилоҳ низ ҷудо карда мешаванд. Вазифаҳои истилоҳ бо равандҳои бадастории, коркард, нигоҳдорӣ ва тарҷумаи донишҳои махсус, ки дар мазмуну мундариҷаи истилоҳ зоҳир мегардад, алоқаманд мебошанд. Масъалаи дақиқии истилоҳ низ хеле баҳснок аст. Дақиқии истилоҳ, пеш аз ҳама, аз дақиқии истифодаи истилоҳ бармеояд.

7. Истилоҳ ва истилоҳоти гистология бо рушди ҳуди гистология алоқаманд мебошад. Дар марҳилаҳои алоҳидаи таърихӣ дар асоси кашфиётҳои муайян дар соҳаи тиб, махсусан дар доираи гистология, истилоҳи нав бунёд гардида, таркиби истилоҳоти гистология пурра ва ғанӣ мегардид. Таҳаввулот дар биологияи молекулярӣ ва генетика боиси пайдоиши метод ва мафҳумҳои нав гардиданд, ки дар истилоҳоти гистология таҷассум гардиданд. Дар гистология истилоҳот барои муайян кардани сохторҳо, ҳуҷайраҳо ва

равандҳои мушаххасе, ки омӯхта мешаванд, дақиқ ва мушаххас мебошанд. Аксарияти истилоҳот, ки дар шароити имрӯза дар гистология истифода карда мешаванд, калимаҳои латинӣ ё юнонии латиниашта мебошанд [1-М].

8. Нисбат ба полисемияи истилоҳ ду нуқтаи назари ба ҳам муҳолиф ташаккул ёфтаанд. Якум, таҳқиқотчиён, ки мавҷудияти полисемияи истилоҳро ба пуррагӣ рад менамоянд. Дуюм, муҳаққиқон полисемияи истилоҳотро рад намеkunанд. Полисемия дар истилоҳоти гистология низ мушоҳида мегардад. Полисемияи истилоҳот дар гистология дар ҳолатҳои ба миён меояд, ки як истилоҳ дар доираи ин соҳаи илмӣ якчанд маъно ё таснифот дорад. Дар гистология полисемия дар асоси монандии сохтор ё вазифаи бофтаҳо, ҳуҷайраҳо ё узвҳо пайдо мешавад, ки метавонад ба сермаъногӣ дар номгузорӣ ва таснифоти онҳо оварда расонад [13-М].

9. Синонимҳо метавонанд аз рӯйи дараҷаи дақиқии худ дар ифодаи маъно, тобиши эҳсосотӣ, хусусиятҳои услубӣ ва ғайра фарқ кунанд. Дар баъзе мавридҳо синонимҳо метавонанд комилан якхела бошанд, дар мавридҳои дигар дар қорбурд фарқиятҳои нозук доранд. Дар баробари истилоҳи латиниву юнонии байналхалқӣ, муродифҳои он рушд намудаанд, ки аз унсурҳои хориҷӣ (юнонӣ/латинӣ) бунёд гардидаанд [13-М].

10. Омонимҳо калима ва ибораҳои мебошанд, ки дорои талаффузи ягона ё монанд мебошанд, лекин маъно ва баромади гуногун доранд. Чунин ҳолат дар натиҷаи таҳаввулоти забон ба миён меояд, ки калима ва ибораҳои гуногун бо гузашти вақти муайян як хел талаффуз карда мешаванд ё талаффузи монандро касб менамоянд, ки бо тағйироти овозҳо ё монандии фонетикӣ алоқаманд аст. Дар истилоҳоти гистология дар забони англисӣ ва забони тоҷикӣ падидаи омонимия ҷой дорад, ки дар фаҳми пурраи баъзе падидаҳо ва ҳодисаҳои гистологӣ душвориро ба миён меорад [13-М].

11. Дар истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври васеъ маҷоз истифода карда мешавад ва дар ин самт дар ин забонҳо тафовут мушоҳида карда намешавад. Метонимия ин гузариши номгузориҳои предмет ё синфи предметҳо ба синфи дигар ё предмети алоҳида, ки ба ҳамхудудӣ ва

чалбгардӣ ба он ҳолат дар заминаи хусусиятҳои муваққатӣ ва фазоӣ ё алоқаҳои сабабӣ амалӣ мегардад [2-М].

12. Антонимия ин падидаи умумӣ аст, ки дар забонҳои мухталиф мушоҳида гардида, дар фаъолияти нутқӣ нақши муҳим дорад, яъне воситаи асосии ифодаи муҳолифат, муқобилият дар дохили як падида, сифат, хусусият, раванд, замон, муносибат, макон ва ғайраҳо ба ҳисоб меравад. Асоси семантикии антонимия муҳолифат буда, ба маънои луғавии калимаҳои мутаносиб дохил мешавад. Аз рӯйи анъана, калимаҳои як ҳиссаи нутқ, ки ба якдигар муҳолифати мутаносиб доранд, антоним ба ҳисоб мераванд [13-М].

13. Дар забони англисӣ антонимҳо бо роҳи воситаҳои мухталиф сохта мешаванд. Яке аз воситаҳои нисбатан паҳнгардидаи бунёди антоним ҳоҳамроҳ намудани пешвандҳо ба калима ба ҳисоб меравад. Дар забони тоҷикӣ низ ба монанди забонҳои дигар, антонимҳо барои ифодаи зидмаъногӣ истифода гардида, метавонанд бо калимаҳои одӣ ва таркибӣ ифода карда шаванд. Дар забони тоҷикӣ антонимҳо бо истифодаи роҳи воситаҳои мухталиф, аз ҷумла, истифодаи калимаҳои зидмаъно, пешвандҳо ва тағйири решаи калимаҳо сохта мешаванд.

14. Дар низоми истилоҳотӣ дар як қатори истилоҳоти яктаркиба инчунин истилоҳоти сертаркиба истифода карда мешаванд. Истилоҳоти яктаркиба ба истилоҳоти сода (решагӣ), сохта (аффиксиалӣ), мураккаб, ки ду ва ё зиёда морфемҳоро дар бар мегиранд, ҷудо карда мешаванд. Истилоҳоти яктаркибаи содаи танҳо аз реша иборат буда, заминаи асосии бунёди калимаҳои нав ба ҳисоб мераванд. Таҳлили истилоҳоти гистология дар забони англисӣ нишон дод, ки дар қатори онҳо истилоҳоти яктаркибаи сода низ мавҷуданд.

15. Тарҷумаи истилоҳоти содаи яктаркибаи гистология аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ на ҳама вақт мувофиқ меояд, яъне агар дар забони англисӣ истилоҳоти сода бошад, дар забони тоҷикӣ на ҳама вақт чунин сохтори худро нигоҳ медорад [8-М].

16. Микдори истилоҳоти содаро дар гистология муайян намудан номумкин аст, зеро забони илм ба таври доимӣ рушд намуда, истилоҳоти нав ташаккул меёбанд. Дар истилоҳоти гистология низ истилоҳоти сохта зиёданд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ воситаҳои аффиксалии бунёди истилоҳоти сохта истифода карда мешаванд. Пасвандҳо имконият медиҳанд, ки маънои калима дақиқ гардонида шавад, равандҳо, хусусиятҳо, мансубият ба гурӯҳи муайяни бофтаҳо ва ҳуҷайраҳо ифода карда шаванд [6-М].

17. Дар забони тоҷикӣ низ ба монанди забони англисӣ микдори зиёди истилоҳоти гистология бо истифода аз пасвандҳо сохта шудаанд. Аммо дар забони тоҷикӣ истифодаи пасвандҳо дар бунёди истилоҳоти гистология маҳдуд аст. Дар ин самт пасвандҳои латиниву юнонӣ бо истилоҳоте, ки ба забони тибии тоҷикӣ иқтибос шудаанд, ворид шудаанд ва дар ин самт истифода мешаванд.

18. Аббревиатура ин раванди озоди кӯтоҳ намудани номгузориҳои объект буда, яке аз воситаҳои маҳсулноки ғанигардониҳои низоми луғавӣ ба ҳисоб меравад. Далели объективии афзудани нақш ва ҳиссаи ихтисорот дар забонҳои муосир дар даҳсолаҳои охир пайдо шудани шумораи зиёди луғатҳои умумӣ ва махсуси ихтисорот мебошад, ки шумораи онҳо солҳои охир хеле зиёд гардидааст. Омузиши воҳидҳои луғавии ихтисоршуда як хусусияти муҳим дорад. Дар бисёр мавридҳо дар инкишофи луғавию семантикии ин воҳидҳо қолабҳои пайдо мешаванд, ки аз таҳлили инкишофи шаклҳои пурра, яъне аз қолабҳои умумии инкишофи луғат маълум мебошанд.

19. Дар забони тоҷикӣ, асосан, истилоҳоти гистология, ки баромади латинӣ ё юнонӣ дошта, ба забони тиббии тоҷикӣ ворид шудаанд, ба таври ихтисорнамоӣ низ истифода карда мешаванд. Лекин дар чунин ҳолатҳо, метавон қайд намуд, ки асосан чунин кӯтоҳнамоиҳо дар навишт бо ҳарфҳои латинӣ навишта мешаванд [6-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО

Дар забоншиносии тоҷик таҳлили сохториву маъноии истилоҳоти гистология дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ба имрӯз ба таври ҷудогона мавриди омузиш қарор нагирифтааст. Вобаста ба ин дар заминаи омузиш чунин тавсияҳои илмӣ пешниҳод мегарданд.

1. Маводди таҳқиқи мазкурро метавон дар тарҷума намудани матнҳои гистология, ҷанбаҳои назариявии онро дар омузиши фанҳои забоншиносӣ, навиштани корҳои дипломӣ ва курсӣ, тартиб додани луғатҳои тиббӣ васеъ истифода намуд.

2. Таҳқиқи мазкурро метавон ҳамчун заминаи назариявии омузиши истилоҳоти соҳаҳои мухталифи тиб мавриди истифода қарор дод. Дар ин самт ҷанбаҳои зикргардида дар таҳқиқот метавонанд ҳамчун роҳнамо баромад намоянд.

3. Маводди таҳқиқи мазкурро метавон дар коркарди воситаҳои таълимӣ, дар омузиши ҷанбаҳои мухталифи истилоҳ ва истилоҳот истифода намуд.

4. Таҳқиқи диссертатсионӣ дар омузишу баррасии ташаккул ва рушди забоншиносӣ, хусусият ва навъҳои маъноӣ луғавӣ, шарҳи маъноӣ луғавӣ заминаи гузошта метавонад.

5. Натиҷа ва хулосаҳои таҳқиқ метавонад дар омузиши вижагиҳои маъноӣ лингвистӣ, ҳелҳои он, таносуби маъноӣ, хусусияти маъноӣ луғавӣ ва намудҳои он таснифоти маъноӣ луғавӣ-мавзӯӣ ҳамчун маводди назариявӣ мавриди истифода қарор гирад.

6. Аз маводди мазкур метавон дар таҳияи дастурҳои таълимӣ доир ба забоншиносӣ истифода намуд.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Авербух, К.Я. Терминологическая вариантность: теоретический и прикладной аспекты [Текст] / К.Я. Авербух // Вопросы языкознания. 1986. – № 6. – С. 38-49.
2. Авербух, К.Я. Общая теория термина [Текст] / К.Я. Авербух. – Иваново, 2004. – 252 с.
3. Азимов, П.А., Дешериев Ю.Д., Никольский Л.Б., Степанов Г.В., Швейцер А.Д. Современное общественное развитие, научно-техническая революция и язык [Текст] / П.А. Азимов // Вопросы языкознания. 1975. – № 2. – С. 3-11.
4. Алламуродова, М. Омонимҳо [Матн] / М. Алламуродова // Масъалаҳои забони тоҷикӣ (маҷмуаи илмӣ, ҷ. 2). – Душанбе: ТГПУ, 1992. – С. 45-54.
5. Алексеева, Л. М. Проблемы термина и терминообразования [Текст] / Л.М. Алексеева. - Пермь: Изд-во Пермского гос. ун-та., 1998. -120 с.
6. Аминов, М. Баъзе хусусиятҳои услубии синонимҳои чуфт [Матн] / М. Аминов // Мактаби советӣ, 1981. – №3. – С. 35-38.
7. Апресян, Ю.Д. Синонимия и синонимы [Текст] / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – М., 1970. – №3. – С. 44-63.
8. Арнольд, И.В. Основы научных исследований в лингвистике / И.В. Арнольд. [Текст]. -М.: Высшая школа, 1991. –140 с.
9. Арнольд, И.В. Стилистика. Современный английский язык [Текст] / И.В.Арнольд. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 414 с.
10. Арутюнова, Н. Д. Семантическая структура и функции субъекта / Н.Д. Арутюнова [Текст] // Известия АН СССР. Серия литература и язык. – М., 1979, Т.38. – С. 331-375.
11. Арутюнова, Н.Д. Метафора и дискурс [Текст] / Н.Д. Арутюнова. –М.: Прогресс, 1990. –353 с.
12. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О.С. Ахманова. – М., Советская Энциклопедия, 1968. – 607 с.

13. Аҳадов, М. Мафҳуми маҷоз ва киноя дар лексографияи тоҷик [Матн] / М. Аҳадов // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1980. – С. 31-39.
14. Бердиева, Т. Тарҳҳои бунёди истилоҳот дар забони тоҷикӣ [Матн]. // Мактаби советӣ, 1980. – №11. – С. 22-24.
15. Бердиева, Т. Тағйироти маъноӣ калимаҳо дар забони тоҷикӣ [Матн] / Т. Бердиева // Мактаби советӣ, 1979. – № 10. – С. 24-26.
16. Большая советская энциклопедия [Текст] / Под ред. Прохорова А.М.; Байбакова Н.К.; Благодоров, А.А. – М.: Советская Энциклопедия; Издание 3-е. – М., 1975. – 590 с.
17. Борхунова, Е.Н. Цитология и общая гистология / Е.Н. Борхунова [Текст] . – СПб.- Издательство “Лань”, 2017. – 144 с.
18. Брудный, А.А. Проблемы семантической корреляции и некоторые вопросы лексикологии [Текст] / А.А. Брудный // Вопросы лексики и грамматики русского языка. – Фрунзе, 1962. – С. 73-84.
19. Будылева, О.Н. Эксплицитная подача метаязыка географии [Текст] / О.Н. Будылева // Проект ЦНИТ СГАУ. –Тольятти, 2011. – 73 с.
20. Булгакова, О.А. Полисемантическое слово как комплексная когнитивная структура [Текст] / О.А. Булгакова // Вестник Кемеровского государственного университета, 2010. – № 2. – С. 93-95.
21. Быков, В.Л. Цитология, гистология и эмбриология: атлас / В.Л. Быков, С.И. Юшканцева; ГЭОТАР. – Медиа, 2018. -296 с.
22. Винокур, Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии [Текст] / Г.О. Винокур // Труды Московского института истории, философии и литературы. – М., 1939. Т. V. – С. 3-54.
23. Володина, М.Н. Теория терминологической номинации [Текст] / М.Н. Володина. – М., 1997. - 180 с.
24. Гак, В.Т. Ассиметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии [Текст] / В.Т. Гак // Семиотические проблемы языков науки и информатики. – М., 1971. – С. 68-71.

25. Герд, А.С. Терминологическое значение и типы терминологических значений [Текст] / А.С. Герд // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. Сборник. – Л.: Наука, 1976. – С.101-112.

26. Германова, Н.Н. Искусственные языки воображаемых сообществ: проблема национальных языков в западной лингвистике [Текст] / Н.Н. Германова // Вестник МГЛУ. 2009. – № 557. – С. 75-84.

27. Глушко, М.М. Функциональный стиль общественного языка и методы его исследования [Текст] / М.М. Глушко. – М.: Изд-во МГУ, 1974. -120 с.

28. Головин, Б.Н. Введение в языкознание [Текст] / Б.Н. Головин. – М.: Высшая школа, 1983. – 232 с.

29. Головин, Б.Н. Лингвистические учения о терминах [Текст] / Б.Н. Головин. – М.: Высшая школа, 1987. -104 с.

30. Головин, Б.Н. О некоторых проблемах изучения терминов [Текст] / Б.Н. Головин // Вестник МГУ. 1972. – № 5. – С. 75-82.

31. Головин, Б.Н. О некоторых задачах и тематике исследования научной и научно-технической терминологии [Текст] / Б.Н. Головин // Учен. записки. Вып. 114. Сер. Лингвистическая. – Горький, 1970. – С.17-26.

32. Головин, Б.Н., Кобрин, Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах [Текст] / Б.Н. Головин. – М., 1987. -104 с.

33. Головин, Б.Н. Введение в языкознание. [Текст] / Б.Н. Головин. -М., Высшая школа, 1977. 311 с.

34. Гореликова, С.Н. Природа термина и некоторые особенности терминообразования в английском языке [Текст] / С.Н. Гореликова // Вестник ОГУ. 2002. – №6. – С.13-16.

35. Грамматика забони адабии муосири тоҷик Ҷ.1. [Текст]. – Душанбе: Дониш, 1985. - 356 с.

36. Гринев, С. В. Введение в терминоведение [Текст] / С.В.Гринев. -М.: Московский лицей, 1993. - 309 с.

37. Гринев, С.В. Разновременная скрытая многозначность [Текст] / С.В. Гринев // Научно-техническая терминология. – М., 2001. – № 2. – С. 37-39.

38. Гринев-Гриневич, С.В. Терминоведение [Текст] / С.В. Гринев-Гриневич. – М.: Изд. центр “Академия”, 2008. - 304 с.
39. Гринев-Гриневич, С.В. О терминологических аспектах языковой политики [Текст] / С.В. Гринев-Гриневич // Терминологический вестник, г. – М., 2011. - 308 с.
40. Гулназарова, Ж.Б. Луғати феълҳои “Баҳористон”-и Абдурахмони Чомӣ / Ж.Б. Гулназарова. – Душанбе: Шучоиён, 2014. - 96 с.
41. Гаффоров, Р. Калимаҳои антонимӣ ва хусусияти услубии онҳо [Матн] / Р.Гаффорова // Мактаби советӣ, 1972. – №2. – С. 26-29.
42. Гаффоров, Р. Хусусиятҳои услубии синонимҳо [Матн] / Р. Гаффорова // Мактаби советӣ, 1990, №6. – С. 15-18.
43. Гаффоров, Р. Вазифаҳои услубии калимаҳои омонимӣ ва сермаъно [Матн] / Р. Гаффорова // Мактаби советӣ, 1990. – № 8. – С. 16-18.
44. Гаффоров, Р. Синонимҳо ва хусусиятҳои услубии онҳо [Матн] / Р. Гаффорова // Мактаби советӣ, 1971. – № 8. – С. 25-30.
45. Давлатов, О. Пайдоиши калимаҳои омонимӣ аз полисемия ва фарқияти омонимҳо аз полисемия [Матн] / О. Давлатов // Мактаби советӣ, 1991. – №10. – С. 13-18.
46. Давлатов, О. Хелҳои омонимия дар забони тоҷикӣ [Матн] / О.Давлатов // Мактаби советӣ, 1988. – № 3. – С. 10-17.
47. Даниленко, В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов [Текст] / В.П. Даниленко // Исследования по русской терминологии: сб. ст. – М.: Наука, 1971. – С. 7-67.
48. Даниленко, В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания [Текст] / В.П.Даниленко. – М.: Наука, 1977. - 326 с.
49. Данькова, Т.Н. Русская терминология растениеводства: история становления и современное состояние: дис. д-ра филол. наук: 10.02. [Текст] / Т.Н. Данькова. – Воронеж, 2010. - 254 с.

50. Джаматов, С.С. Структурно-семантический анализ ирригационной терминологии таджикского и английского языков в сопоставительном плане: автореф.дисс.канд.филол.н. [Текст] / С.С. Джаматов. – Душанбе, 2006. - 25 с.
51. Зиматкин, С.М. Гистология, цитология и эмбриология [Текст] / С. М. Зиматкин. – Гродно: ГрГМУ, 2016. - 198 с.
52. Йолон, П.Ф. Система теоретического знания [Текст] | П.Ф. Йолон //Логика научного исследования. – М.: Наука, 1965. - 312 с.
53. Кабиров, Ш. Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ [Матн] / Ш. Кабиров. – Душанбе: Маориф, 1992. - 239 с.
54. Камолиддинов, Б. Хусусиятҳои услубии морфология и синтаксиси забони тоҷикӣ [Матн] / Б.Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1992. - 126 с.
55. Капранов, В.А. Фонетическая вариантность слов и синонимия [Текст] / В.А. Капранов // Лексическая синонимия. – М., 1967. – С. 137-141.
56. Киреев, А.А. Об антонимах [Текст] / А.А. Киреев // Русский язык в школе. – М., 1964. – №3. – С. 12-19.
57. Кияк, Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения [Текст] / Т.Р. Кияк. – Киев, 1989. - 104 с.
58. Ключева, В.Н. Проблема антонимов [Текст] / В.Н. Ключева // Ученые записки Московского пединститута. – М., 1956. Т. 9. – С. 75-86.
59. Ключева, В.Н. Проблема антонимов [Текст] / В.Н. Ключева // Учёные записки 1-го Московского госпединститута иностранных языков. Вып. 9. – М., 1964. – С. 44-69.
60. Коготкова, Т.С. Национальные истоки русской терминологии [Текст] / Т.С. Коготкова. – М., 1991. - 120 с.
61. Колодкина, Е.Н. Проблемы психолингвистического исследования термина [Текст] / Е.Н. Колодкина // Слово и текст в психолингвистическом аспекте. – М., 1992. – С. 110-111.
62. Комлякова, С.Н. К вопросу о разграничении первичных и вторичных значений полисемичного английского глагола [Текст] / С.Н. Комлякова // Романское и германское языкознание. – Мн.,1979, вып.9. – С.130-139.

63. Комиссаров, В.Н. Проблема определения антонимов [Текст] / В.Н. Комиссаров // Вопросы языкознания. – М., 1957. – № 2. – С. 32-54.
64. Конецкая, В.П. О системности лексики [Текст] / В.П. Конецкая // Вопросы языкознания. 1984. – №1. – С. 26-35.
65. Кубрякова, Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира [Текст] / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. - 560 с.
66. Кузнецов, С.Л. Гистология, цитология и эмбриология [Текст] / С.Л. Кузнецов, Н.Н. Мушкамбаров. – М.: ООО “Медицинское информационное агентство”, 2007. - 600 с.
67. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик [Текст] / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. - 490 с.
68. Лейчик, В.М. Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод [Текст] / В.М. Лейчик. [Текст] М.: Академия, 2004. -387с.
69. Лейчик, В.М. Основные положения сопоставительного терминоведения [Текст] / В.М. Лейчик. – Воронеж, 1988. - 77 с.
70. Лейчик, В.М. Проблема системности в отечественном терминоведении [Текст] / В.М. Лейчик // Научно-техническая терминология (научно-реф. сборник). – М., 2001. Вып.2. – С. 54-55.
71. Лейчик, В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура [Текст] / В.М. Лейчик. 3-е изд. – М.: Либроком, 2007. - 255 с.
72. Лейчик, В.М. Дифференциация терминов-синонимов, вариантов и эквивалентов как способ разграничения научных и технических понятий [Текст] / В.М. Лейчик // Психолингвистические проблемы грамматики: сб. ст. / отв. ред. Е.Ф. Тарасов. М., 1979. – С. 86–100.
73. Лемов, А.В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии) [Текст] / А.В. Лемов. – Саранск, 2000. - 213 с.
74. Лотте, Д.С. Основы построения научно-технической терминологии [Текст] / Д.С. Лотте. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. - 160 с.

75. Максимов, В.И. Структура и членение слова [Текст] / В.И. Максимов. – Л.: ЛГУ, 1977. - 168 с.
76. Манерко, Л.А. Понятие “терминосистема” в современном терминоведении [Текст] / Л.А. Манерко // Современные тенденции в лексикологии, терминологии и теории LSP (сборник научных трудов). – М.: Изд-во МГОУ, 2009. – С. 207-220.
77. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик [Матн] / Ҳ.Маҷидов. – Чилди 1. Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. - 255 с.
78. Маҷидов, Ҳ. Антонимҳои луғавӣ [Матн] / Ҳ. Маҷидов // Маърифат. – № 1-2, 1999. – С. 56-62.
79. Маҷидов, Ҳ. Сермаъноии луғавӣ [Матн] / Ҳ. Маҷидов // Маърифат, 1997. – №9-12. – С. 7-9.
80. Маҷидов, Ҳ. Усулҳои сермаъношавии калимаҳо [Матн] / Ҳ.Маҷидов // Маърифат, 1998. – № 1-2. – С.10-13.
81. Маҷидов, Ҳ. Омонимҳои луғавӣ / Ҳ. Маҷидов // Маърифат. – Душанбе: 1998. – № 3-4. – С. 6-11.
82. Максимов, Л.Ю. Антонимия как один из показателей качества прилагательных [Текст] / Л.Ю Максимов // Учёные записки Московского госпединститута. Т. 58. Вып. 8. – М., 1958. – С. 89-98.
83. Махинова, О.В., Махинов, А.А., Звягин, В.Г., Курбанова, А.А. Латинский терминологический язык в хирургии / О.В. Махинова // Молодежный инновационный вестник. – М., 2017. Т.6. – № 2. – С. 404-405.
84. Муминов, А. Полисемия и омонимия [Текст] / А. Муминов // Вопросы таджикского языка (научный сборник). – Душанбе: ТГУ, 1975. – С. 268-274.
85. Муминов, А. Полисемия ва антонимия [Матн] / А.Муминов // Маҷмуаи филологӣ. – Душанбе: УДТ, 1971. – С. 72-76.
86. Муминов, А. Полисемия дар забони тоҷикӣ (рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология) [Матн] / А. Муминов. – Душанбе, 1972. - 152 с.

87. Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ [Матн] / Қ. Мухторӣ. – Душанбе, 2006. - 129 с.
88. Мухторов, З. Структура и семантика текста (на материалах таджикского и русского языков) / З. Мухторов. – Душанбе, 2013. - 242 с.
89. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. - 63 с.
90. Муҳаммадиев, М. Синонимҳо дар забони адабии муосири тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: ТГУ, 1962. - 162 с.
91. Муҳаммадиев, М. Тобишҳои услубии синонимҳо [Матн] / М. Муҳаммадиев // Мактаби советӣ, 1972. – № 9. – С. 14-17.
92. Муҳаммадиев, М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993. - 272 с.
93. Муҳаммадиев, М. Калима ва шаклҳои бо омоним монанд [Матн] / М. Муҳаммадиев // Мактабт советӣ, 1988. – № 11. – С. 21-24.
94. Муҳаммадиев, М. Баъзе хусусиятҳои лексикии “Шоҳнома” [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. - 138 с.
95. Муҳаммадиев, М. Лексикаи забони адабии тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе 1997. - 192 с.
96. Муҳаммадиев, М. Омонимҳо дар забони тоҷикӣ [Матн] / М. Муҳаммадиев // Мактаби советӣ. – №4. 1990. – С. 22-25.
97. Муъминов, А. Полисемия и омонимия [Матн] / А. Муъминов // Вопросы языка и литературы (научный сборник, ч. 1-2). – Душанбе: ТГУ, 1975. – С. 156- 268.
98. Муминон, А. Полисемия дар забони тоҷикӣ [Матн] / А. Муминон. (рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология). – Душанбе, 1972. - 152 с.
99. Набиева, Р. Краткий словарь лингвистических терминов [Текст] / Р. Набиева. – Ангрен, 2005. - 70 с.

100. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот: андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, 2003. - 148 с.
101. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти ҷамъиятиву сиёсии забони тоҷикӣ дар асри XX [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, 2004. - 303 с.
102. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, 2014. - 370 с.
103. Немченко, В.Н. Полисемия научных терминов и ее отражение в терминологическом словаре [Текст] / В.Н. Немченко // Термины в языке и речи: межвуз. сб. – Горький: Изд-во ГГУ им. Н.И. Лобачевского, 1984. – С. 6-24.
104. Новиков, Л.А. Антонимия в русском языке: семантический анализ противоположности в лексике [Текст] / Л.А. Новиков. -М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. -290 с.
105. Новожилова, С.Г. Английский язык для специальных целей как средство профессиональной коммуникации [Текст] / С.Г. Новожилова // Вестн. Костромского гос. ун-та им. Н.А. Некрасова. – М., 2005. – Т. 11. – № 11. – С. 142-144.
106. Нуров, П. Истилоҳшиносӣ [Матн] / П. Нуров. – Душанбе, 2018. – 139 с.
107. Нуров, П.Г. Теоретической и прикладной аспекты таджикской научно-технической терминологии [Текст] / П.Г. Нуров. – Душанбе: Дониш, 2017. - 287 с.
108. Нуров, П.Г. Таджикская научно-техническая терминология: теоретический и прикладной аспекты: автореф. дис. д-ра филол. н [Текст] / П.Г. Нуров. – Душанбе, 2016. - 48 с.
109. Попова, А.Р. Изоморфные черты развития полисемии, словообразовательных и фразеобразовательных возможностей лексемы как векторов реализации ее креативного потенциала [Текст] / А.Р. Попова //

Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки, 2012. – №2 (46). – С. 179- 187.

110. Прохорова, В.Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование) [Текст] / В.Н. Прохорова. – М., 1996. - 125 с.

111. Пронина, Р.Ф. Перевод английской научно-технической литературы [Текст] / Р.Ф. Пронина. – М., 1986. –112 с.

112. Раҳмонов, Б. Хусусиятҳои луғавӣ-грамматикии феъл [Матн] / Б. Раҳмонов. – Душанбе: Донишварон, 2017 –188с.

113. Реформатский, А.А. Введение в языковедение / Под ред. В.А. Виноградова. 5-е изд. [Текст]. – М.: Аспект Пресс, 2008. - 536 с.

114. Реформатский, А.А. Мысли о терминологии [Текст] / А.А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии: сб. ст. – М., 1986. – С. 183-188.

115. Реформатский А. А. Введение в языкознание [Текст] / А.А. Реформатский. – М., 1955. – 396 с.

116. Розенталь, Д.Э., Теленкова, М.А. Словарь- справочник лингвистических терминов [Текст] / Д.Э. Розенталь. – М.: Просвещение, 1976. - 544 с.

117. Рустамов, Ш. Исм. Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. - 246 с.

118. Сапогова, Л.И. Опыт семантико-стилистического сопоставления морфемных усечений с прототипами [Текст] / Л.И. Сапогова. – Тула, 1968. - 163 с.

119. Словарь гистологических терминов / Д.А. Ткачев, В.Н. Минченко [Текст]. – Брянск: Изд-во БГСХА, 2013. - 296 с.

120. Словарь терминов по общей гистологии, цитологии и эмбриологии [Текст] // О.Д. Мяделец, Т.Н. Кичигина, Н.Я. Мяделец. – Витебск: ВГМУ, 2007. - 120 с.

121. Словообразование современного русского литературного языка. Русский язык и советское общество [Текст] / Под редакцией М.В. Панова. – М., 1968. – 312 с.
122. Сорокина, Т.С. История медицины [Текст] / Т.С. Сорокина. – М.: Академия, 2021. – 274 с.
123. Султон, М.Х. Истилохоти тоҷикӣ / М.Х. Султон. – Душанбе: Дониш, 2018.
124. Суперанская, А.В. Общая терминология: вопросы теории [Текст] / А. В. Суперанская Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. –6-е изд. – М.: Либроком, 2012. – 248 с.
125. Суперанская, А.В., Подольская, Н.В., Васильева, Н.В. Общая терминология: Вопросы теории [Текст] / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1989. 246 с.
126. Суперанская А.В. Общая терминология: терминологическая деятельность [Текст] / А.В. Суперанская. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 254 с.
127. Талбакова, Ҳ. Луғати антонимҳои забони адабии тоҷикӣ [Матн] / Ҳ. Талбакова. – Душанбе, 2000. – 129 с.
128. Татаринев, В.А. Терминологическая лексика русского языка: эволюция проблем и аспектов изучения [Текст] / В.А. Татаринев // Русский язык в современном обществе: Функциональные и статусные характеристики. Серия: Теория и история языкознания. –М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 133-164.
129. Толикина, Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина [Текст] / Е.Н. Толикина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С. 53-67.
130. Тоҳирова, Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Қ. Тоҳирова. –Душанбе, 1967. – 82 с.
131. Уханова, Е.В. Английский язык для специальных целей: исторический аспект [Текст] / Е.В. Уханова // Филол. науки. вопросы теории и практики. – М., 2014. – № 4-1(34). – С. 206-209.

132. Уфимцева, А.А. Опыт изучения лексики как системы [Текст] / А.А. Уфимцева. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1968. - 240 с.
133. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораи аз 2 ҷилд) Ҷилди 1 (А – Н) / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. - 950 с.
134. Хомутова, Т.Н. Язык для специальных целей (LSP): лингвистический аспект [Текст] / Т.Н. Хомутова // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – М., 2008. – № 71. – С. 96-117.
135. Хоҷаев, Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе: 2017. – 303 с.
136. Чистюхина, С.Н. Междотраслевая полисемия в терминологии современного английского языка: автореф. дис. канд. филол. наук [Текст] / С.Н. Чистюхина. – М., 2011. - 27 с.
137. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка [Текст] / Н.М.Шанский. – М.: Просвещение, 1964. - 316 с.
138. Шаропов, Н.А. Пути развития лексики современного литературного языка / Н.А. Шаропов. – Душанбе: Дониш, 1988. -133 с.
139. Шарипов, Т. Компьютерная лексика таджикского языка: Структурно-семантический анализ: дисс. канд. филол. н. [Матн] / Т. Шарипов. – Душанбе, 2003. -166 с.
140. Шахапацева, М.Х. Современный русский язык [Текст] / М.Х. Шахапацева. – Майкоп: Ред.-изд. отдел АГУ, 2013. - 475 с.
141. Шелов, С.Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения [Текст] / С.Д. Шелов. – СПб., 2003. - 277 с.
142. Шлейвис, П.И. Лингвистически релевантные характеристики терминологических единиц [Текст] / П.И. Шлейвис // Научный результат. Вопросы теоретической и прикладной лингвистики. 2016. Т.2, №4. -С. 21-27.
143. Шмелева, О.Ю. Терминологические процессы в синхронии и диахронии (на материале английского языка) [Текст] / О.Ю. Шмелева. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010. - 120 с.

144. Шукуров, М.Ш., Хошим, Р., Маъсуми, Н.А., Капранов, В.А. Толковый словарь таджикского языка в 2-х тт. I том. А – О. [Матн] / М.Ш. Шукуров. – М.: Советская энциклопедия, 1969. - 952 с.
145. Anthony, L. Mescher. Junqueira's Basic Histology: Text and Atlas. – New York, USA: McGraw-Hill Education. 2021. – P. 572.
146. Barcelona, A. Metonymy in cognitive linguistics: an analysis and a few modest proposals // *Motivation in Language*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins, 2003. P. 223-255.
147. Druganova, B. English Medical terminology - different ways of forming medical terms // *JAHR*. -2013. Vol. 4., № 7. -p. 55-69.
148. Jespersen, O. A Modern English Grammar on Historical Principles. Part VI. Morphology. – London, 1946, pp. 550-551.
149. Pyles, T. The Origins and Development of the English Language. – New York, 1964. - 289 p.
150. Sandra, D., & Rice, S. Network analyses of meaning and the lexicon: A case study of English transitivity. *Linguistics*, 1995. – №33(2). – P. 259-304.
151. Shumylo, M.Y. Etymological and semantic changes of the English medical terms / M.Y. Shumylo // *Science and Education a New Dimension. Philology*. – New York, 2014. – II (6). – №. 29. – P. 29-31.
152. Stern G. Meaning and Change of Meaning. With Special Reference to the English Language. – Gtiteborg, 1931. – P. 258-260.

ИНТИШОРОТ АЗ РЀЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А)Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[1-М]. Набиева, А.А. Хусусиятҳои ташаккули истилоҳоти тиббӣ дар забони англисӣ [Матн] / А.А. Набиева // Маҷаллаи илмӣ тиббии “Симурғ”. – Данғара, 2020. – №7 (3). – С. 141-145.

[2-М]. Набиева, А.А. Ҷанбаҳои этимологии истилоҳоти тиббӣ дар забони англисӣ [Матн] / А.А. Набиева // Маҷаллаи илмӣ тиббии “Симурғ”. – Данғара, 2022. – №13 (1). – С. 165-170.

[3-М]. Набиева, А.А. Омонимияи истилоҳоти гистология [Матн] / А.А. Набиева // Маҷаллаи илмӣ тиббии “Симурғ”. – Данғара, 2025. – №25 (1). – С. 192-198.

[4-М]. Набиева, А.А. Хусусиятҳои истилоҳоти гистология дар забоншиносии муқоисавӣ [Матн] / А.А. Набиева // Маҷаллаи илмӣ тиббии “Симурғ”. – Данғара, 2025. – №28 (4). – С. 258-264.

Б) Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуаҳо ва нашриҳои дигари илмӣ

[5-М]. Набиева, А.А. Юсуфов, А.И. Баъзе хусусиятҳои услубии “Ҳидоят-л-муталлимин фй-т-тиб-и Ахвайнии Бухорой [Матн] / А.А. Набиева, А.И. Юсуфов // Маҷаллаи илмӣ тиббии “Симурғ”. – Данғара, 2020. – №5 (1). – С. 128-133.

[6-М]. Набиева, А.А. Таҳлили истилоҳоти тиббӣ дар забоншиносии муосир [Матн] / А.А. Набиева // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Тибби муосир ва таҳсилоти муосир”. – Данғара, 2021. – С. 427-428;

[7-М]. Набиева, А.А., Ғарибмамадов, М.М. Воситаҳои семантикии бунёди истилоҳоти тиббӣ дар забони англисӣ [Матн] / А.А. Набиева // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Тибби муосир ва таҳсилоти муосир”. – Данғара, 2021. – С. 428-429.

[8-М]. Набиева, А.А., Одинаев С.П., Ғарибмамадов М.М. Хусусиятҳои истилоҳот ва низоми истилоҳотӣ дар забоншиносии муосир [Матн] / А.А. Набиева // Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Тибби муосир ва таҳсилоти муосир”. – Данғара, 2021. – С. 429-430.

[9-М]. Набиева, А.А. Полисемия ва синонимия дар истилоҳоти гистология [Матн] / А.А. Набиева // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Ташаккул ва рушди забоншиносии муосири рус дар шароити ҷаҳонишавӣ: дастовард, мушкилот ва дурнамо”. – Душанбе, 2024. – С. 21-28.